

ISSN 2079-4819

Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ВІСНИК

Донецького національного університету
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Серія «Економічні науки»

Науковий журнал

2020

№ 1(72)

Виходить двічі на рік

Журнал засновано 1999 року

Засновник — Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

*Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз
та інформаційно-аналітичних систем
Google Scholar, ResearchBib, Scientific Indexing Services,
Index Copernicus, CrossRef, Ulrichsweb Global Serials Directory,
Elektronische Zeitschriften bibliothek*

Кривий Ріг
ДонНУЕТ
2020

УДК 33.01:001.891(05) «540*3»

Головний редактор — Чернега О. Б., д-р екон. наук, професор
**Заступник
головного редактора** — Горіна Г. О., д-р екон. наук
**Відповідальний
секретар** — Карабаза І. А., канд. екон. наук
**Відповідальний
редактор серії** — Ружинська Т. О.

Редакційна колегія серії: Бочарова Ю. Г., д-р екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Гринкевич С. С., д-р екон. наук, професор (*Львівський національний аграрний університет*); Кожухова Т. В., д-р екон. наук, доцент (*Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*); Чичкало-Кондрацька І. Б., д-р екон. наук, професор (*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка*); Бурдина М., канд. екон. наук, доцент (*Університет Центральної Оклахоми, США*); Єрмак С. О., канд. екон. наук, доцент (*Одеський національний політехнічний університет*); Сімахова А. О., канд. екон. наук, доцент (*Національний авіаційний університет*).

Електронна сторінка видання – <http://visnik.donnuet.edu.ua>

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу: <https://doi.org/10.33274/2079-4819>

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
(наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1643)*

Видання зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Реєстраційний номер КВ № 13182-2066ПР від 25.07.2007 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, протокол № 19 від 24.06.2020 р.

Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки» : науковий журнал / гол. ред. О. Б. Чернега. 2020. № 1(72). 130 с. ISSN 2079-4819.

У журналі подано статті, у яких висвітлено результати теоретичних досліджень у таких напрямках економіки, як підприємництво, менеджмент, маркетинг, національна та міжнародна економіка, економіка торгівлі та послуг, фінанси та інвестиції, облік, аналіз та контроль.

Призначено для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

Мова видання: українська, російська, англійська.

Усі права захищені. Передрук і переклади статей дозволено лише з відома авторів та редакції.

© Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2020

ISSN 2079-4819

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

VISNYK

**of Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

Series «Economic science»

Scholarly Journal

2020

No. 1(72)

Issued twice a year

Published since 1999

**Founder – Donetsk National University
of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky**

***Journal is indexed in the international scientometrical bases
and analytics systems***

***Google Scholar, ResearchBib, Scientific Indexing Services,
Index Copernicus, CrossRef, Ulrichsweb Global Serials Directory,
Elektronische Zeitschriften bibliothek***

**Kryvyi Rih
DonNUET
2020**

UDC 33.01:001.891(05) «540*3»

Editor in chief — Chernega O. B., Grand PhD in Economic sciences, Professor

Deputy editor in chief — Gorina G. O., Grand PhD in Economic sciences

Executive secretary — Karabaza I. A., PhD in Economic sciences

Executive editor — Ruzhynska T. O.

Editorial board: Bocharova Yu. H., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*); Grinkevich S. S., Grand PhD in Economic sciences, Professor (*Lviv National Agrarian University*); Kozhukhova T. V., Grand PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*); Chichkalo-Kondraska I. B., Grand PhD in Economic sciences, Professor (*National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»*); Burdina Mariya, PhD, Associate Professor (*University of Central Oklahoma, USA*); Yermak S. O., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*Odessa National Polytechnic University*); Simakhova A. O., PhD in Economic sciences, Associate Professor (*National Aviation University*).

Electronic publication page – <http://visnik.donnuet.edu.ua>

International Digital Journal ID: <https://doi.org/10.33274/2079-4819>

This publication is entered in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category “B”) (Order No. 1643 of Ministry of Education and Science of Ukraine of 28.12.2019)

The journal is registered at Ministry of Justice of Ukraine. Registration number KB № 13182-2066ПІП of July 25, 2007.

Recommended to the publishing by the resolution of Academic Board of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Protocol No. 19 of 24.06.2020.

Chernega, O. B. (ed.) (2020). *Visnyk of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*. Series «Economic science», No. 1 (72), 130 p.

The journal contains articles which present the results of theoretical researches of such sectors of economy as entrepreneurship, management, marketing, national and international economy, trade and service economy, finance and investments, accounting, analysis and control.

For researchers, academics, postgraduates and students.

Language of edition: Ukrainian, Russian, English.

Reprinting and translations are allowed only with consent of authors and editorial board.

Editorial body address: Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Tramvaina str., 16, Kryvyi Rih, 50005, editorial office: phone (0564) 409-77-97, e-mail: druk.visnyk@donnuet.edu.ua.

© Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, 2020

ЗМІСТ

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ

Кравцов О. О. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ТЕМПІВ ВІДПРАЦЮВАННЯ ЗАПАСІВ ДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	9
Лохман Н. В. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ «ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА».....	21
Ніколайчук О. А. АНАЛІЗ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИБУТКОВОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ПОКАЗНИКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ	29
Рогозян Ю. С. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЛУГАНСЬКОЇ Й ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	40
Шерстюк К. О., Сіняговська І. Ю. АКТИВИ ПІД УПРАВЛІННЯМ ЯК МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ІМПАКТ-ІНВЕСТУВАННЯ	49
Шталь Т. В., Уварова А. Є. ВИЗНАЧЕННЯ ІЄРАРХІЇ ЛОКАЛЬНИХ КОМПОНЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА	57
Маловичко С. В., Барабанова В. В. ТРАНСФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ПОСЛУГ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	66
Коровіна, О. В., Волошина, С. В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	75

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Маловичко С. В., Карабаза І. А. РИНОК РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ: ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В США, КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ.....	83
Чепурнова А. В., Сіняговська І. Ю. СТАН ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ІНДИКАТОРИ.....	91
Кошель В. О. ЦИКЛІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТУРИЗМУ	99

Яковенко Ю. В.

СУТНІСТЬ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ..... 111

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА КОНТРОЛЬ

Олійник Я. В.

ЗВІТ ПРО ПЛАТЕЖІ НА КОРИСТЬ ДЕРЖАВИ:

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ 121

CONTENT

ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

<i>Kravtsov A. A.</i> STRATEGIC PLANNING OF THE OPTIMAL RATE OF RECOURSES EXTRACTION BY MINING ENTERPRISES	9
<i>Lokhman N. V.</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CATEGORIES OF "ENTERPRISE INNOVATIVE POTENTIAL"	21
<i>Nikolaichuk O. A.</i> ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF DOMESTIC TOURIST ENTERPRISES PROFITABILITY AS A BUSINESS PROCESS RESULTS INDICATOR	29
<i>Rohozian Yu. S.</i> USE OF LUHANSK AND DONETSK REGIONS POSITIONING TOOLS THROUGH AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES DEVELOPMENT PRISM	40
<i>Sherstiuk K. O., Siniachovska I. Yu.</i> ASSETS UNDER MANAGEMENT AS A MECHANISM OF IMPACT INVESTMENT IMPLAMENTATION	49
<i>Shtal T. V., Uvarova A. Ye.</i> DEFINITION OF THE HIERARCHY OF LOCAL COMPONENTS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SUPPORT OF TRADING ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY	57
<i>Malovychko S. V., Barabanova V. V.</i> TRANSFORMATION SYSTEM OF TOURIST SERVICES: THE CHALLENGES OF MODERNITY	66
<i>Korovina, O. V., Voloshyna, S. V.</i> THEORETICAL APPROACHES TO HUMAN CAPITAL COMPETITIVENESS ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT	75

NATIONAL AND INTERNATIONAL ECONOMY

<i>Malovychko S. V., Karabaza I. A.</i> RESTAURANT SERVICE MARKET: FEATURES OF CONSUMER'S BEHAVIOUR AND DEVELOPMENT TRENDS IN THE USA, EU AND UKRAINE	83
<i>Chepurnova A. V., Siniachovska I. Yu.</i> STATE OF UKRAINE FOOD SECURITY: MAIN INDICATORS	91
<i>Koshel V. O.</i> WORLD TOURISM DEVELOPMENT CYALICALITY	99

Yakovenko U. V.

THE ESSENCE OF MIGRATION

AS A SOCIO-ECONOMIC CATEGORY AND ITS CLASSIFICATION

IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION 111

ACCOUNTING, ANALYSIS AND CONTROL

Oliinyk Ya. V.

REPORT ON PAYMENTS IN PROFIT OF STATE:

STATUS AND DIFFICULTIES OF IMPLEMENTATION..... 121

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-9-20

JEL : D24

УДК 338.32.053.4

Кравцов О. О.,
канд. екон. наук

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: kravtsov_oo@donnuet.edu.ua

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ТЕМПІВ ВІДПРАЦЮВАННЯ ЗАПАСІВ ДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

UDC 338.32.053.4

Kravtsov A. A.,
PhD in Economics

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: kravtsov_oo@donnuet.edu.ua

STRATEGIC PLANNING OF THE OPTIMAL RATE OF RECOURSES EXTRACTION BY MINING ENTERPRISES

***Мета** — розроблення методу оптимізації темпів відпрацювання запасів, який може бути застосований у стратегічному плануванні на добувних підприємствах.*

***Методи.** Для досягнення поставленої мети використані загальнонаукові методи абстрактно-логічного аналізу, індукції та дедукції, за допомогою яких виявлені загальні ознаки і відмінності в наукових підходах до оптимізації виробничої потужності підприємства. Економіко-математичне моделювання та методи дослідження операцій застосовувалися для опису виробничого процесу на добувному підприємстві.*

***Результати.** Управління добувними підприємствами в ринкових умовах потребує стратегічних рішень, пов'язаних з визначенням оптимальної виробничої потужності і відповідного терміну відпрацювання запасів. Обґрунтування цих показників необхідно як на стадії проектування нових, так і під час роботи діючих підприємств. Питання оптимізації темпів відпрацювання запасів остаточно не вирішене і вимагає пошуку нових наукових підходів.*

Управління виробництвом на добувному підприємстві в довгостроковій перспективі ускладнюється трьома групами чинників, які необхідно враховувати під час обрання шляхів його оптимізації. По-перше, воно відбувається в умовах невизначеності вихідної інформації щодо запасів, по-друге, істотні умови виробничо-господарської діяльності важко прогнозувати на тривалий період з високою вірогідністю, по-третє, існує конкуренція цілей, яка породжує необхідність багатокритеріального вибору. Внаслідок дії перелічених чинників стратегічні рішення щодо виробничої потужності добувного підприємства необхідно постійно коригувати з урахуванням залишкової величини запасів, гірничо-геологічних та техніко-економічних умов їхнього видобутку. При цьому оптимізація повинна охоплювати як поточний обсяг видобутку, так і перспективний термін відпрацювання запасів.

У статті запропоновано методіку визначення оптимального обсягу виробництва добувного підприємства за критерієм максимального дисконтованого фінансового результату. Наукова новизна даної методіки полягає в одночасній оптимізації виробничої по-

© О. О. Кравцов, 2020

тужності та терміну відпрацювання запасів. Апробація методики на прикладі шахти «Краснолиманська» довела можливість її практичного застосування за стратегічного планування на добувному підприємстві.

Ключові слова: термін відпрацювання запасів, виробнича потужність, стратегічне планування, оптимізація, багатокроковий процес управління, цільова функція, критерій оптимальності

Постановка проблеми. У загальному вигляді розрахунковий термін відпрацювання запасів добувним підприємством T визначається у роках за формулою:

$$T = \frac{Z}{ВП}, \quad (1)$$

де Z — експлуатаційні запаси корисних копалин, тис. т; $ВП$ — виробнича потужність підприємства, тис. т у рік.

У виразі (1) величини T і $ВП$ по-різному характеризують швидкість або темп відпрацювання запасів. Вони взаємопов'язані і за-

лежать як від величини самих запасів, так і від умов їхнього видобутку. Під час проектування нових добувних підприємств термін відпрацювання запасів встановлюється на основі декларативних рекомендацій. Так, згідно з «Нормами технологічного проектування рудників кольорової металургії з підземним способом розробки» термін існування рудника (відпрацювання запасів) рекомендується обирати залежно від його виробничої потужності, умов будівництва та експлуатації (табл. 1).

Таблиця 1

Термін існування рудника, роки [1]

Потужність рудника, тис. т у рік	Умови будівництва та експлуатації		
	Відносно легкі	Середні	Важкі
100	10–11	12–13	14–16
200	12–13	14–17	18–20
300	14–15	17–20	21–23
500	16–18	20–23	24–26
750	18–20	22–25	27–30
1000	20–22	24–28	30–33
Понад 1000	22–23 і більше	28–32 і більше	34–40 і більше

У п. 35 «Методичних рекомендацій з техніко-економічного обґрунтування кондицій для підрахунку запасів родовищ твердих корисних копалин» вказано: «При визначенні виробничої потужності вугле- (сланце-) видобувного підприємства і тривалості періоду розробки запасів слід орієнтуватися на максимальну продуктивність підприємств, виходячи з реальних гірничо-геологічних умов. У тих випадках, коли є обмеження комерційного характеру (обмежена ринкова потреба в даній сировині, обмежена потужність переробного виробництва, дефіцит енергії, транспорту, водних і матеріальних ресурсів, природоохоронні фактори), відповідно обмежується і продуктивність підприємства» [2].

Для обґрунтування терміну відпрацювання запасів на практиці також використовують емпіричні формули Тейлора, який у

1977 р. проаналізував багато реальних проектів добувних підприємств із різними гірничо-геологічними умовами, для яких запаси родовищ були добре відомі. Він виявив, що продуктивність рудника пропорційна запасам у степені $\frac{1}{4}$. Тому для визначення терміну існування рудника використовують формули [2]:

$$T = 0,2\sqrt[4]{Z}, \quad (2)$$

де Z — експлуатаційні запаси корисних копалин, т; або

$$T = 6,5\sqrt[4]{Z}, \quad (3)$$

де Z — експлуатаційні запаси корисних копалин, млн т.

Наведені приклади визначення терміну існування добувного підприємства засновані на досвіді та не мають прямого відно-

шення до оптимізації темпів відпрацювання запасів. Разом із цим, управління добувними підприємствами в ринкових умовах базується на стратегічних рішеннях, які пов'язані, насамперед, з визначенням оптимальної виробничої потужності і відповідного терміну відпрацювання запасів. Обґрунтування цих показників необхідно як на стадії проектування нових, так і під час роботи діючих підприємств. Питання оптимізації темпів відпрацювання запасів остаточно не вирішене і потребує пошуку нових наукових підходів. Таким чином, подальші дослідження в цьому напрямку є актуальними для науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні методичні підходи до управління виробничою потужністю діючих і тих, що проектується, добувних підприємств розроблені видатними представниками аналітичної школи в гірничій справі М. І. Агошковим, Б. І. Бокієм, Л. Д. Шевяковим. Економіко-математичному моделюванню й оптимізації виробничих процесів у добувних галузях промисловості присвячені численні наукові роботи. Зокрема, у вугільній галузі найбільш вагомі наукові результати отримали П. В. Авдулов, О. І. Амоша, О. С. Астахов, А. С. Бурчаков, Б. М. Воробйов, Е. І. Гойзман, В. М. Голомолзін, Ф. І. Євдокимов, М. П. Зборщик, П. З. Звягін, М. І. Іванов, А. М. Курносів, А. С. Малкін, О. М. Пяткин, К. Ф. Сапицький, К. Н. Татомир, В. М. Ткаченко, М. І. Устинов, Ю. О. Чернегов, В. М. Шрамко, В. І. Саллі. Нові підходи до визначення оптимальної виробничої потужності запропоновані в працях [3–8].

Роботи [3, 4] присвячені концептуальним основам оптимізації виробництва. О. Янковий і співавтори на основі мікроекономічної теорії обґрунтували методику визначення оптимальної фондоозброєності підприємства в рамках двофакторних виробничих функцій [3]. За допомогою регресійного аналізу вони отримали виробничу функцію для ТОВ «Житомиртепломаш» та визначили з її допомогою оптимальну фондоозброєність. Сучасний апарат теорії виробничих функцій дозволяє оптимізувати параметри виробництва, але отримання такої функції

для добувного підприємства викликає суттєві методичні складності. Добувні підприємства здійснюють свою виробничу діяльність у мінливих гірничо-геологічних умовах, які суттєво впливають на економічні показники. Норми технологічного заміщення чинників виробництва, які є параметрами виробничої функції, на добувних підприємствах не залишаються незмінними. З відпрацюванням запасів вони теж змінюються, що відображається у збільшенні собівартості виробництва. Однак достовірно прогнозувати такі зміни на конкретному підприємстві не виявляється можливим як через відсутність достатнього обсягу порівняних ретроспективних даних, так і через обмеження в передбаченні майбутніх гірничо-геологічних і техніко-економічних умов виробництва. Тому, на думку автора, виробничі функції придатні для оптимізації темпів відпрацювання запасів добувними підприємствами тільки теоретично. Навіть з урахуванням можливостей сучасних інформаційних систем, які розглянуті в роботі [4], вищеописані методичні складності найближчим часом не будуть подолані.

У працях [5, 6] запропоновані окремі моделі, які дозволяють оптимізувати виробничу потужність підприємства. О. С. Максимова і співавтори вважають, що оптимальна потужність коксохімічного виробництва ПАТ «АМКР» може бути розрахована за регресійною моделлю залежності витрат електроенергії від обсягу випуску валового коксу в умовах технологічних та маркетингових обмежень [5]. При цьому інші елементи витрат і умови виробництва авторами не враховуються, що суттєво обмежує галузь застосування запропонованої моделі окремим підприємством, за даними якого вона отримана. О. А. Ткаченко обґрунтував застосування моделі лінійного програмування для визначення виробничої потужності гірничозбагачувальних підприємств та визначив сукупність обмежень, які при цьому існують [6]. Однак за такого підходу не враховується динамічний характер зміни умов виробництва, який властивий добувним підприємствам. Моделі лінійного програмування можуть застосову-

ватися як допоміжний інструмент оптимізації їхньої виробничої потужності у певних умовах, які для цього мають бути окремо визначені. Будь-які регресійні моделі для добувного підприємства вимагають перманентного уточнення, оскільки чинники формування собівартості видобутку постійно змінюються в міру відпрацювання запасів.

М. Б. Качеянц та І. О. Алферова пропонують взагалі змінити підхід до стратегічного управління добувним підприємством [7]. Замість критерію максимізації прибутку під час прийняття стратегічних рішень більш доцільно використовувати критерій максимізації вартості добувного підприємства, так званий вартісно-орієнтований підхід, який, на їх погляд, має переваги. Спираючись на світовий досвід, вони обґрунтували фінансові чинники вартості і систему показників, що їх вимірюють, з урахуванням особливостей добувного виробництва. Головним цільовим показником при цьому виступає економічна додана вартість EVA (Economic Value Added). Застосування вартісно-орієнтованого підходу, про який ідеться в джерелі [7], стосовно добувних підприємств завжди ускладнюється питанням оцінки вартості запасів. Запаси, безумовно, виступають одним із ключових ресурсів і складовою цінності добувного підприємства. Достовірність оцінки вартості зумовлюється точністю визначення їх обсягу і якості. При цьому залишкова величина запасів у будь-який час залежить від темпів їхнього відпрацювання, поточних та прогнозних кондицій, тому для отримання всіх переваг вартісно-орієнтованого підходу необхідно попередньо вирішити завдання оптимізації виробничої потужності добувного підприємства та терміну відпрацювання запасів.

Російськими науковцями О. О. Пешковим, Н. А. Мацко, Н. А. Кононихіним та О. М. Моревим запропонований динамічний підхід до оцінки запасів під час стратегічного планування [8]. Щодо стратегії відпрацювання запасів добувним підприємством вони зазначають: «Незважаючи на досягнення в галузі розвитку методів оцінки запасів і обґрунтування основних проектних рішень, залишаються невирішеними про-

блеми обліку динаміки внутрішніх (стан запасів) і зовнішніх (кон'юнктура сировинних ринків і технічний прогрес) умов реалізації проектів» [8]. Ними розроблений метод оцінювання доступності запасів, який дозволяє оцінювати їхній стан у динаміці та обґрунтовує стратегію розроблення. Так, стан конкретних запасів, їх якість, особливості залягання і розташування враховуються у показнику розрахункової ціни. Розрахункова ціна характеризує ту мінімальну ціну товарного продукту, за якої компенсуються всі майбутні витрати, пов'язані з його видобутком і реалізацією. Її величина отримується з рівняння:

$$\frac{P_t \cdot C_{p,t,\tau} - C_t - H_t}{P_t (1+i)^{t-\tau}} - \sum_{t=\tau}^T \frac{K_t}{(1+i)^{t-\tau} \sum_{t=\tau}^T P_t} = 0, \quad (4)$$

де T — термін відпрацювання запасів родовища, роки; t — поточний рік освоєння; τ — рік оцінювання доступності запасів, $\tau \leq t$; P_t — обсяг видобутку в t -ому році освоєння запасів родовища, т; $C_{p,t,\tau}$ — розрахункова ціна 1 т запасів, що видобуваються, на момент оцінювання τ (знаходиться шляхом розв'язання рівняння (4)), грош. од./т; C_t , H_t — відповідно поточні витрати та сума податків, що сплачуються в t -ому році, грош. од.; i — ставка дисконтування (береться 5%), частки од.; K_t — капітальні вкладення в t -ому році, грош. од.

Розрахункова ціна 1 т запасів $C_{p,t,\tau}$, отримана з рівняння (4), порівнюється з фактичною ринковою ціною відповідного товарного продукту. На основі порівняння робиться висновок щодо темпів подальшого відпрацювання запасів P_t або капітальних вкладень K_t .

Дослідження доступності запасів, які автори [8] виконали для окремих родовищ кольорових і чорних металів Російської Федерації, показали, що будівництво гірничих підприємств на базі багатьох родовищ, що продовжують експлуатуватися в даний час, було економічно недоцільно.

Метод визначення розрахункової ціни є динамічним, тобто коригування стратегії з його допомогою відбуваються постійно в разі зміни істотних умов господарювання. Його недоліком є неможливість оптимізува-

ти термін відпрацювання запасів T , який у моделі (4) приймається як константа.

З аналізу окремих публікацій за темою оптимізації виробничої потужності, які вийшли останнім часом, видно, що для добувального підприємства оптимальні стратегічні рішення щодо виробничої потужності необхідно постійно коригувати з урахуванням залишкової величини запасів, гірничо-геологічних та техніко-економічних умов їхнього видобутку. При цьому оптимізація повинна охоплювати як поточний обсяг видобутку, так і перспективний термін відпрацювання запасів. Розроблення методики такої подвійної оптимізації виступає перспективним напрямом досліджень за цією темою.

Мета статті — розроблення методу оптимізації темпів відпрацювання запасів, який може бути застосований у стратегічному плануванні на добувних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне завдання стратегічного планування на підприємствах добувних галузей полягає у визначенні оптимальної виробничої потужності $ВП_{opt}$, яка забезпечить їх видобуток за розрахунковий термін (див. формулу (1)). Інший підхід до оптимізації полягає у встановленні оптимального терміну відпрацювання запасів T_{opt} , на основі якого і величини запасів вираховується оптимальна потужність.

За будь-якого підходу існують суттєві методичні складнощі у вирішенні цього завдання. По-перше, вони зумовлені високим рівнем невизначеності вихідної інформації щодо запасів, по-друге, важкістю вірогідного довгострокового прогнозування істотних умов виробничо-господарської діяльності, по-третє, конкуренцією цілей, яка викликає необхідність багатокритеріального вибору.

Інформація про запаси корисних копалин певного родовища ніколи не може бути остаточно достовірною, геологічні умови їх залягання економічно не доцільно і технічно неможливо цілком вивчити до початку їх розроблення. З цієї причини запаси класифікуються за ступенем їх геологічної вивченості. Так, в Україні відповідно до «Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин держав-

ного фонду надр» (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 р. №432) за ступенем техніко-економічного вивчення запаси і ресурси корисних копалин поділяються на три групи. До першої групи належать запаси, що мають детальну геолого-економічну оцінку, до третьої групи ті, щодо яких проведено початкову геолого-економічну оцінку. Але навіть детальна геолого-економічна оцінка не може гарантувати, що визначена на її основі виробнича потужність буде стабільно освоєна протягом тривалого періоду. Завжди існують чинники природного і техногенного характеру, які дестабілюють роботу добувального підприємства, тому фактичний рівень освоєння виробничої потужності коливається в широких межах. До того ж з часом добувне підприємство переходить до відпрацювання запасів, які залягають у більш складних гірничо-геологічних умовах, що об'єктивно знижує його виробничу потужність.

На господарську діяльність добувального підприємства впливає зовнішнє економічне і маркетингове середовище, у якому формуються попит на його продукцію і економічні умови господарювання. Довгострокове прогнозування зовнішнього середовища на цей час здійснюється на основі математичних моделей, у яких істотні умови господарської діяльності відображаються в множині техніко-економічних, фінансових, маркетингових та інших показників [4]. На основі довгострокових прогнозів динаміки первинних показників з математичних моделей розраховуються інші вторинні показники. При цьому, як правило, формується кілька сценаріїв розвитку подій. Різні довгострокові прогнози передбачають відповідні їм варіанти оптимальних темпів відпрацювання запасів.

Для будь-якого підприємства характерний конфлікт між цілями технічної та економічної ефективності виробництва. Технічна ефективність досягається за максимального використання технічних можливостей обладнання і технології, які забезпечують найвищий рівень освоєння виробничої потужності. Економічна ефективність вимагає досягнення максимального фінансового

результату, навіть за наявності виробничих резервів. Для добувного підприємства характерний також конфлікт між його місією і вимогами економічної ефективності виробництва. Добувне підприємство створюється для відпрацювання визначених запасів корисних копалин. У цьому полягає його місія. Але в певних умовах господарювання цілковите відпрацювання запасів стає економічно неефективним. З одного боку, ці умови не залишаються постійними. З часом зростання попиту на корисні копалини, яке відображається в підвищенні ціни на них, здатне зробити їх видобуток економічно ефективним. З іншого боку, зупинка видобутку для деяких підприємств може або виявитися технічно неможливою, або призведе до втрати суттєвої частини капіталу, інвестованого у

створення виробничої потужності. Методика обґрунтування відмови від подальшої експлуатації родовища діючим підприємством, на думку автора, не належить безпосередньо до питань стратегічного планування, оскільки таке управлінське рішення змінює місію добувного підприємства. Тому в даній статті це питання не розглядатиметься.

Як впливає з аналізу поглядів на сутність та зміст стратегічного планування на добувних підприємствах, який зроблений, зокрема, в публікації [7], розроблення та коригування стратегічного плану являє собою багатокроковий процес оптимізації. Формальну модель такого процесу в загальному вигляді подано на рис. 1. На початку періоду (момент часу $t = t_0$) виробничо-економічна система знаходиться в стані S_0 .

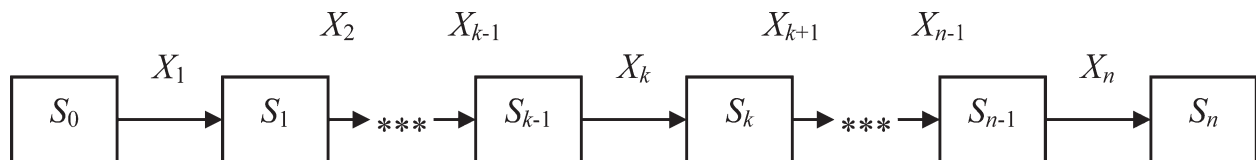

Рис. 1. Схема багатокрокового процесу управління (складено автором)

За допомогою керуючих впливів X ,

$$X = (X_1, X_2, X_3, \dots, X_n),$$

вона повинна бути переведена за n кроків зі стану S_0 у стан S_n . При цьому задана деяка цільова функція $Z = f(S_0, X)$, що характеризує ефективність обраного управління X . Потрібно знайти такий вектор X , який би доставляв цільовій функції Z максимум (мінімум), задовольняючи при цьому накладеним обмеженням.

У дослідженні операцій даний клас задач розв'язується, як правило, методами динамічного програмування. У моделях динамічного програмування щодо багатокрокового процесу управління робиться низка припущень:

1. Стан S_k системи після k -го кроку залежить тільки від попереднього стану S_{k-1} і управління на k -му кроці X_k і не залежить від попередніх станів і управлінь (вимога «відсутності післядії»). Рівняння, яке пов'язує між собою наступний та попередній стани виробничо-економічної системи, має такий вигляд

$$S_k = j_k(S_{k-1}, X_k); \quad k = 1, 2, 3, \dots, n; \quad (5)$$

де j_k — деяка відома функція.

2. Вибір управління на k -му кроці не впливає на ефективність управління на попередніх кроках (вимога «відсутності зворотного зв'язку»).

3. Цільова функція Z є адитивною, тобто може бути представлена сумою цільових функцій кожного кроку.

4. На кожному кроці X_k залежить від кінцевого числа змінних, а стан S_k — від кінцевого числа параметрів. Передбачається, що множини можливих управлінь X_k і станів S_k обмежені.

Для застосування загальної моделі (див. рис. 1) будемо розглядати об'єкт управління, добувне підприємство як виробничо-економічну систему, що умовно виробляє один вид економічних благ. Припустимо, що добувне підприємство працює в сталому режимі після освоєння проектних показників. У початковий момент t_0 воно має деякий обсяг розкритих і підготовлених до виймання запасів Z , $S_0 = Z$. Протягом терміну відпрацювання стан системи S_t характеризується

залишковою величиною запасів на момент t $Z_{зал,t}$. Управління полягає у виборі обсягу видобутку за період $t - V_{вир,t}$. Видобуток $V_{вир,t}$ розглядається як єдина керована змінна — поточний виробничий план, який пов'язаний з виробничою потужністю підприємства ВП нерівністю $V_{вир,t} \leq BП$. Рівняння станів (5) для добувного підприємства має вигляд

$$S_{t+1} = S_t - V_{вир,t}$$

Цільова функція під час багатокрокового процесу управління задається сумою фінансових результатів підприємства за N кроків. У випадку стратегічного планування N — це тривалість періоду, на які розробляється стратегічний план:

$$Z = \sum_{t=1}^N \Pi_t d_t \rightarrow \max, \quad (6)$$

де Π_t — фінансовий результат за t -й рік, грош. од.; d_t — коефіцієнт дисконтування (фінансові результати за різні роки зводяться до зіставлюваного виду шляхом дисконтування), частки од.; N — тривалість періоду планування, роки.

Фінансовий результат за t -й рік Π_t отри-маємо за формулою:

$$\Pi_t = ВД_t(V_{вир}) - ВВ_t(V_{вир}), \quad (7)$$

де $ВД_t(V_{вир})$ — залежність валового доходу підприємства від реалізації продукції в обсязі $V_{вир}$ у t -му році, грош. од.; $ВВ_t(V_{вир})$ — залежність валових витрат на виробництво товарної продукції в обсязі $V_{вир}$ за той же період, грош. од.; $V_{вир}$ — обсяг виробництва і продажу продукції, од.

У формулі (7) припускається, що валовий дохід і валові витрати підприємства залежать від однієї і тієї самої змінної $V_{вир}$. Це можливо, наприклад, коли весь обсяг продукції, що виробляється підприємством, або визначений відсоток від нього йдуть на реалізацію.

Значення коефіцієнта дисконтування залежить від того, до якого моменту часу приводяться фінансові результати по роках Π_t . Якщо за момент приведення обраний початковий стан S_0 , то

$$d_t = (1 + r)^{-t}, \quad (8)$$

якщо кінцевий стан S_n , то

$$d_t = (1 + r)^{N-t}. \quad (9)$$

Якщо коефіцієнт дисконтування розраховувати згідно з виразом (9), то цільова функція Z (6) перетвориться у наступний вигляд:

$$Z^* = \sum_{t=1}^N [ВД_t(V_{вир}) - ВВ_t(V_{вир})] (1+r)^{N-t}. \quad (10)$$

Максимум суми у виразі (6) досягається максимізацією кожного з доданків: підприємство має виробляти оптимальну кількість продукції $V_{opt,t}$, за якої його фінансовий результат за кожний рік t є найкращим. Оптимізація стратегічного плану відбувається на кожному кроці шляхом визначення оптимального короткострокового обсягу виробництва $V_{opt,t}$. Цілком можливо, що на будь-якому кроці $V_{opt,t}$ може дорівнювати нулю, якщо при цьому фінансовий результат буде найкращим.

Для добувних підприємств завдання максимізації цільової функції Z (6) стає більш складним, якщо генеральною метою управління вважати досягнення стану S_n , тобто цілковите відпрацювання розкритих і підготовлених до виймання запасів в оптимальному режимі. У цьому випадку термін відпрацювання і відповідна йому величина N невідомі, оскільки залежать від поточного обсягу виробництва $V_{вир}$ на кожному кроці багатокрокового процесу управління і запасів Z , що підлягають видобутку. Обсяг виробництва $V_{вир}$ для добувного підприємства не може бути нульовим з технічних міркувань, оскільки припинення видобутку вимагає здійснення комплексу заходів з консервації запасів та потужностей. Для того, щоб знайти оптимальне значення $V_{вир}$ на віддалених у часі кроках багатокрокового процесу управління, необхідне довгострокове прогнозування великої кількості параметрів, що характеризують гірничо-геологічні і техніко-економічні умови виробництва в далекому майбутньому. За будь-якого методу таке довгострокове прогнозування в наш мінливий час не буде вірогідним.

З цієї причини доцільно реалізувати ітераційну процедуру оптимізації коротко-

строкових планів, які є складовими стратегічного плану, з урахуванням необхідності досягнення стану S_n . Ітераційна процедура не вимагає довгострокового прогнозування, оскільки управлінські рішення коригуються, виходячи з наявної поточної інформації, яка є більш вірогідною за прогнозу. Сутність коригування полягає у визначенні оптимальних значень $V_{вир}$ та N на кожному кроці багатокрокового процесу управління, тобто щорічно під час поточного річного планування. Внаслідок коригування максимізується кожний з доданків, що входять у суми (6) та (10), одночасно з їх кількістю, і таким чином оптимізується цільова функція процесу управління.

Для добувного підприємства сума Z^* (10) складається з доданків, що підлягають максимізації шляхом визначення параметру $V_{вир,t}$:

$$Z_t^* = [ВД_t(V_{вир,t}) - BB_t(V_{вир,t})] \cdot (1+r)^{T_{зал,t}} \rightarrow \max, \quad (11)$$

де $T_{зал,t}$ — термін відпрацювання запасів, що залишилися на момент t , роки.

Важливим для пошуку рішення є припущення щодо форми зв'язку параметрів $V_{вир,t}$ і $T_{зал,t}$, тому що воно зумовлює не тільки управління на t -му кроці, але й майбутній стан виробничо-економічної системи, згідно з рівнянням станів $S_{t+1} = S_t - V_{вир,t}$. Оскільки раніше прийнято, що підприємство працює в стабільному режимі, припустимо, що $T_{зал,t}$ і $V_{вир,t}$ зв'язані залежністю (1), тобто:

$$T_{зал,t} = \frac{З_{зал,t}}{V_{вир,t}}, \quad (12)$$

Обсяг виробництва $V_{вир,t}$ у виразі (12) має такий фізичний зміст: це середнє значення ефективної потужності підприємства (середній рівень виробництва), який дозволить доробити залишкові запаси $З_{зал,t}$ за $T_{зал,t}$ років, якщо в наступних роках обсяг виробництва теж буде дорівнювати $V_{вир}$.

Проаналізуємо властивості функції Z^* ($V_{вир}$) (індекс t опущено) з урахуванням зробленого припущення (12). За своїм економічним змістом функції $ВД(V_{вир})$ та BB

($V_{вир}$) зростають у зоні свого визначення, але з різною швидкістю. Їх різниця,

$$[ВД(V_{вир}) - BB(V_{вир})],$$

яка є першим множником у добутку (11), зростає або спадає залежно від інтервалу значень змінної $V_{вир}$ і аналітичного виду функцій $ВД(V_{вир})$ та $BB(V_{вир})$. У разі збільшення обсягу виробництва і реалізації зменшується термін відпрацювання запасів $T_{зал,t}$, що веде до зменшення другого множника, $(1+r)^{T_{зал,t}}$, у добутку (11). Функція $Z^*(V_{вир})$, таким чином, може мати екстремуми, які відповідають нульовим значенням першої похідної. Коли перша похідна функції $Z^*(V_{вир})$ має нульове значення, виконується умова, виражена рівнянням:

$$\begin{aligned} &ГрД(V_{вир}) - ГрВ(V_{вир}) = \\ &= \frac{З_{зал}}{V_{вир}^2} \ln(1+r)[ВД(V_{вир}) - BB(V_{вир})], \quad (13) \end{aligned}$$

де $ГрД(V_{вир})$, $ГрВ(V_{вир})$ — перші похідні від функцій $ВД(V_{вир})$ та $BB(V_{вир})$, відповідно функції граничного доходу і граничних витрат від обсягу виробництва і реалізації продукції $V_{вир}$, грош. од./т.

У більшості практичних випадків добувне підприємство реалізує продукцію за фіксованою ціною $Ц$, на яку воно не має впливу, тобто

$$ВД(V_{вир}) = Ц * V_{вир},$$

а залежність валових витрат від обсягу виробництва є лінійною:

$$BB(V_{вир}) = 3мВср * V_{вир} + ПоВ,$$

де $3мВср$ — середні змінні витрати на 1 т видобутку, грош. од./т, $ПоВ$ — постійні витрати підприємства за рік, грош. од.

За такої форми зв'язку

$$ГрД(V_{вир}) = Ц;$$

$$ГрВ(V_{вир}) = 3мВср;$$

$$\begin{aligned} &ГрД(V_{вир}) - ГрВ(V_{вир}) = \\ &= Ц - 3мВср = Дм, \end{aligned}$$

де $Дм$ — маржинальний дохід від реалізації 1 т товарної продукції добувного підприємства, грош. од./т. Введемо позначення:

$$\alpha = З_{зал} * \ln(1+r).$$

Вираз (13) перетворюється на таке квадратне рівняння:

$$D_m V_{вир}^2 - \alpha D_m V_{вир} + P_0 B = 0. \quad (14)$$

Його корені визначаються за формулою:

$$V_{вир_{1,2}} = \frac{\alpha D_m \pm \sqrt{\alpha^2 D_m^2 - 4\alpha D_m P_0 B}}{2 D_m}.$$

Зважаючи на те, що відношення ($P_0 B / D_m$) відповідає безбитковому обсягу виробництва T_b , т, отримаємо остаточну формулу для шуканого $V_{вир}$:

$$V_{вир_{1,2}} = \frac{\alpha}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{\alpha}{2}\right)^2 - \alpha T_b}. \quad (15)$$

Слід зауважити, що значення $V_{вир_{1,2}}$, у яких перша похідна функції $Z^*(V_{вир})$ дорівнює нулю, можуть бути визначені з формули (15) за умови, якщо $\alpha \geq 4T_b$ або

$$Z_{зал} \geq 4T_b / \ln(1+r).$$

Якщо $\alpha < 4T_b$, то функція $Z^*(V_{вир})$ не має екстремумів. Вона зростає в зоні свого визначення разом з функціями $ВД(V_{вир})$ та $ВВ(V_{вир})$.

Формула (15) була апробована для умов шахти «Краснолиманська» (повне найменування: державне підприємство «Вугільна компанія «Краснолиманська»). Шахта «Краснолиманська» введена в експлуатацію в 1958 р. з проектною потужністю 1 200 тис. т вугілля на рік. у ході реконструкції і модернізації основного виробництва виробничу потужність було збільшено. Обсяг видобутку протягом кількох останніх років сягав понад 3 млн т вугілля на рік. Шахта «Краснолиманська» є одним з небагатьох вугільних підприємств України, яке працює рентабельно і має балансові запаси 332,9 млн т (промислові запаси 265 млн т), яких вистачить на понад 100 років роботи в поточному режимі.

З аналізу звітних даних підприємства було отримано залежність валових витрат, млн грн у рік, від річного обсягу вуглевидобутку у млн т: $ВВ(V_{вир}) = 337,2V_{вир} + 635,6$. Планова ціна реалізації вугілля на початок 2020 р. становила 780 грн/т без ПДВ. Таким чином, маржинальний дохід від реалізації 1 т вугілля дорівнює:

$$D_m = 780 - 337,2 = 442,8 \text{ грн/т.}$$

Безбитковий обсяг виробництва $T_b = 635,6 / 442,8 = 1,4354$ млн. т у рік. Для застосування формули (15) найменший рівень залишкових запасів, для яких можна визначити $V_{вир}$, становить:

$$Z_{зал} = 4 * 1,4354 / \ln(1+0,05) = 117,7 \text{ млн т.}$$

Подальші розрахунки виконувались для $Z_{зал} = 120$ млн т;

$$\alpha = 120 \ln(1+0,05) = 5,85.$$

Із формули (15) отримуємо два значення: $V_{вир_1} = 2,52$ млн. т у рік; $V_{вир_2} = 3,334$ млн т у рік. Графічний вигляд функції $Z^*(V_{вир})$, визначеної за формулою (11), подано на рис. 2. З графіка зрозуміло, що точки $V_{вир_1}$ та $V_{вир_2}$ відповідають локальним екстремумам. У точці $V_{вир_1} = 2,52$ млн. т у рік функція $Z^*(V_{вир})$ досягає максимуму, потім зменшується в інтервалі $[V_{вир_1}, V_{вир_2}]$ до мінімуму в точці $V_{вир_2} = 3,334$ млн. т у рік, після чого безперервно зростає. У разі збільшення річного обсягу видобутку в інтервалі $V_{вир} \in [V_{вир_1}; V_{вир_2}]$ дисконтований фінансовий результат добувального підприємства зменшується через скорочення терміну відпрацювання запасів. Якщо $V_{вир} > V_{вир_2}$, то зростання фінансового результату перекидає скорочення терміну відпрацювання запасів, і функція $Z^*(V_{вир})$ теж зростає.

Таким чином, під час визначення оптимальних темпів відпрацювання запасів на шахті «Краснолиманська» слід обирати такий річний обсяг вуглевидобутку, за якого значення $Z^*(V_{вир})$ буде найбільшим. Це може бути, або $V_{вир} = V_{вир_1} = 2,52$ млн т у рік, або $V_{вир} > V_{вир_2} = 3,334$ млн т у рік, залежно від виробничої потужності, що визначена за принципом технологічної ефективності. На 2020–2024 рр. запланований обсяг видобутку по шахті становить 3,5 млн т у рік, при цьому $Z^*(3,5) = 4 870$ млн грн. $Z^*(2,52) = 4 903,3$ млн. грн., тобто $Z^*(3,5) < Z^*(2,52)$. Щоб досягти рівня $Z^*(2,52)$, шахта повинна видобувати щонайменше 4 млн т вугілля у рік, але це може вимагати додаткових інвестицій у розширення виробничої потужності.

Висновки. Стратегічне планування виробництва на добувних підприємствах може

Залежність показника Z_4^* від обсягу виробництва

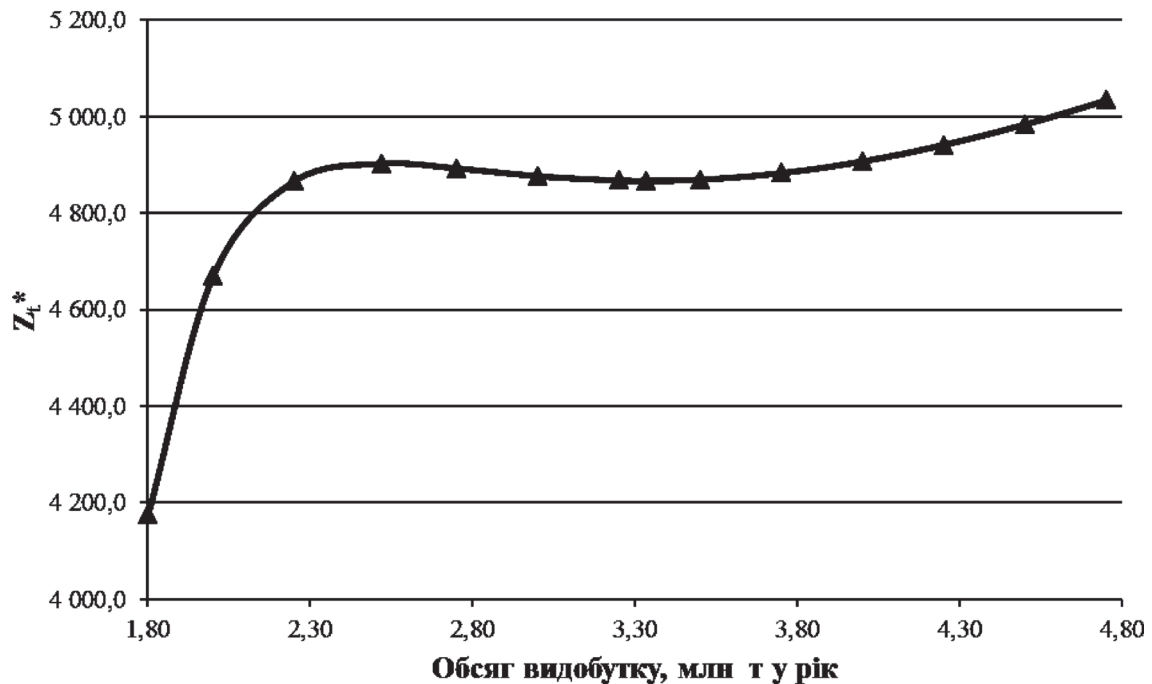

Рис. 2. Графік функції $Z^*(V_{вир})$ для умов шахти «Краснолиманська» (побудовано автором)

розглядатися як багатокроковий процес управління, за допомогою якого оптимізуються темпи відпрацювання запасів. Визначення оптимального обсягу видобутку повинно відбуватися щорічно під час поточного річного планування. На кожному кроці доцільно одночасно оптимізувати обсяг видобутку і термін відпрацювання запасів, що залишилися. У статті запропоновано методичку такої оптимізації на основі цільової функції дисконтованого фінансового результату, яку апробовано на прикладі шахти «Краснолиманська».

Список літератури

1. ВНТП 37-86. Нормы технологического проектирования рудников цветной металлургии с подземным способом разработки. Москва : Минцветмет СССР, 1986. 86 с. URL : <https://files.stroyinf.ru/Data1/46/46959/index.htm> (дата звернення 16.04.2020).

2. Методические рекомендации по технико-экономическому обоснованию кондиций для подсчета запасов твердых полезных ископаемых. Угли и горючие сланцы: утв. распоряжением Министерства природных ресурсов Российской Федерации от 05.06.2007 г. №37-р. Москва : МПР РФ, 2007. URL : <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293756/4293756082.htm> (дата звернення 16.04.2020).

files.stroyinf.ru/Data2/1/4293756/4293756082.htm (дата звернення 16.04.2020).

3. Янковий О. Г., Гончаров Ю. В., Коваль В. В., Лосіцька Т. І. Оптимізація фондоозброєності на основі виробничих функцій в економічній моделі виробництва. *Науковий вісник Національного гірничого університету*. 2019. №4. С. 134–140. DOI: 10.29202/nvngu/2019-4/18.

4. Madykh A. A., Okhten O. O., Dasiv A. F. Analysis of the world experience of economic and mathematical modeling of smart enterprises. *Економіка промисловості*. 2017. № 4 (80). С. 19–46. DOI : 10.15407/econindustry2017.04.019.

5. Максимова О. С., Максимов С. В., Темченко Г. В. Оптимізація виробничої програми підприємств гірничо-металургійного комплексу. *Економічний аналіз: зб. наук. праць* / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 23. № 2. С. 93–101.

6. Темченко О. А. Визначення раціональної виробничої потужності гірничозбагачувальних підприємств для посилення їх конкурентних позицій. *Науковий вісник*

Мукачівського державного університету. Серія: Економіка. 2015. Вип. 2 (4), част. 1. С. 128–135.

7. Качеянц М. Б., Алферова И. А. Концепція стоимісно-орієнтованого управління на горному підприємстві. ГІАБ. 2010. №11. С. 149–153. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-stoimostno-orientirovannogo-upravleniya-na-gornom-predpriyatii> (дата звернення: 17.04.2020).

8. Пешков А. А., Мацко Н. А., Кононихин М. А., Морев А. Н. Современные подходы к обоснованию стратегий освоения минерально-сырьевых ресурсов. ГІАБ. 2009. №12. С. 275–297. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-obosnovaniyu-strategiy-osvoeniya-mineralno-syrievykh-resursov> (дата звернення: 16.04.2020).

References

1. Ministry of Non-Ferrous Metallurgy of USSR (1986). *VNTP 37-86 Normy tehnologicheskogo proektirovaniya rudnikov tsvetnoy metallurgii s podzemnym sposobom razrabotki* [Norms of technological design of non-ferrous metallurgy mines with underground mining]. Moscow, 86 p. Available at : <https://files.stroyinf.ru/Data1/46/46959/index.htm> (accessed 16.04.2020)

2. Ministry of Natural Resources of the Russian Federation (2007). *Metodicheskie rekomendatsii po tehniko-ekonomicheskomu obosnovaniyu konditsiy dlya podscheta zapasov tverdykh poleznykh iskopaemykh. Ugli i goryuchie slantsy* [Guidelines for the feasibility study of standards for calculating the reserves of solid minerals. Coals and oil shale]. Moscow. Available at : <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293756/4293756082.htm> (accessed 16.04.2020).

3. Yankovyi, O. H., Honcharov, Yu. V., Koval V. V., Lositska, T. S. (2019). *Optyimizatsiia fondoozbroyenosti na osnovi vyrobnychyykh funktsii v ekonomichnii modeli vyrobnyctva* [Optimization of the capital-labour ratio on the basis of production functions in the economic model of production]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu* [Scientific bulletin of National Mining

University], no 4, pp. 134–140. DOI: 10.29202/nvngu/2019-4/18.

4. Madykh, A. A., Okhten, O. O., Dasiv, A. F. (2017). Analysis of the world experience of economic and mathematical modeling of smart enterprises. *Ekonomika promyslovosti* [Economy of Industry], no. 4 (80), pp. 19–46. DOI: 10.15407/econindustry2017.04.019.

5. Maksymova, O. S., Maksymov, S. V., Temchenko, H. V. (2016). *Optyimizatsiia vyrobnychoi prohramy pidpriemstv hirnycho-metalurghiiinoho kompleksu* [Optimization of the production program of mining and metallurgical complex]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Ternopil, Ternopil National Economic University Publ., vol. 23, no. 2, pp. 93–101.

6. Temchenko, A. (2015). *Vyznachennia ratsionalnoi vyrobnychoi potuzhnosti hirnychozbahachuvalnykh pidpriemstv dlia posylennia yikh konkurentnykh pozytsii* [Determination of the rational production capacity of ore processing enterprises to enhance their competitive positions]. *Naukovyi Visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomika* [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Economics], vol. 2 (4), part 1, pp. 128–135.

7. Kacheyants, M. B., Alferova, I. A. (2010). *Kontsepsiya stoimostno-orientirovannogo upravleniya na gornom predpriyatii* [The cost policies management at mining enterprise]. *GIAB* [Mining informational and analytical bulletin], no. 11, pp. 149–153. Available at : <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-stoimostno-orientirovannogo-upravleniya-na-gornom-predpriyatii> (accessed 17.04.2020).

8. Peshkov, A. A., Macko, N. A., Kononihin, M. A., Morev, A. N. (2009). *Sovremennye podkhody k obosnovaniyu strategiy osvoeniya mineral'no-syr'evykh resursov* [The modern approaches to the justification of the strategies for the mineral and raw material resource developing]. *GIAB* [Mining informational and analytical bulletin], no. 12, pp. 275–279. Available at : <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-obosnovaniyu-strategiy-osvoeniya-mineralno-syrievykh-resursov> (accessed 16.04.2020).

Objective. *The objective of the article is to develop a method for optimizing the rate of recourses extraction, which can be applied in strategic planning at mining enterprises.*

Methods. *To achieve this goal, general scientific methods of abstract logical analysis, induction and deduction are used. The common features and differences in scientific approaches to optimizing the enterprise production capacity are identified by applying these methods. Economic-mathematical modeling and operations research methods are used to describe the production process at the mining enterprise.*

Results. *Management of mining enterprises in market conditions requires the optimal strategic decisions about its production capacity and the rate of recourses extraction. These decisions are necessary both for the new projects and for the operating enterprises. The problem of the production capacity and the rate of recourses extraction optimizing is not solved now and requires new scientific approaches.*

The three groups of factors complicate the long-term management of the mining enterprises production and require considering. Firstly, the uncertainty is characteristic of information on the volume and condition of resources. Secondly, it is difficult to predict the long-term essential conditions of production and economic activity. Thirdly, there is competition of purposes that give rise to the need for multi-criteria choice. At the result, the strategic decisions about the enterprise production capacity should be constantly adjusted taking into account the balance recourses, mining, geological, technical and economic conditions of their extraction. The optimization of these decisions should cover both the current production volume and the prospective term of the recourses extraction.

The methodology for determine the mining enterprise optimal volume of production is proposed in this article. The criterion of optimization is the financial result discounted to the term of the extraction final. The scientific novelty of this approach lies in the simultaneous optimization of production capacity and the term of the recourses extraction. The methodology has been tested on the example of the coalmining enterprise «Krasnolimanskaya». The results of the testing proved the possibility of its practical application in strategic planning at the mining enterprises.

Key words: *rate of recourses extraction, production capacity, strategic planning, optimization, multi-step management process, objective function, optimality criterion*

Надійшла до редакції 15.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-21-29

JEL : A10, O31

УДК: 658.589:338

Лохман Н. В.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: lokhman@donnuet.edu.ua

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ «ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА»

UDC 658.589:338

Lokhman N. V.,
Grand PhD in Economic
sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: lokhman@donnuet.edu.ua

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CATEGORIES OF "ENTERPRISE INNOVATIVE POTENTIAL"

Мета — проведення компаративного аналізу категорії «інноваційний потенціал підприємства» та систематизація підходів до його розуміння.

Методи. У процесі дослідження використано прийоми абстракції (для виявлення підходів до розуміння та ознак інноваційного потенціалу підприємства), системного аналізу та синтезу (для формування власного бачення інноваційного потенціалу підприємства).

Результати. Моніторинг понятійно-категоріального апарату інноваційного потенціалу підприємства виявив достатньо велику багатогранність поглядів на цю категорію, що відображається в наявності підходів: системного, структурного, інтерфейсного, ресурсного, ресурсно-результативного, процесного, управлінського, ринково-цільового, комплексного, інтегрального.

Структурний підхід до визначення інноваційного потенціалу підприємства акцентує увагу на окремих компонентах потенціалу. Ресурсно-результативний підхід до характеристики інноваційного потенціалу підприємства полягає у використанні наявних ресурсів на підприємстві для забезпечення результату у вигляді інноваційного ефекту в ринкових умовах. З точки зору управлінського підходу, під інноваційним потенціалом підприємства треба розуміти узагальнені характеристики можливостей системи управління до впровадження інноваційного потенціалу. Комплексний підхід передбачає визначення поняття інноваційного потенціалу підприємства як комплексної категорії, яка характеризує частоту й ефективність упровадження на підприємстві інновацій, їх розроблення, готовність персоналу до змін.

На думку автора, інноваційний потенціал підприємства — це комплексна система, яка складається з сукупності ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних, інформаційних), інноваційних можливостей (клієнтських, ринкових, репутаційних), ступеня готовності до інноваційних перетворень (проектна, інтелектуальна, організаційна та готовність взаємодії).

Ключові слова: інноваційний потенціал, підприємство, підхід, ресурси, система, структура, управління, процес.

Постановка проблеми. Інноватизація національної економічної системи є визначальною умовою інтеграції України до світового суспільства. Головним чинником ефективного

© Н. В. Лохман, 2020

існування та успішного розвитку економічної системи країни, за мінливих умов господарювання, є наявність та розвиток інноваційного потенціалу окремих підприємств. При цьому важливо розуміти категорії та генезис цього поняття, враховуючи сучасний теоретичний та методологічний досвід, який за десятиліття інтенсивного розвитку інноваційної діяльності надав можливість створити ефективну систему інноваційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в обґрунтування сутності інноваційного потенціалу підприємства здійснили вітчизняні та закордонні науковці: Г. Е. Баженов, О. А. Кисліцина, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов, Я. М. Кривич, Л. С. Головкова, М. А. Йохна, С. В. Декалю, Н. А. Заглумина, Е. А. Лаптева, К. В. Маричева, О. І. Маслак, О. О. Безручко, М. В. Маслак, В. О. Матросова, О. Д. Матросов, С. І. Мельник, С. Мукашева, Е. А. Павлова, Л. А. Смирнова, І. В. Радзівіло, И. В. Родионова, І. В. Федулова, Л. І. Чернобай, П. Б. Кишеня та ін.

Теоретичне дослідження інноваційного потенціалу організації наведено в роботах І. В. Багрової, Т. І. Тищенко, В. Н. Лазарева, Е. В. Пирогової, М. В. Кангро. Категорію «інноваційний потенціал компанії» розглянуто в роботі А. Е. Череповицина, А. Краславски.

Меа статті — компаративний аналіз категорії «інноваційний потенціал підприємства» та систематизація підходів до його розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг понятійно-категоріального апарату інноваційного потенціалу підприємства виявив достатньо велику увагу з боку науковців до цього питання. Більшість авторів визначають інноваційний потенціал підприємства з точки зору структурного підходу (С. А. Кузьмін [10], Е. А. Павлова, Л. А. Смирнова [20], И. В. Родионова [22], Л. В. Дерманська [6]) та ресурсно-результативного (Н. А. Заглумина [8], Е. А. Лаптева [13], Т. А. Васильєва, С. В. Леонов, Я. М. Кривич [4], О. І. Маслак, О. О. Без-

ручко, М. В. Маслак [15]). Так, структурний підхід до визначення цього поняття акцентує увагу на окремих компонентах потенціалу (науково-технічних, виробничо-технологічних, кадрових, трансферно-технологічних, фінансових, інтелектуальних, організаційно-управлінських, інформаційно-методичних та інших); ці компоненти будуть впливати на мотивацію праці, культуру виробництва, спонукаючи до нововведень і створюючи сприятливі умови для змін у соціально-економічних відносинах на підприємстві (рис. 1).

Ресурсно-результативний підхід до характеристики інноваційного потенціалу підприємства полягає у використанні наявних ресурсів на підприємстві для забезпечення результату у вигляді інноваційного ефекту в ринкових умовах. Близьким за значенням є визначення інноваційного потенціалу з позиції ресурсного підходу [18, 14, 19, 24]: «під інноваційним потенціалом підприємства слід розуміти ресурси: матеріальні, нематеріальні, фінансові, кадрові, інформаційні, природні, організаційні та технічні, які можна використовувати в інноваційних процесах». Ще одним підходом, який корелюється з ресурсно-результативним підходом, є ринково-цільовий підхід [3, 5, 17]: «інноваційний потенціал підприємства формується під впливом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища і являє собою міру готовності до реалізації інноваційного проекту або програми інноваційних перетворень і впровадження інновації задля формування конкурентних переваг підприємства».

Такі автори, як М. А. Йохна, С. В. Декаля [7], І. В. Радзівіло [21], О. В. Якименко [26] пропонують розглядати інноваційний потенціал підприємства як складну, багатоелементну та динамічну систему, тобто інноваційний потенціал пов'язує в єдиний комплекс ресурси підприємства, здатність ефективно ними розпоряджатися, зовнішні умови господарювання взагалі та інноваційної діяльності зокрема, механізм інноваційного розвитку, роль інноваційного потенціалу в ньому.

Рис. 1. Позиції авторів щодо характеристики категорії «інноваційний потенціал підприємства»

Ще одне бачення цього поняття базується на тому, що інноваційний потенціал підприємства визначає можливості і глибину інноваційних перетворень і залежно від його величини і якісного стану забезпечує систему зав'язків щодо обміну інформацією з питань інноваційної діяльності [2].

Автори Л. І. Чернобай, П. Б. Кишена [25], Ю. О. Лазаренко [12] трактують поняття інноваційного потенціалу підприємства з точки зору управлінського підходу, а саме: під інноваційним потенціалом підприємства треба розуміти узагальнені характеристики можливостей системи управління до впровадження інноваційного потенціалу, що визначається структурою та змістом елементів системи управління, їх невикористаними та прихованими можливостями, які викорис-

товуються з метою досягнення поставлених цілей [25]; інноваційний потенціал — це передумова інноваційної діяльності та спроможність підприємства здійснювати інноваційні перетворення та управляти ними [12].

Згідно з процесним підходом, К. В. Маричева [14] пропонує розглядати цю категорію в рамках інноваційного процесу, а саме: інноваційний потенціал слід визначати не тільки імітаційною здатністю підприємств до використання «чужих» нововведень, але і здатністю самостійно виробляти прогресивні зміни і нові цінності в процесі інноваційної діяльності.

Такі автори, як О. І. Маслак, О. О. Безручко, М. В. Маслак [15] та С. В. Князь, О. В. Князь, Ю. О. Андріанов [9] пропонують розглядати інноваційний потенціал під-

приємства з погляду комплексного підходу. Так О. І. Маслак, О. О. Безручко, М. В. Маслак характеризують поняття інноваційного потенціалу підприємства як «комплексну категорію, яка показує частоту і ефективність впровадження на підприємстві інновацій, їх розробку, готовність персоналу до змін», тоді як С. В. Князь, О. В. Князь, Ю. О. Андріанов пропонують поняття категорії, яка є похідною від інноваційного потенціалу, а саме: інвестиційно-інноваційний потенціал підприємства як «комплексне поняття, яке характеризує частоту і ефективність впровадження на підприємстві інвестицій в інновації, потенціал підприємства щодо розроблення і впровадження інновацій та готовність персоналу підприємства до змін» [9, с. 434]. У науковій літературі також існує тлумачення понять «адаптаційний інноваційний потенціал підприємства» та «стратегічний інноваційний потенціал підприємства». Так «під адаптаційним інноваційним потенціалом слід розуміти можливість захищеності інноваційного потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних погроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого інноваційного клімату, і здатність до його відтворення, що забезпечується завдяки проведенню аналізу інноваційного потенціалу й інноваційного клімату на різних циклах життєвого розвитку підприємства» [23]. Стратегічний інноваційний потенціал характеризує «можливості ефективного управління інноваційною діяльністю підприємства в процесі реалізації стратегій досягнення його цілей» [9, с. 429]. Ці модифіковані поняття дають можливість агрегувати сутність інноваційного потенціалу скрізь призму визначеного змісту інноваційної діяльності.

Близьким за значенням до поняття інноваційного потенціалу підприємства є такі поняття, як «інноваційний потенціал організації» [1, 11], розглядається з позиції ресурсно-результативного та інтегрального підходів та «інноваційний потенціал компанії» [24], розглядається з позиції ресурсного підходу.

Проведений компаративний аналіз поняття «інноваційний потенціал підприємства (організації, компанії)» дозволяє запропонувати власний погляд на розуміння цього поняття: *інноваційний потенціал підприємства — це комплексна система, яка складається з сукупності ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних, інформаційних), інноваційних можливостей (клієнтських, ринкових, репутаційних), ступеня готовності до інноваційних перетворень (проектна, інтелектуальна, організаційна та готовність взаємодії), наявності та узгодженості зазначених елементів дозволяє визначити механізм подальшого стратегічного розвитку підприємства.*

Підводячи підсумки проведеного дослідження понятійно-категоріального апарату інноваційного потенціалу підприємства, слід вокремити такі ключові полюси його характеристики:

- інноваційний потенціал є основною складовою потенціалу підприємства;
- інноваційний потенціал напряму залежить від ресурсної бази;
- інноваційний потенціал характеризує можливості і спроможність інноваційних перетворень і залежно від його величини і якісного стану визначається охоплення тих чи інших етапів інноваційного процесу;
- використання інноваційного потенціалу дає можливість переходу від традиційного до нового стану.

Тобто, слід вважати інноваційний потенціал трампліном для розвитку будь-якого підприємства, і розуміти його як багатогранне поняття, яке має багатовекторність в його сприйнятті.

Висновки. Інноваційний потенціал підприємства є складною багатогранною категорією, яку різні автори визначають із позицій: системного, структурного, інтерфейсного, ресурсного, ресурсно-результативного, процесного, управлінського, ринково-цільового, комплексного, інтегрального підходів. Навіщо власне визначення інноваційного потенціалу підприємства як комплексної системи, яка складається з сукупності ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних,

інформаційних), інноваційних можливостей (клієнтських, ринкових, репутаційних), ступеня готовності до інноваційних перетворень (проектна, інтелектуальна, організаційна та готовність взаємодії). Перспективами подальшого дослідження є визначення взаємозв'язку інноваційного потенціалу підприємства з такими категоріями, як «інноваційний потенціал країни», «інноваційний потенціал галузі», «інноваційний потенціал регіону», «інноваційний потенціал персоналу».

Список літератури

1. Багрова І. В., Тищенко Т. І. Удосконалення використання інноваційного потенціалу промислових підприємств на засадах урахування його властивостей. *Вісник економічної науки України*. 2012. № 1. С. 18–23.

2. Баженов Г. Е., Кислицына О. А. Инновационный потенциал предприятия: экономический аспект. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 323. С. 222–228.

3. Баранчев В. П., Гунин В. Н., Ляпина С. Ю. Инновационный менеджмент : учеб. пос. Москва : Финстатинформ, 2000. 127 с.

4. Васильєва Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М. Концептуальні основи формування системи управління потенціалом інноваційного розвитку підприємства на засадах маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4. Т. I. С. 160–171. URL : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua> (дата звернення : 27.06.2018).

5. Головкова Л. С. Особливості потенціалу підприємств корпоративного типу. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління*. 2006. Т. 5. Вип. 42. С. 199–203.

6. Дерманська Л. В. Теоретичні засади формування концепції інноваційного розвитку підприємств. *Інноваційна економіка*. Тернопіль. 2011. № 6 (25). С. 171–175.

7. Йохна М. А., Декалю С. В. Формування структури інноваційного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 4. Т. 1. С. 150–154.

8. Заглумина Н. А. Инновационная активность, инновационный потенциал, инновационный климат: взаимосвязи. *Инновации*. 2010. № 11 (145). С. 45–48.

9. Князь С. В., Князь О. В., Андрианов Ю. О. Оцінювання інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства на засадах активізування маркетингової діяльності. С. 429–435. URL : <http://vlp.com.ua/node/1840> (дата звернення: 29.05.2018).

10. Кузьмин С. А. Исследование оценки инновационного развития стран мира. *Теория и практика современной науки*. №8 (14). 2016. URL: www.modern-j.ru (дата звернення: 26.05.2018).

11. Лазарев В. Н., Пирогова Е. В., Кангро М. В. Организационный потенциал предприятия : учеб. пособие. Ульяновск : УлГТУ, 2016. 190 с.

12. Лазаренко Ю. О. Інноваційна активність підприємства як економічна категорія. *Стратегія економічного розвитку України*. 2010. Вип. 26–27. С. 40–48.

13. Лаптева Е. А. Развитие методов оценки инновационного потенциала промышленных предприятий: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Саратов, 2014. 150 с.

14. Маричева К. В. Инновационный потенциал предприятия как фактор конкурентоспособности. *Экономика и менеджмент инновационных технологий*. 2013. № 3. URL : <http://ekonomika.snauka.ru/2013/03/1655> (дата обращения: 11.01.2018).

15. Маслак О. І., Безручко О. О., Маслак М. В. Управління інноваційним потенціалом підприємства в умовах циклічності. *Економіка і організація управління*. 2014. № 1 (17)–2 (18). С. 166–173.

16. Матросова В. О., Матросов О. Д. Сутність та складові інноваційного потенціалу як основа управління інноваційною діяльністю. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПИ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва*. — Харків: НТУ «ХПИ». 2011. № 26. С. 80–86.

17. Мельник С. І. Оцінка складових формування інноваційного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 5. Т. 3. С. 103–110.

18. Мірошниченко О. Ю., Карюк В. І. Етапи формування організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=298> (дата обращения: 20.11.2018).

19. Мукашева С. Анализ инновационного потенциала предприятий в РК. *Вестник КазНУ*. 2011. № 84. URL: <http://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/722> (дата обращения: 6.06.2018).

20. Павлова Е. А., Смирнова Л. А. Оценка конкурентных преимуществ предприятия на основе анализа его инновационного потенциала. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1-1. URL : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17988> (дата обращения: 10.02.2018).

21. Радзівіло І. В. Механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства на основі застосування системно-динамічного підходу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 14. С. 63–67. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_14_19 (дата звернення: 20.03.2018).

22. Родионова И. В. Методы оценки инновационного потенциала промышленных предприятий. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2012. С. 236–242. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-innovatsionnogo-potentsiala-proizvodstvennyh-predpriyatiy> (дата обращения: 12.02.2018).

23. Федулова І. В. Інноваційний адаптаційний потенціал підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. №10. С. 59–64.

24. Череповицин А. Е., Краславски А. Исследование инновационного потенциала нефтегазовой компании на разных стадиях эксплуатации месторождений. *Записки Горного института*. 2016. Т. 222. С. 892–902.

25. Чернобай Л. І., Кишеня П. Б. Інноваційний потенціал системи управління: структура і принципи формування. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua> (дата звернення: 27.09.2018).

26. Якименко О. В. Вплив інноваційного потенціалу на розвиток будівельних підприємств. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2013. №4 (81). С. 316–325.

References

1. Bahrova, I. V., Tyschenko, T. I. (2012). *Udoskonalennia vykorystannia innovatsiinoho potentsialu promyslovykh pidpriemstv na zasadakh urakhuvannia yoho vlastyvostei* [Improvement of the use of innovative potential of industrial enterprises on the basis of taking into account its properties]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy* [Bulletin of Economic Science of Ukraine], no. 1, pp. 18–23.

2. Bazhenov, G. E., Kislicyna, O. A. (2009). *Innovacionnyj potencial perdprijatija: jekonomiceskij aspekt* [Innovative potential of the enterprise: the economic aspect]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Tomsk State University], no. 323, pp.222–228.

3. Barancheev, V. P., Gunin, V. N., Lyapina, S. Yu. (2000). *Innovacionnyj menedzhment: ucheb. Posobie* [Innovative management: manual]. Moscow, Finstatinform Publ., 127 p.

4. Vasylieva, T. A., Lieonov, S. V., Kryvych, Ya. M. (2011). *Kontseptualni osnovy formuvannia systemy upravlinnia potentsialom innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva na zasadakh marketynhu* [Conceptual bases of forming a system of management of the potential of innovative development of the enterprise on the basis of marketing]. *Marketynh i menedzhment innovatsii* [Marketing and Innovation Management], no. 4, vol. I, pp. 160–171. Available at : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua>.

5. Holovkova, L. S. (2006). *Osoblyvosti potentsialu pidpriemstv korporatyvnoho typu* [Peculiarities of the potential of enterprises of the corporate type]. *Zbirnyk naukovykh prats Donetskoho derzhavnoho universytetu upravlinnia* [Collection of scientific works of Donetsk State University of Management], no. 42, vol. 5, pp. 199–203.

6. Dermanska, L. V. (2011). *Teoretychni zasady formuvannia kontseptsii innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv* [Theoretical principles of formation of the concept of innovative development of enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*

[Innovative economy]. Ternopil, no. 6 (25), pp. 171–175.

7. Jokhna, M. A., Dekaliu, S. V. (2010). *Formuvannia struktury innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva* [Formation of the structure of the innovative potential of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytsky National University], no. 4, vol. 1, pp.150–154.

8. Zaglumina, N. A. (2010). *Innovacionna-ja aktivnost', innovacionnyj potencial, innovacionnyj klimat: vzaimosvjazi* [Innovative activity, innovative potential, innovative climate: interrelations]. *Innovacii* [Innovations], no. 11 (145), pp. 45–48.

9. Kniaz, S. V., Kniaz, O. V., Andrianov, Yu. O. (2015). *Otsiniuvannia investytsiino-innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva na zasadakh aktyvizuvannia marketynhovoї diialnosti* [Estimation of investment and innovation potential of the enterprise on the basis of activation of marketing activity], pp. 429–435. Available at : <http://vlp.com.ua/node/1840>.

10. Kuz'min, S. A. (2016). *Issledovanie ocenki innovacionnogo razvitija stran mira. Teorija i praktika sovremennoj nauki* [Study assessing the innovative development of the world]. *Teorija i praktika sovremennoj nauki* [Theory and practice of modern science], no. 8 (14). Available at : www.modern-j.ru.

11. Lazarev, V. N., Pirogova, E. V., Kangro, M. V. (2016). *Organizacionnyj potencial predprijatija* [Organizational potential of the enterprise]. Ul'janovsk, UIGTU Publ., 190 p.

12. Lazarenko, Yu. O. (2010). *Innovatsiina aktyvnist pidpriemstva yak ekonomichna katehoriia* [Innovative activity of the enterprise as an economic category]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of economic development of Ukraine], no. 26–27, pp. 40–48.

13. Lapteva, E. A. (2014). *Razvitie metodov ocenki innovacionnogo potenciala promyshlennyh predprijatij* [Development of methods for assessing the innovative potential of industrial enterprises. Thesis PhD in Economic sciences]. Saratov, 150 p.

14. Maricheva, K. V. (2013). *Innovacionnyj potencial predprijatija kak faktor konkurentosposobnosti* [Innovative potential of the enterprise as a factor of competitiveness]. *Jekonomika i menedzhment innovacionnyh tehnologij* [Economics and management of innovative technologies], no. 3. Available at : <http://ekonomika.snauka.ru/2013/03/1655>.

15. Maslak, O. I., Bezruchko, O. O., Maslak, M. V. (2014). *Upravlinnia innovatsiinym potentsialom pidpriemstva v umovakh tsyklichnosti* [Management of the innovative potential of the enterprise in the conditions of cyclicity]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia* [Economics and management organization], no. 1 (17)–2 (18), pp. 166–173.

16. Matrosova, V. O., Matrosov, O. D. (2011). *Sutnist ta skladovi innovatsiinoho potentsialu yak osnova upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu* [Essence and components of innovation potential as a basis for management of innovation activity]. *Visnyk Nats.tekhn.un-tu «KhPI»: zb.nauk.pr.* [Bulletin of the National tech Un-TU «KhPI»], no. 26, pp. 80–86.

17. Melnyk, S. I. (2010). *Otsinka skladovykh formuvannia innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva* [Assessment of components of the formation of innovative potential of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytskyi National University], no. 5, vol. 3, pp. 103–110.

18. Miroshnychenko, O. Yu., Kariuk, V. I. (2012). *Etapy formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv* [Stages of formation of organizational and economic mechanism of innovative activity of enterprises]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], no. 2. Available at : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2981>.

19. Mukasheva, S. (2011). *Analiz innovacionnogo potenciala predprijatij v RK* [Analysis of the innovation potential of enterprises in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik KazNU* [Bulletin of KazNU], no. 84. pp. 65–69. Available at : <http://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/722>.

20. Pavlova, E. A., Smirnova, L. A. (2015). *Ocenka konkurentnyh preimushhestv predpriyatija na osnove analiza ego innovaciogo potenciala* [Evaluation of the competitive advantages of an enterprise based on an analysis of its innovative potential]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija* [Modern problems of science and education], no. 7 (172), pp. 1–1. Available at : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17988>.
21. Radzivilo, I. V. (2012). *Mekhanizm formuvannia innovatsiinoho potencialu promyslovoho pidpriemstva na osnovi zastosuvannia systemno-dynamichnoho pidkhodu* [Mechanism of formation of innovative potential of industrial enterprise on the basis of application of system-dynamic approach]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], no. 14, pp. 63–67. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_14_19.
22. Rodionova, I. V. (2012). *Metody otsenki innovatsionnogo potenciala promyshlennyh predpriyatij* [Methods for assessing the innovative potential of industrial enterprises]. *Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki* [News of Tula State University. Economic and legal sciences], pp. 236–242. Available at : <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-innovatsionnogo-potentsiala-proizvodstvennyh-predpriyatij>.
23. Fedulova, I. V. (2008). *Innovatsiinyi adaptatsiinyi potentsial pidpriemstva* [Innovative adaptive potential of the enterprise]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini* [Formation of market relations in Ukraine], no. 10, pp. 59–64.
24. Cherepovitsyn, A. E., Kraslavski, A. (2016). *Issledovanie innovatsionnogo potenciala neftegazovoy kompanii na raznyh stadiyah ekspluatatsii mestorozhdenij* [Study of the innovative potential of an oil and gas company at different stages of field exploitation]. *Zapiski Gornogo instituta* [Notes of the Mining Institute], vol. 222, pp. 892–902.
25. Chernobai, L. I., Kyshenia, P. B. (2015). *Innovatsiinyi potentsial systemy upravlinnia: struktura i pryntsypy formuvannia* [Innovative potential of the management system: structure and principles of formation]. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. Available at : <http://ena.lp.edu.ua>.
26. Yakymenko, O. V. (2013). *Vplyv innovatsiinoho potencialu na rozvytok budivelnnykh pidpriemstv* [Influence of innovative potential on the development of construction enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU* [Collection of scientific works of VNAU], no. 4 (81), pp. 316–325.

Objective. *The objective of the article is to carry out a comparative analysis of the category of «innovative potential of the enterprise» and systematize approaches to its understanding.*

Methods. *In the process of research, techniques of abstraction (to identify approaches to understanding and signs of innovation potential of the enterprise), system analysis and synthesis (to form their own vision of the innovative potential of the enterprise) are used.*

Results. *Monitoring of the conceptual and categorical apparatus of the innovative potential of the enterprise reveals a sufficiently wide variety of views on this category, which is reflected in the presence of approaches: systemic, structural, interface, resource, resource-efficient, process, management, market-based, comprehensive, integrated.*

The structural approach to determining the innovation potential of an enterprise focuses on individual components of the potential. The resource-efficient approach to characterizing the innovation potential of the enterprise is to use the available resources at the enterprise to ensure the result in the form of an innovative effect in market conditions. From the point of view of management approach, under the innovative potential of the enterprise it is necessary to understand the generalized characteristics of the capabilities of the management system to the implementation of innovative potential. A comprehensive approach involves defining the concept of innovation potential of the enterprise as a complex category, which characterizes the frequency and effectiveness of innovation implementation at the enterprise, their development, and the readiness of staff to change.

According to the author, the innovative potential of the enterprise is a complex system consisting of a set of resources (financial, personnel, logistical, information), innovative capabilities (client, market, reputational), the degree of readiness for innovative transformations (project, intellectual, organizational and willingness to interact).

Key words: *innovation potential, enterprise, approach, resources, system, structure, management, process.*

Надійшла до редакції 06.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-29-39

JEL : M11, Z32

УДК 005.511:338.48 (477)

Ніколайчук О. А.,
канд. екон. наук

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua

АНАЛІЗ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИБУТКОВОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ПОКАЗНИКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

UDC 005.511:338.48 (477)

Nikolaichuk O. A.,
PhD in Economic sciences

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua

ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF DOMESTIC TOURIST ENTERPRISES PROFITABILITY AS A BUSINESS PROCESS RESULTS INDICATOR

Мета — *аналіз та оптимізація прибутковості вітчизняних туристичних підприємств на засадах процесного управління.*

Методи. *Дослідження ґрунтуються на комплексному аналізі показників прибутковості туристичних підприємств України. Використано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, графічний метод, групування, порівняння, метод відносних величин, структурний аналіз (для оцінювання прибутковості суб'єктів туристичної діяльності) та абстрактно-логічний метод (для формулювання пропозицій та висновків).*

Результати. *Розглянуто особливості та види бізнес-процесів туристичних підприємств. Проведено оцінювання динаміки та структури операційного прибутку суб'єктів туристичної діяльності-юридичних осіб за 2011–2018 рр. Розглянуто показники динаміки рентабельності реалізації суб'єктів туристичної діяльності, усереднені показники прибутковості на один суб'єкт туристичної діяльності. Виокремлено основні чинники та тенденції зміни прибутковості за суб'єктами туристичної діяльності в Україні. За виявленими тенденціями зміни операційного прибутку туристичних підприємств встановлено недостатню ефективність їх бізнес-процесів та ускладнену адаптацію до різких змін зовнішнього середовища. Виявлено, що найефективніше управління бізнес-процесами організовано в туристичних операторів, що підтверджено найвищими показниками результативності. Для туристичних агентів ефективність бізнес-процесів є невисокою, а основними причинами зниження прибутковості є збільшення собівартості туристичних*

© О. А. Ніколайчук, 2020

послуг. За суб'єктами, що займалися екскурсійною діяльністю, результативність управління бізнес-процесами не була стабільною, проте на кінець аналізованого періоду значно поліпшилася через приріст доходів від надання турпослуг. З метою зростання прибутковості були запропоновані основні стратегічні напрями удосконалення бізнес-процесів вітчизняних туристичних підприємств, які включають комплекс заходів по видах бізнес-процесів та спрямовані на забезпечення сталих темпів розвитку вітчизняної індустрії туризму.

Ключові слова: процесний підхід, бізнес-процес, оптимізація бізнес-процесів, туристичне підприємство, прибутковість.

Постановка проблеми. Посилення конкуренції на ринку туристичних послуг, ускладнення соціально-економічних умов розвитку та загострення фінансових проблем негативно впливають на розвиток вітчизняного туристичного бізнесу. В таких умовах актуалізуються питання щодо удосконалення системи управління бізнес-процесами, що дозволяє в умовах невизначеності адаптувати систему управління підприємством до змін у зовнішньому середовищі та забезпечити їх ефективність і конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання процесного підходу у практиці бізнесу були досліджені у роботах Т. Давенпорта, В. Г. Єліферова, Дж. М. Келлі, В. В. Рєпіна, М. Робсона, М. Хаммера, Дж. Чампі. Окремим аспектам управління бізнес-процесами туристичних підприємств присвячені праці Ф. Алфорда [1], А. Фазара, І. Софі [2], М. де Фрейтас Коельо, М. де Севілья Гослінг, А. С. Арауджо де Альмейда [3], С. В. Мельниченко, К. А. Шеєнкової [4], Т. І. Ткаченко, О. Гладкого [5], Н. О. Сагалакової [6], Г. Р. Бакієвої, М. Ф. Муфтієвої [7], Девадзе А. Х., Крекотень І. М., Скриль В. В. [8], О. О., М. В. Алдошиної [9].

Проте аналіз наявної теоретичної бази досліджуваного наукового напрямку показує, що методичні та практичні розробки, пов'язані з управлінням туристичними підприємствами на засадах управління бізнес-процесами, залишаються недостатньо дослідженими. Невизначеними залишаються питання, пов'язані з оптимізацією прибутковості туристичних підприємств позицій удосконалення управління бізнес-процесами.

Мета статті — аналіз та оптимізація прибутковості вітчизняних туристичних

підприємств на засадах процесного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність туристичних підприємств є сукупністю взаємопов'язаних елементів, якими є бізнес-процеси. Чинники зовнішнього середовища впливають на діяльність туристичного підприємства, змушуючи підприємство функціонувати в конкурентному середовищі, поліпшувати свої бізнес-процеси, якісні та кількісні характеристики турпродукту.

Прибутковість туристичного підприємства є показником узагальнення ефективності бізнес-процесів, який генерується під впливом великої кількості зовнішніх та внутрішніх чинників. Збільшення прибутку та рентабельність є визначальною умовою подальшого розвитку не лише окремого туристичного підприємства або всієї галузі, але й вітчизняної національної економіки, бо прибуток виступає джерелом формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів.

Розглянемо модель бізнес-процесів туристичного підприємства, на якій визначені взаємозв'язки та вплив різних груп бізнес-процесів на кінцевий результат діяльності підприємства — прибуток (рис. 1).

Аналіз науково-практичної літератури [1–9] показав, що незважаючи на численні можливі типи бізнес-процесів та розбіжності організаційних та технологічних структур, усі бізнес-процеси в туристичному підприємстві можна поділити на чотири типи: основні, допоміжні, процеси управління та розвитку.

Основні бізнес-процеси забезпечують отримання прибутку та виступають центрами його формування. Для туристичних підприємств до основних процесів відносять

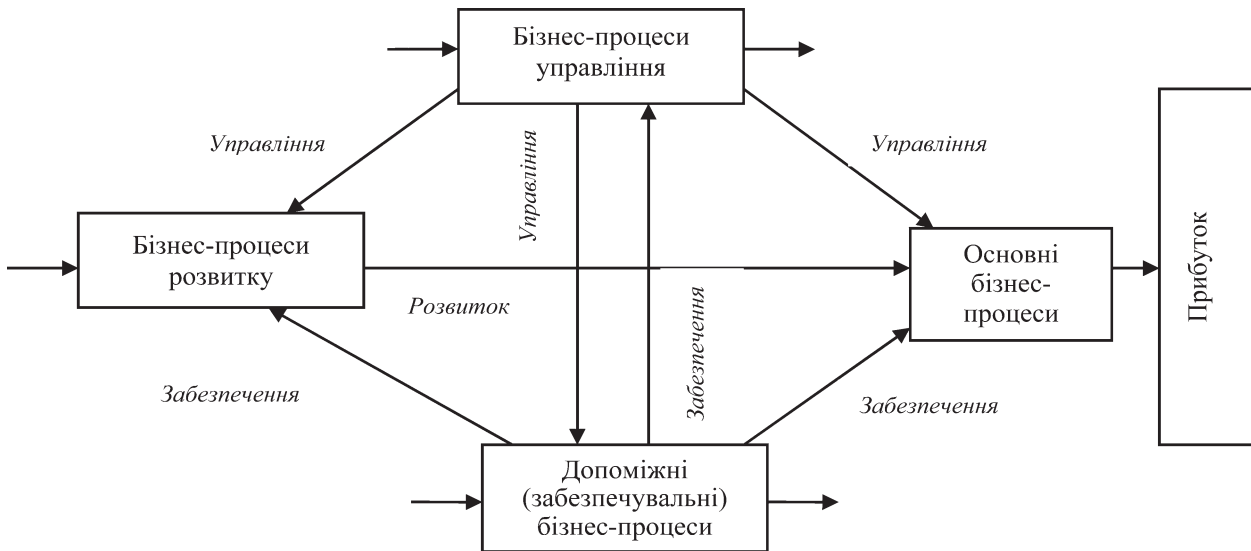

Рис. 1. Зв'язок основних, допоміжних бізнес-процесів та процесів управління та розвитку туристичного підприємства (побудовано на основі [10])

процеси формування та збуту туристичного продукту.

Допоміжні бізнес-процеси забезпечують функціонування основних бізнес-процесів та підтримують інфраструктуру організації. До таких процесів належать підготовка кадрів, інформаційно-комунікативне забезпечення, фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності підприємства тощо.

Процеси управління керують як основними, так і забезпечувальними бізнес-процесами і виступають центрами витрат підприємства. Управлінські процеси включають переважно діяльність з прийняття рішень. Вони не прив'язані лише до одного сегменту, але пронизують усе підприємство. Процеси управління включають: стратегічне управлін-

ня, управління людськими ресурсами, управління інфраструктурою, управління фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, управління відносинами із зовнішнім середовищем, управління маркетингом та ін.

Метою бізнес-процесів розвитку є забезпечення стратегічного розвитку. Вони дають змогу здійснювати постійне вдосконалення, перетворення або розвиток усіх сторін діяльності туристичного підприємства, ефективніше використовувати ресурси.

Задля визначення результативності бізнес-процесів нами було проведено дослідження прибутковості суб'єктів туристичної діяльності-юридичних осіб за 2011–2018 рр. Спершу було проаналізовано операційний прибуток туристичних підприємств (рис. 2).

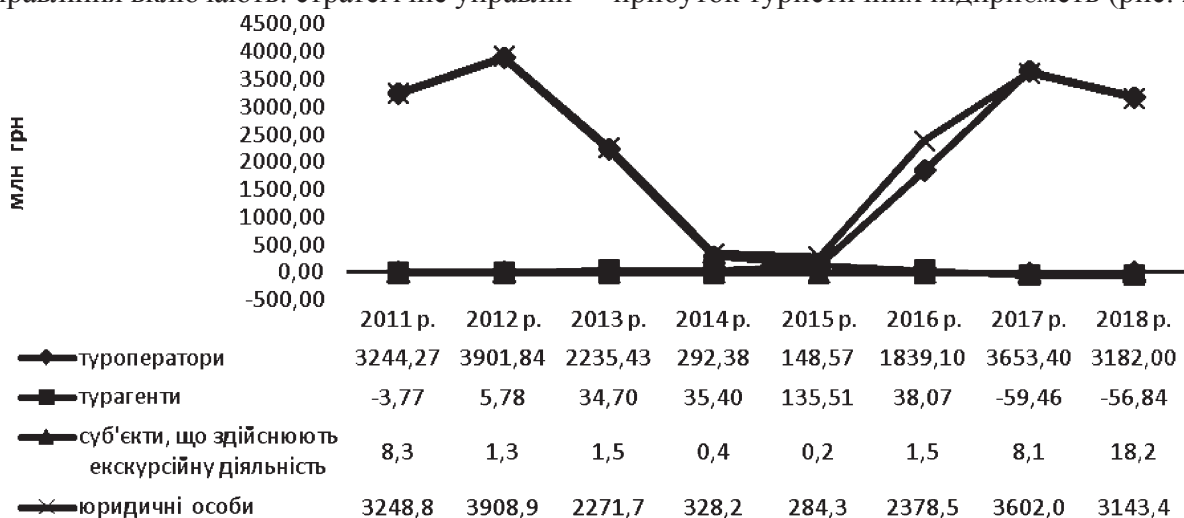

Рис. 2. Динаміка операційного прибутку туристичних підприємств у 2011–2018 рр., млн грн (побудовано за даними [11])

Найкращі результати діяльності для туроператорів та загалом за юридичними особами спостерігалися в 2012 р. — обсяг отриманого прибутку є максимальним за весь досліджуваний період. Найменш вдалим для цих суб'єктів виявився 2015 р.: обсяги отриманого операційного прибутку становили лише 3,8 % від рівня 2012 р. для туроператорів та 7,2 % для всіх юридичних осіб. Обсяг операційного прибутку в 2018 р. за юридичними особами становить лише 80,4 % від рівня 2012 р., а за туроператорами — 81,6 %.

Для турагентів найкращі результати діяльності за операційним прибутком зафіксовані в 2015 р., що пов'язано з приростом частки ринку турагентів через вихід з нього значної кількості туроператорів у зв'язку зі складними соціально-економічними умовами діяльності та падінням попиту на турпослуги. Також зафіксовано негативний результат діяльності в 2011 р. та 2017–2018 рр., причому в 2017 р. обсяг отриманого операційного збитку є максимальним за весь досліджуваний період.

Для суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність, максимальний операційний прибуток було отримано в 2018 р. Протягом 2011–2016 рр. прибуток скорочувався, досягаючи мінімального значення в 2015 р. (лише 2,68 % від рівня 2011 р.). У 2017 р. операційні результати значно покращилися, однак прибуток становив лише 97 % від рівня 2011 р. У 2018 р. відбулося значне покращення операційної діяльності — приріст становив 120,8 %. Такі результати досягнуті за рахунок скорочення операційних витрат та приросту доходів.

Дослідження темпів зміни операційного прибутку загалом по туристичних підприємствах України (табл. 1) свідчить про значне скорочення показника протягом 2013–2015 рр., а найбільші темпи приросту спостерігаються в 2016–2017 рр. Протягом 2017–2018 рр. темп скорочення склав 12,73 %, що призвело до зменшення операційного прибутку за 2011–2018 рр. на 3,24 %.

Ідентична тенденція змін зафіксована за туроператорами, бо саме вони забезпечують найбільший обсяг прибутку галузі — за 2011–2018 рр. темп зменшення становив 1,92 %. Для турагентів максимальні темпи скорочення зафіксовано в 2012 та 2017 роках зі значенням понад 250 %, а найбільший приріст мав місце в 2013 р. зі значенням 500,52 %. Темп зростання збитків турагентів за 2011–2018 рр. склав 1407 %.

Для суб'єктів, що займалися екскурсійною діяльністю, скорочення операційного прибутку зафіксовано в 2012, 2014–2015 рр., а максимальний приріст — в 2016 р. (567 %). Позитивним є приріст прибутку за цими суб'єктами за весь досліджуваний період на 120,82 %.

Дослідження основних чинників зміни операційного прибутку суб'єктів туристичної діяльності показало, що основними з них для туроператорів та турагентів у 2011–2012 рр. є підвищення попиту через проведення Євро-2012, а зменшення прибутковості за суб'єктами, що здійснювали екскурсійну діяльність, пов'язано із захопленням ринку більш крупними гравцями. У 2013–2015 рр. скорочення прибутку за всіма суб'єктами, окрім турагентів, пояс-

Таблиця 1

Темпи приросту операційного прибутку туристичних підприємств у 2011–2018, %
(побудовано за даними [11])

Типи суб'єктів туристичної діяльності	2012/ 2011	2013/ 2012	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2011
Туроператори	20,27	-42,71	-86,92	-49,19	1137,85	98,65	-12,90	-1,92
Турагенти	-253,21	500,52	2,03	282,78	-71,91	-256,21	-4,41	1407,17
Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	-84,83	23,47	-73,30	-46,43	566,83	447,97	125,47	120,82
Юридичні особи	20,32	-41,88	-85,55	-13,38	736,61	51,44	-12,73	-3,24

нюється падінням попиту через складне політичне та соціально-економічне становище в країні, проведенням АТО та анексією Криму. У 2016–2017 рр. операційний прибуток зріс для всіх суб'єктів, окрім турагентів, що сигналізувало про їх кризову діяльність. У 2018 р. позитивні темпи приросту показника були зафіксовані лише для суб'єктів, що здійснювали екскурсійну діяльність.

Виявлені тенденції зміни операційного прибутку туристичних підприємств свідчать про недостатню ефективність їх бізнес-процесів та ускладнену адаптацію до різких змін зовнішнього середовища. Головними причинами цих явищ є зменшення попиту на туристичні продукти через нестабільність економічного становища у країні, скорочення обсягу наданих послуг та зростання витрат на їх здійснення.

Дослідження структури операційного прибутку (рис. 3) показало, що головну роль у формуванні операційного прибутку галузі відіграють туроператори як суб'єкти з більш ефективними бізнес-процесами, за винятком 2015 р. У 2011–2013 рр. та 2017–2018 рр. внесок туроператорів перевищував 97 %. Така тенденція свідчить про те, що вищезазначені підприємства є більш конкурентоспроможними та ефективно функціонують на ринку туристичних послуг.

Роль турагентів у формуванні прибутку галузі є не такою значною, бо їх діяльність є не такою прибутковою, а в 2011 р. та в 2017 роках навіть збитковою. Найбільш ефективно бізнес-процеси цих суб'єктів

були організовані в 2015 р., коли турагенти формували 48 % операційного прибутку галузі. Частка суб'єктів, що займалися екскурсійною діяльністю, незначна та не досягає навіть 1 %, хоча протягом 2017–2018 рр. спостерігалось значне поліпшення їх діяльності.

Динаміку рентабельності реалізації суб'єктів туристичної діяльності в 2011–2018 рр. показано на рис. 4.

Найвищі показники рентабельності реалізованої продукції спостерігалися в 2011 р. загалом за юридичними особами — 63,7 %, для туроператорів — 68,5 %. Упродовж 2013–2015 рр. рентабельність для цих суб'єктів щорічно знижувалася до мінімального значення в 2015 р. — 5,93 %. У 2016–2018 рр. рівень рентабельності для юридичних осіб у межах 14,9–20,6 %, для туроператорів 15,7–20,4 % з тенденцією скорочення.

Для турагентів найбільший рівень рентабельності було зафіксовано в 2015 р. — 24,65 %. У 2011 р. та 2017–2018 рр. через перевищення витрат над доходами рентабельність мала від'ємні значення в межах від 4,29 до 10,77 %.

Для суб'єктів, що займалися екскурсійною діяльністю, найбільший рівень рентабельності склав 39,2 % та зафіксований у 2018 р. Протягом 2012–2016 рр. рівень рентабельності коливався в межах 1,6–7 %. На кінець досліджуваного періоду рентабельність зросла на 14,6 %, головною причиною чого є приріст доходу від надання турпослуг.

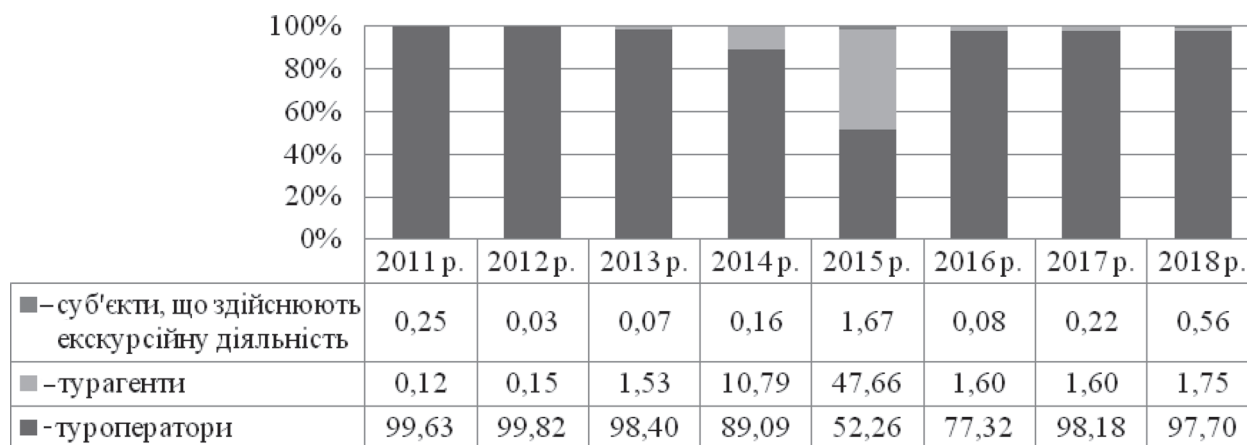

Рис. 3. Структура операційного прибутку туристичних підприємств у 2011–2018 рр., % (побудовано за даними [11])

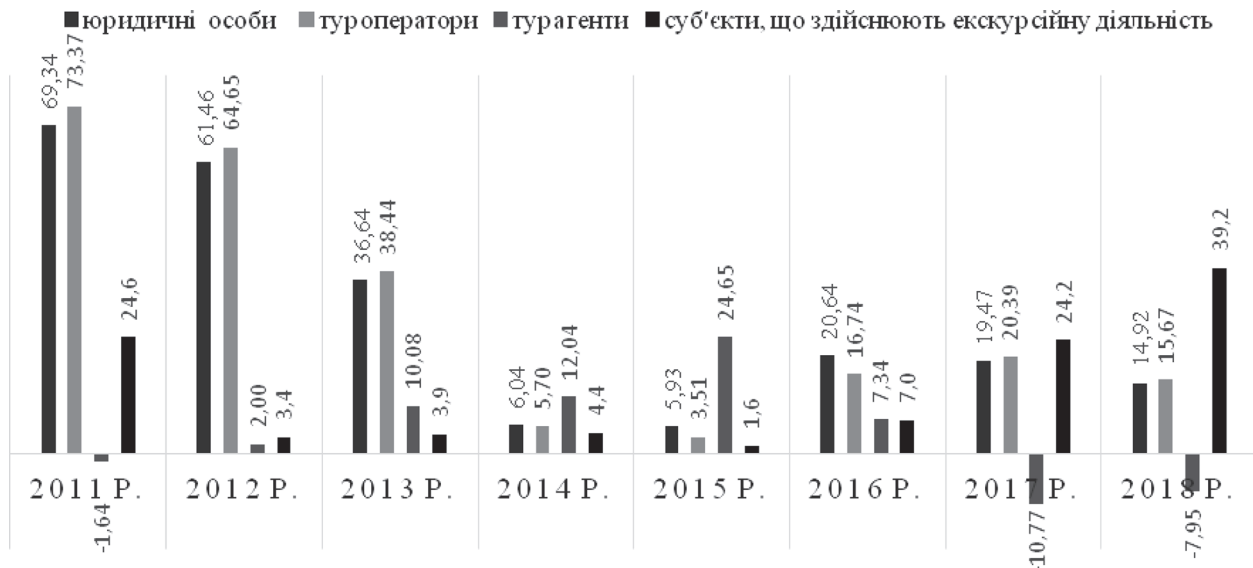

Рис. 4. Динаміка рентабельності реалізації суб'єктів туристичної діяльності (за операційним прибутком) у 2011–2018 рр., % (побудовано за даними [11])

Також були проаналізовані усереднені показники операційного прибутку в розрахунку на одне туристичне підприємство (табл. 2).

Аналіз отриманих показників показав, що середні показники операційного прибутку в розрахунку на одне туристичне підприємство не є сталими. Загалом за юридичними особами спостерігається їх скорочення в 2011–2014 рр. та подальший приріст у 2015–2018 рр. Приріст обсягу операційного прибутку, отриманий одним підприємством, за 2011–2018 рр. склав 28,9 %.

Для туроператорів найбільш вдалим за обсягом операційного прибутку був 2017 р. За період 2011–2018 рр. приріст операційного прибутку одного суб'єкта становив 62,6 %, що відображає зростання результативності управління побудованими бізнес-процесами.

Щодо турагентів, то загалом за весь період темпи приросту операційного збитку на один суб'єкт склали 16,83 разів, що свідчить про неефективність побудованих бізнес-процесів турагентів. Максимальний обсяг отриманого прибутку для цих суб'єктів був

Таблиця 2

Середній операційний прибуток туристичного підприємства, млн грн (побудовано за даними [11])

Типи суб'єктів туристичної діяльності	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018/2011, %
Юридичні особи	1330,4	1357,2	794,6	149,3	159,3	1294,0	2066,6	1714,9	28,9
Туроператори	3699,28	4374,26	2365,54	438,36	297,14	3331,7	7336,14	6015,11	62,6
Турагенти	-2,56	3,06	19,29	24,03	110,35	31,15	-50,74	-45,73	1683,6
Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	87,84	12,40	13,45	7,12	3,88	23,06	110,77	298,90	240,3

отриманий у 2015 р., а найгірші результати зафіксовані в 2017 р.

Для суб'єктів, що займалися екскурсійною діяльністю, прибуток на одне підприємство зріс у 2,4 разів, що сигналізує про значне поліпшення в управлінні бізнес-процесами цих

суб'єктів. Найбільший операційний прибуток був отриманий одним суб'єктом у 2018 р.

Отже, виявлені тенденції зміни операційного прибутку та рентабельності туристичних операторів порівняно з показниками туристичних агентств та суб'єктів, що здій-

снюють екскурсійну діяльність, характеризують туроператорів як більш адаптивні підприємства на ринку туристичних послуг з порівняно більш ефективно побудованими бізнес-процесами. Для туристичних агентів ефективність бізнес-процесів є невисокою, а основними причинами зниження прибутковості є збільшення собівартості туристичних послуг, що викликало необхідність різкого підвищення рівня витрат на їх закупівлю. За суб'єктами, що займалися екскурсійною діяльністю, результативність управління бізнес-процесами хоча й не була стабільною, проте станом на 2018 р. рентабельність зросла на 14,6 %, головною причиною чого є приріст доходу від надання турпослуг.

Зниження рівня рентабельності туристичних підприємств відображається у сповільненні темпів розвитку ринку туристичних послуг і може негативно вплинути на потенційні можливості сфери туризму як сектору, привабливого для підприємницької діяльності та необхідного для створення нормальних умов життєдіяльності населення та середовища функціонування інших секторів економіки.

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати основні стратегічні напрями удосконалення бізнес-процесів туристичного підприємства з метою зростання прибутковості (табл. 3):

— основні бізнес-процеси:

— формування туристичного продукту: зростання обсягів надання туристичних послуг шляхом розширення асортименту і кількості туристичної продукції, створення принципово нових видів турпродукту, розвиток нетрадиційних форм та видів туризму, підвищення якості туристичних послуг відповідно до запитів сучасного ринку, оптимізація ціноутворення на туристичні послуги;

— збут туристичного продукту: залучення до обслуговування нових груп туристів, підвищення культури обслуговування, впровадження інноваційних високотехнологічних методик обслуговування туристів;

— допоміжні бізнес-процеси:

— інформаційно-комунікативне забезпечення: збільшення інформаційно-реклам-

ної діяльності та здійснення інших заходів щодо просування туристичних послуг та популяризації вітчизняних турпослуг, використання інформаційних технологій для просування турпродукту, покращення взаємодії з існуючими музеями, заповідниками, екскурсійними бюро;

— фінансово-економічне забезпечення: залучення інвестицій та використання нетрадиційних форм фінансування, джерел забезпечення матеріально-технічними ресурсами, раціональне та економне використання матеріально-технічних ресурсів;

— кадрове забезпечення: впровадження системи більш високих вимог до відбору персоналу під час прийому на роботу, підвищення загальної та спеціальної кваліфікації вже працюючого персоналу;

— процеси управління та розвитку;

— стратегічне управління: удосконалення процесів управління, організації, мотивації, контролю всіх бізнес-процесів; реінжиніринг та автоматизація бізнес-процесів;

— управління інфраструктурою: розвиток матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури; участь підприємств в удосконаленні благоустрою туристичних та культурних центрів, придорожного сервісу;

— управління фінансами та матеріальними ресурсами: орієнтація туристичних суб'єктів на виробництво та реалізацію лише тих видів туристичних послуг, на які існує попит та які можуть приносити прибуток; оптимізація доходів, витрат та прибутку суб'єктів туристичної діяльності; стимулювання розвитку раціональних методів використання ресурсів;

— управління персоналом: забезпечення навчання, перепідготовки і стажування фахівців відповідно до міжнародних стандартів, запровадження заходів з наукової організації праці, ефективна кадрова політика, підвищення лояльності та стабільності персоналу;

— управління відносинами з зовнішнім середовищем: розвиток прогресивних форм організації суб'єктів (кооперація, франчайзинг, лізинг, оренда); партнерство та кооперація з органами державної та місцевої влади;

Напрями удосконалення бізнес-процесів туристичного підприємства з метою зростання прибутковості
(розробка автора)

Вид бізнес-процесів	Напрями удосконалення
1. Основні процеси	
Формування туристичного продукту	Зростання обсягів надання туристичних послуг шляхом розширення асортименту і кількості туристичної продукції, створення принципово нових видів турпродукту, розвиток нетрадиційних форм та видів туризму, підвищення якості туристичних послуг відповідно до запитів сучасного ринку, оптимізація ціноутворення на туристичні послуги, удосконалення відносин з постачальниками туристичних послуг (інтеграція постачальників транспортних послуг, готелей, екскурсійних бюро тощо)
Збут туристичного продукту	Залучення до обслуговування нових груп туристів, підвищення культури обслуговування; впровадження інноваційних високотехнологічних методик обслуговування туристів, заходи щодо збільшення лояльності клієнтів
2. Допоміжні процеси	
Інформаційно-комунікативне забезпечення	Збільшення інформаційно-рекламної діяльності та здійснення інших заходів щодо просування туристичних послуг та популяризації вітчизняних турпослуг, використання інформаційних технологій для просування турпродукту, покращення взаємодії з існуючими музеями, заповідниками, екскурсійними бюро
Фінансове та матеріально-технічне забезпечення	Залучення інвестицій та використання нетрадиційних форм фінансування, розширення джерел забезпечення матеріально-технічними ресурсами, раціональне та економне використання матеріально-технічних ресурсів
Кадрове забезпечення	Упровадження системи більш високих вимог до відбору персоналу під час прийому на роботу; підвищення загальної та спеціальної кваліфікації вже працюючого персоналу
3. Процеси управління та розвитку	
Стратегічне управління	Удосконалення процесів управління, організації, мотивації, контролю всіх бізнес-процесів; реінжиніринг та автоматизація бізнес-процесів
Управління інфраструктурою	Розвиток матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури; участь підприємств в удосконаленні благоустрою туристичних та культурних центрів, придорожного сервісу
Управління фінансами та матеріальними ресурсами	Орієнтація туристичних суб'єктів на виробництво та реалізацію лише тих видів туристичних послуг, на які існує попит та які можуть приносити прибуток; оптимізація доходів, витрат та прибутку суб'єктів туристичної діяльності; стимулювання розвитку раціональних методів використання ресурсів
Управління персоналом	Забезпечення навчання, перепідготовки і стажування фахівців відповідно до міжнародних стандартів, запровадження заходів з наукової організації праці, ефективна кадрова політика, підвищення лояльності та стабільності персоналу
Управління маркетингом	Удосконалення управління комплексом маркетинг-мікс

Вид бізнес-процесів	Напрями удосконалення
Управління відносинами з зовнішнім середовищем	Розвиток прогресивних форм організації суб'єктів (кооперація, франчайзинг, лізинг, оренда); партнерство та кооперація з органами державної та місцевої влади; активна участь у державних та регіональних програмах щодо підтримки малого та середнього підприємництва у сфері туризму

активна участь у державних та регіональних програмах щодо підтримки малого та середнього підприємництва у сфері туризму;

— управління маркетингом: удосконалення управління комплексом маркетинг-мікс.

Пропоновані до використання напрями удосконалення бізнес-процесів для суб'єктів туристичної діяльності спрямовані на забезпечення сталих темпів зростання прибутковості вітчизняної індустрії туризму.

Висновки. Отже, аналіз тенденцій зміни операційного прибутку та рентабельності вітчизняних туристичних підприємств дав змогу встановити, що найбільш ефективно управління бізнес-процесами в туристичних операторів з найвищими показниками результативності. Для туристичних агентів ефективність бізнес-процесів є невисокою, а основними причинами зниження прибутковості є збільшення собівартості туристичних послуг, що викликало необхідність різкого підвищення рівня витрат на їх закупівлю. За суб'єктами, що займалися екскурсійною діяльністю, результативність управління бізнес-процесами хоча й не була стабільною, проте на кінець аналізованого періоду значно поліпшилася через приріст доходів від надання турпослуг.

З метою зростання прибутковості були запропоновані основні стратегічні напрями удосконалення бізнес-процесів вітчизняних туристичних підприємств, які включають комплекс заходів по окремих видах бізнес-процесів та спрямовані на забезпечення сталих темпів розвитку вітчизняної індустрії туризму.

Подальші дослідження слід присвятити оцінюванню доцільності використання окремих напрямів удосконалення бізнес-процесів, а також наслідків від їх застосування.

Список літератури

1. Alford, Ph. (2005). A Framework for Mapping and Evaluating Business Process Costs in the Tourism Industry Supply Chain. Available at : https://www.researchgate.net/publication/221357294_A_Framework_for_Mapping_and_Evaluating_Business_Process_Costs_in_the_Tourism_Industry_Supply_Chain. (Accessed 20 Mar 2020).

2. Fajar, A. N., Shofi, I. M. (2016). Goal model to business process model: A methodology for enterprise government tourism system development. *International Journal of Electrical and Computer Engineering (IJECE)*, vol. 6, no. 6, pp. 3031–3036. Available at: DOI: 10.11591/ijece.v6i6.11501. (Accessed 20 Mar 2020).

3. Coelho, M. de F. M., Gosling, M. de S., Araújo de Almeida, A. S. (2018). Tourism experiences: Core processes of memorable trips. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 37, pp.11–22.

4. Мельниченко С. В., Шеєнкова К. А. Управління бізнес-процесами в туризмі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 263 с.

5. Ткаченко Т., Гладкий О. Реінжиніринг сервісних бізнес-процесів у міжнародному туроперейтингу. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 5. С. 59–70.

6. Сагалакова Н. О. Побудова мережі бізнес-процесів туристичного підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 15. Частина 3. С. 102–105.

7. Bakieva, G. R., Muftieva, L. F. (2016). Management analysis as means of improving the business processes at the tourist enterprise: a case study. *International Journal for Quality Research*, no. 10 (4), pp. 761–768.

8. Девадзе А. Х., Крекотень І. М., Скриль В. В. Моделювання бізнес-процесів туристичних підприємств. *Business processes*

in tourism. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu, 2019. С. 8–22.

9. Стрижак О. О., Алдошина М. В. Проектування бізнес-процесів туристичного підприємства. Бізнес Інформ. 2019. № 3. С. 170–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/b1inf_2019_3_26 (дата звернення: 26.03.2020)

10. Управление бизнес-процессами предприятия / сост. Е. В. Пирогова. Ульяновск : УлГТУ, 2017. 107 с.

11. Статистичний збірник «Туристична діяльність в Україні у 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 році». Київ : Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2020).

References

1. Alford, Philip (2005). A Framework for Mapping and Evaluating Business Process Costs in the Tourism Industry Supply Chain. Available at : https://www.researchgate.net/publication/221357294_A_Framework_for_Mapping_and_Evaluating_Business_Process_Costs_in_the_Tourism_Industry_Supply_Chain. (Accessed 20 Mar 2020).

2. Fajar, A. N., Shofi, I. M. (2016). Goal model to business process model: A methodology for enterprise government tourism system development. International Journal of Electrical and Computer Engineering (IJECE), vol. 6, no. 6, pp. 3031–3036. Available at : DOI : 10.11591/ijece.v6i6.11501 (accessed 20 Mar 2020).

3. Coelho, M. de F. M., Gosling, M. de S., Araújo de Almeida, A. S. (2018). Tourism experiences: Core processes of memorable trips. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 37, pp.11–22.

4. Melnychenko, S. V., Sheienkova, K. A. (2015). *Upravlinnia biznes-protsesamy v turyzmi* [Management of business processes in tourism]. Kyiv, Kyiv National Trade and Economic University Publ., 263 p.

Objective. The objective of the research is analysis and optimization of profitability of domestic tourism enterprises on the basis of process management.

Methods. The research is based on a comprehensive analysis of the profitability indicators of tourism enterprises in Ukraine. General scientific methods are applied: analysis, synthesis, induc-

5. Tkachenko, T., Hladkyi, O. (2018). *Reinzhynirynh servisnykh biznes-protsesiv u mizhnarodnomu turopereitynhu* [Reengineering of service business processes in international touring]. *Visnyk KNTEU* [Bulletin of KNTEU], no. 5, pp. 59–70.

6. Sahalakova, N. O. (2015). *Pobudova merezhi biznes-protsesiv turystychnoho pidpriemstva* [Tourism enterprise business process network building]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], iss. 15, part 3, pp. 102–105.

7. Bakieva, G. R., Muftieva, L. F. (2016). Management analysis as means of improving the business processes at the tourist enterprise: a case study. *International Journal for Quality Research*, no. 10 (4), pp. 761–768.

8. Devadze, A. Kh., Krekoten, I. M., Skryl, V. V. (2019). *Modeliuvannia biznes-protsesiv turystychnykh pidpriemstv* [Tourism enterprises business processes modeling]. *Business processes in tourism*. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu, pp. 8–22.

9. Stryzhak, O. O., Aldoshyna, M. V. (2019). *Proektuvannia biznes-protsesiv turystychnoho pidpriemstva* [Tourist enterprise business processes designing]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 3, pp. 170–175. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2019_3_26 (accessed 26 Mar 2020).

10. Pirogova, E. V. Ed. (2017). *Upravlenie byznes-protsessami predpriyatiya* [Management of business processes of the enterprise]. Ulyanovsk, UIHTU Publ., 107 p.

11. State Statistics Service of Ukraine. *Statystychnyj zbirnyk «Turystychna diialnist v Ukraini u 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 rotsi»* [Statistical collection «Tourism activity in Ukraine in 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017»]. Available at : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 26 Mar 2020).

tion, deduction, graphical method, grouping, comparison, relative value method, structural analysis (for estimation of profitability of the subjects of tourist activity) and abstract-logical method (for formulation of offers and conclusions).

Results. *Features and types of business processes of tourism enterprises are considered. The dynamics and structure of operating income of the entities of tourist activity-legal entities for 2011–2018 are estimated. The indicators of the dynamics of profitability of realization of the subjects of tourist activity are considered, the average indicators of profitability per one tourist activity are considered. The main factors and tendencies of change of profitability by the subjects of tourist activity in Ukraine are distinguished. According to the revealed tendencies of change of operating profit of tourist enterprises insufficient efficiency of their business processes and difficult adaptation to sharp changes of external environment are established.*

It is revealed that the most effective management of business processes is organized by tourist operators, which is confirmed by the highest performance indicators. For travel agents, the efficiency of business processes is low, and the main reasons for the decline in profitability are the increase in the cost of travel services. For the subjects engaged in excursion activity, the performance of business process management was not stable, but at the end of the analyzed period significantly improved due to the increase in revenues from the provision of travel services. For the subjects engaged in excursion activity, the performance of business process management was not stable, but at the end of the analyzed period significantly improved due to the increase in revenues from the provision of travel services. In order to increase profitability, the main strategic directions of improving the business processes of domestic tourism enterprises are proposed, which include a set of measures for types of business processes and aimed at ensuring a steady pace of development of the domestic tourism industry.

Key words: *process approach, business process, business processes optimization, tourist enterprise, profitability.*

Надійшла до редакції 16.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-40-48

JEL : M31, P25, P41, R11

УДК 332:339.138

Рогозян Ю. С.,
д-р екон. наук

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова НАН України»,
м. Київ, Україна, e-mail: j.s.rohozian@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЛУГАНСЬКОЇ Й ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

UDC 332:339.138

Rohozian Yu. S.,
Grand PhD in Economic
sciences

State Institution “V. K. Mamutov Institute of Economic
and Legal Research of the NAS of Ukraine”,
Kyiv, Ukraine, e-mail: j.s.rohozian@gmail.com

USE OF LUHANSK AND DONETSK REGIONS POSITIONING TOOLS THROUGH AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES DEVELOPMENT PRISM

Мета — дослідження положень чинних стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад у контексті використання інструментів позиціонування Луганської й Донецької областей з метою формування позитивного іміджу територій та підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Методи. Для досягнення поставленої мети використано абстрактно-логічний метод (під час обґрунтування використання маркетингового підходу до розвитку локальних територій); метод структурно-логічного аналізу (при визначенні передумов для позиціонування громад Луганської й Донецької областей) та метод логічного узагальнення (під час розкриття значення процесу позиціонування для об'єднаних територіальних громад Луганської та Донецької областей).

Результати. Обґрунтовано використання маркетингового підходу до розвитку локальних територій, наголошено на застосуванні територіально-галузевої концепції як класичної для позиціонування адміністративно-територіальних одиниць України. Досліджено положення чинних стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад України в контексті використання інструментів позиціонування, здійснено регіональну кластеризацію отриманих результатів. За допомогою методу картування доведено наявність глибоких асиметрій у процесі позиціонування об'єднаних територіальних громад України, а також констатовано наявність в їх стратегічних документах тільки двох маркетингових інструментів (SWOT-аналіз та оцінка конкурентоспроможності території). Визначено та проаналізовано основні передумови для позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганської й Донецької областей, які мають найскладніші умови для формування позитивного іміджу своїх територій у зв'язку з продовженням військових дій на сході країни. Аргументовано, що питання підвищення іміджу громад Луганського й Донецького регіонів вимагають концентрації уваги на унікальних наявних характеристиках місцевості, що змушує замислитися над сучасним перерозподілом ресурсів на користь високотехнологічних галузей, розвитку малого і середнього бізнесу, туризму.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, стратегія розвитку, Луганська й Донецька області, регіон, інструменти, позиціонування, передумови.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси щороку посилюють конкуренцію між адміністративно-територіальними одиницями як на міжнародному рівні, так і на місцевому. Боротьба йде, здебільшого, за інвестиції, інновації та висококваліфіковану робочу силу, що зумовлює використання маркетингових інструментів для планування розвитку будь-якої території у стратегічній перспективі з метою підвищення її конкурентоспроможності. В даному контексті особливе місце займає процес позиціонування територій, за допомогою якого можна сформувати унікальний, яскравий та впізнаваний образ кожного регіону та міста. Для України даний процес постає вкрай важливим у зв'язку із забезпеченням сталого розвитку новостворених адміністративно-територіальних одиниць першого рівня — об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем територіального маркетингу присвячено дослідження закордонних та вітчизняних науковців, серед яких І. Буднікевич [1], І. Заблодська [2], Г. Карпентер [3], Ф. Котлер [4], М. Мутута та В. Течерунгрой [5] та ін. Позитивно оцінюючи результати досліджень з обраної тематики, варто зазначити, що невирішеними залишаються питання, пов'язані з використанням інструментів позиціонування в ОТГ східних областей України задля формування позитивного іміджу їх територій.

Мета статті — дослідження положень чинних стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад у контексті використання інструментів позиціонування Луганської й Донецької областей з метою формування позитивного іміджу територій та підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетинговий підхід до розвитку територій обґрунтовується використанням пулу різноманітних методологічних підходів: територіально-галузевого, інвестиційно-оцінювального, ідейно-інструментального, локально-вибіркового, девелоперського, управлінського, корпоративно-стратегічно-

го, ресурсного, соціально-орієнтованого та системно-видового. Найбільшу кількість наукових прихильників має саме територіально-галузева концепція маркетингу, яка передбачає позиціонування території на основі ефективного розміщення галузей і виробництв, здатних задовольнити існуючі потреби [6, с. 14–15]. Традиційно, регіони України, а відтак й ОТГ, що знаходяться в їх межах, сприймалися відповідно до регіональних конкурентних переваг, сформованих завдяки історичній та географічній своєрідності. Так, відзначається, що регіони з аграрно-індустріальним спрямуванням — це Вінницький, Полтавський, Сумський, Івано-Франківський, Черкаський регіони; регіони рекреаційно-туристичного спрямування: Закарпатський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Херсонський; до регіонів гірничошахтного та металургійного спрямування віднесено Луганський і Донецький регіони [7]. Класичне сприйняття регіонів, переважно як індустріальні об'єкти, зазнало глибоких змін на тлі шести років проведення військових дій на сході країни, що відобразилося на розміщенні продуктивних сил у регіонах України та перерозподілі акцентів їх розвитку.

З метою визначення сучасних регіональних диспропорцій у контексті використання інструментів позиціонування в ОТГ України в минулому дослідженні було проаналізовано стратегії розвитку громад у регіональному розрізі та визначено за кожним з них ту частку громад, які працюють над позиціонуванням своєї території (ОТГ_{поз}) [2, с. 48–53]. У даному дослідженні пропонується здійснити аналіз 24 регіонів України шляхом кластеризації їх ОТГ за інтервальною кількісною ознакою (частка ОТГ регіону, що вже сформувала напрями позиціонування своєї території, до загальної кількості ОТГ, розташованих у даному регіоні).

Результати аналізу сучасного стану позиціонування громад виявили наявність регіонів, стан позиціонування яких сильно відрізняється від інших результатів. Так, три регіони України взагалі не мають жодної ОТГ, яка би сформувала напрям позиціо-

вання своєї території, тому вони сформуують окремий кластер, де кількісна ознака дорівнює нулю. Також констатовано наявність двох регіонів України, де частка ОТГ з визначеним напрямом позиціонування має вкрай високе значення, що сильно відрізняється з іншими отриманими результатами, тому вони також сформуують окремий кластер з найвищими значеннями заданого показника. Інші три кластери вміщують у себе регіони за інтервальною кількісною ознакою, а з огляду на те, що отримані результати мають занадто широкий діапазон, то інтервал матиме значення від 0,01 до 14,98 %, а його крок становитиме відповідно 4,98. Шляхом послідовного додавання кроку інтервалу до нижнього рівня кожної сукупності об'єктів отримуються групування з рівними інтервалами, за винятком першого та останнього кластерів, про які зазначено вище. Таким чином, кластер з найвищою часткою ОТГ, що вже мають напрями свого позиціонування до загальної кількості ОТГ, у регіоні матиме значення $\geq 14,99$ % та назву «Професіонали»; другий кластер «Активісти», третій «Ентузіасти» та четвертий «Початківці» групуватимуться за кроком інтервалу 4,98 та складатимуть відповідно наступні значення $10,00$ % $\geq 14,98$ %, $5,00$ % $\geq 9,98$ % та $0,01$ % $\geq 4,99$ %; останній кластер з нульовим значенням аналізованого показника — «Інертні».

Для більш наочного сприйняття отриманих результатів сучасного стану позиціонування ОТГ України в регіональному розрізі доцільно відобразити їх графічно за допомогою методу картування (рис. 1). Отримані емпіричні результати вказують на глибокі асиметрії процесу позиціонування громад в Україні, а також наявність у стратегічних документах ОТГ лише таких маркетингових інструментів, як SWOT-аналіз території та оцінка конкурентоспроможності території. Будь-яка інформація щодо використання інструментів саме позиціонування громад відсутня, оскільки більшість із них тільки починають замислюватися над необхідністю створення позитивного іміджу своєї території та намагаються робити перші кроки щодо формування напрямів позиціонування, які, здебільшого,

або взагалі не корелюють з операційними цілями розвитку громади, або описані вкрай фрагментарно та загально. Дана карта-схема демонструє доволі унікальні та, водночас, діаметрально протилежні результати кластеризації регіонів у контексті позиціонування їх ОТГ для Луганської та Донецької областей. З огляду на складні стартові умови, громади, що розташовані на лінії розмежування у зв'язку з продовженням військових дій на сході країни, найбільше за інші потребують дієвих кроків, спрямованих на забезпечення розвитку кожної ОТГ та формування їх позитивного й унікального образу. Окрім цього, питання підвищення іміджу регіонів та громад, розташованих на їх території, вимагають концентрації уваги на унікальних наявних характеристиках місцевості, що змушує замислитися над перерозподілом ресурсів на користь високотехнологічних галузей, розвитку малого і середнього бізнесу, туризму. Наприклад, традиційне позиціонування Луганського й Донецького регіонів як вугледобувних та металургійних потребує суттєвої переорієнтації щодо їх позиціонування в умовах продовження військових дій, а деякі ОТГ, що розташовані в межах даних областей, вже змінити свій стратегічний вектор розвитку на аграрний сектор економіки та розвинути систему інженерно-транспортної інфраструктури.

Результати дослідження стратегій розвитку ОТГ Луганської та Донецької областей у контексті використання інструментів позиціонування станом на 06.04.2020 р. доводять, що в *Луганському регіоні* з 18 ОТГ тільки одна Біловодська ОТГ (яка складає 5,55 % усієї сукупності ОТГ в області) займається питаннями позиціонування своєї території, тому дану область віднесено до вищевказаного кластеру ентузіастів. Історично сформована спадщина Біловодського краю знайшла грамотний вираз у напрямі позиціонування даної громади як столиці кінних заводів України, який свого часу вважався «імператорською стаєнною канцелярією», а нині Біловодщина — єдина в Україні та країнах Західної Європи, де лишилося чотири кінні заводи, які мають архітектурне

Рис. 1. Карта-схема результатів кластеризації регіонів України в контексті позиціонування їх ОТГ (станом на 06.04.2020 р., складено автором на основі [2, с. 48–53])

обличчя XVIII ст. Незважаючи на той факт, що Луганська область належить до групи старопромислових регіонів, представники обласної державної адміністрації вважають, що вона має всі шанси перепозиціонувати себе на національному ринку туристичних послуг як туристично привабливий регіон. У новостворених об'єднаних громадах хоч і не зосереджено наразі увагу на позиціонуванні своєї території (окрім Біловодської ОТГ), проте робляться активні кроки в цьому напрямі. Наприклад, розробляються туристичні паспорти власних територій, створюються туристичні маршрути, проводиться робота задля залучення міжнародної технічної допомоги, бюджетних коштів для розвитку галузі туризму в області [8]. Так, Новопокровська ОТГ приділяє багато часу використанню туристичних інструментів позиціонування території як ключових напрямів залучення інвестицій до громади, акцентуючи свою увагу на об'єктах екологічного туризму:

1. Заповідне урочище «Огідне», що навіть має свій напрям позиціонування як «еталон протиерозійних лісових насаджень

із вдалим для даної ґрунтово-кліматичної зони поєднанням деревних і чагарникових порід».

2. Заповідне урочище «Луг», яке являє собою мальовничий лісовий масив на правому березі р. Айдар та використовує рекламні інструменти для позиціонування урочища з унікальною артезіанською свердловиною з мінеральною водою

3. Лісовий заказник «Новопокровський» включає в себе 15 лісових урочищ, що позиціонуються як рослинно-тваринний комплекс, який потребує охорони.

4. Санаторій «Перлина», який своїм народженням і славою зобов'язаний лікувальній питній мінеральній воді, хлоридно-натрієвої малої мінералізації, що видобувається з глибини 400 м [9].

У Білокуракинській ОТГ продовжується робота зі створення нових туристичних маршрутів «Сім чудес Білокуракищини», до яких віднесено Відраднівську криницю, Хрест Петра, Нещеретівські кургани, Свято-Іллінський храм, Луб'янські камені, Павлівську срібну посудину та Коноплянівський

заказник [10]. Наразі представники громади очікують на включення даної програми до переліку українських віртуальних туристичних маршрутів [11]. Вищевказане може стати основою для розставлення чітких акцентів та використання пулу інструментів для позиціонування Білокуракинської громади задля створення інвестиційно привабливого іміджу на тлі інших ОТГ України.

Дійсно, більшість ОТГ в Україні прагнуть розвивати саме туристичний напрям з огляду на наявність цінної історико-культурної спадщини, і громади Луганської області не є винятком, проте деякі громади приділяють більшу увагу економічному розвитку своєї місцевості, зокрема підприємництву. Прикладом може слугувати Лозно-Олександрівська ОТГ: під час розроблення стратегічного плану його розвитку на 2019–2021 рр. було проведено анкетне опитування мешканців, представників бізнесового середовища, місцевого самоврядування. Аналіз результатів даного анкетування показав, що найбільшу ставку для розвитку території, підприємці Лозно-Олександрівської громади роблять на сільське господарство/рослинництво, перероблення сільськогосподарської продукції, консультаційні та інші інтелектуальні послуги, виробництво будматеріалів, сільське господарство/тваринництво [12], на що спрямована рекламна кампанія в громаді щодо популяризації даного напрямку розвитку території, що також може стати відправною точкою для подальшого грамотного позиціонування місцевості.

Інший рівень використання інструментів позиціонування спостерігається на теренах *Донецького регіону*, який займає першу сходинку в кластері професіоналів, де 4 з 13 ОТГ (30,77 % від загальної кількості ОТГ в області) вже активно працюють над формуванням свого позитивного іміджу. Андріївська, Лиманська, Олександрівська та Соледарська ОТГ мають доволі грамотно сформовані напрями свого позиціонування, що ґрунтуються на параметрах економічного та екологічного компонентів сталого розвитку (значний промисловий потенціал, розвинена система інженерно-транспортної

інфраструктури, вигідні природо-географічні умови; наявність унікальної історико-культурної спадщини, значний екологічний і туристично-рекреаційний потенціал). Лідируючі позиції даний регіон займає завдяки нещодавньому об'єднанню двох ОТГ, які приєдналися до 11 існуючих на даній території, проте їх розташування неподалік від зони розмежування вносить свої корективи до планування життєдіяльності, тому серед представлених напрямів позиціонування неможливо наразі спостерігати тези про розвиток великого промислового комплексу з високою концентрацією галузей важкої промисловості, як було раніше.

Із представлених громад Донецької області тільки Соледарська ОТГ використовує рекламні інструменти позиціонування своєї території (газетні статті, реклама в соціальних мережах громади та області) як тієї, що є соціально-успішною для діяльності бізнесу, включно з бюджетоутворювальними підприємства промислового та аграрного секторів національної економіки, інші три ОТГ планують створювати образ своєї місцевості через наявні природо-географічні та інфраструктурні передумови, які сформувалися ще декілька десятиріч тому: Андріївська ОТГ через цінну історично-культурну й природну спадщину та добробут своїх мешканців; Лиманська ОТГ через розвиток системи інженерно-транспортної інфраструктури (залізничної); Олександрівська ОТГ через вигідні природо-географічні умови. Інші ОТГ Донецької області, які ще остаточно не визначилися з напрямом свого позиціонування, вже починають замислюватися та працювати над питаннями свого іміджу: наприклад, Миколаївська міська ОТГ стала однією з перших громад, де безпека мешканців стала основою розвитку території, а в подальшому може стати й передумовою для успішного позиціонування даної місцевості. У січні 2018 р. у громаді відкрили Центр безпеки громадян — капітально відремонтована діюча пожежна частина з посиленою потужністю, яка наразі є гордістю не тільки ОТГ, але й всього регіону. Крім Миколаївської громади шляхом розвитку безпекового сектору території

пішла також Сіверська міська ОТГ, а їх представники на основі свого успішного досвіду розробили посібник з організації надання послуг з безпеки в ОТГ [13] та створили на основі його положень рекламну продукцію для мешканців сусідніх територій.

Альтернативні кроки на шляху до ефективного позиціювання має Вугледарська міська ОТГ. У лютому-березні 2019 р. представники громади використали такий інструмент, як аналіз маркетингового середовища території, в рамках якого було проведено масове стандартизоване (кількісне) опитування жителів громади, результати якого вказують на те, що серед сильних сторін опитувані особливо відзначили вдале географічне розташування громади поблизу автомобільного шляху державного значення. Така перевага з'явилася у громаді з початку військового конфлікту на Донбасі, проте досі не використовується як значна перевага. Проте саме завдяки позиціюванню така перевага може стати наріжним каменем на шляху до розвитку Вугледарської громади, адже поряд із нею виокремлено ще декілька суттєвих переваг ОТГ: наявні інвестиційно привабливі земельні ділянки для розвитку підприємств, системи газифікації, залізничної станції [14]. Безперечно, розвиток вищевказаних пріоритетних напрямів розвитку громади потребує додаткових фінансових вливань, проте за умови грамотного управління процесом позиціювання, Вугледарська ОТГ має всі шанси стати більш привабливою з інвестиційного погляду та сформуванню свій унікальний і незабутній образ.

Таким чином, результати дослідження стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад України в контексті їх позиціювання важливо зазначити, що з огляду на продовження військових дій, громади, розташовані на території, підконтрольній українській владі переймаються іншими, більш нагальними питаннями свого соціально-економічного розвитку, забуваючи про той факт, що формування позитивного іміджу сприятиме залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій до громад і, як наслідок, гратиме на руку більш швидкому вирішенню поточних проблем ОТГ та області.

Висновки. Кластеризація регіонів України за часткою позиціювання їх ОТГ дала можливість наголосити на результатах регіонів, частина яких є нині тимчасово окупованою у зв'язку з продовженням військових дій на сході країни — Луганський і Донецький, які між собою виглядають протилежними. Доведено, що Луганський регіон має невисокий рівень використання інструментів позиціювання: із 18 ОТГ тільки одна Біловодська громада займається питаннями позиціювання своєї території, використовуючи наявну історико-культурну спадщину. Визначено, що Донецький регіон займає лідируючі позиції разом з Харківським, де 4 із 13 ОТГ вже активно працюють над формуванням свого позитивного іміджу та акцентують свою увагу на таких параметрах, як: значний промисловий потенціал, розвинена система інженерно-транспортної інфраструктури, вигідні природно-географічні умови; наявність унікальної історико-культурної спадщини, значний екологічний і туристично-рекреаційний потенціал. Результати виконаного дослідження вказують на те, що Донецьку область віднесено до кластеру «Професіонали», а Луганську — до кластеру «Ентузіасти», проте завдяки розташуванню поблизу лінії розмежування, їх громади переймаються іншими, більш нагальними питаннями свого соціально-економічного розвитку, забуваючи про той факт, що формування позитивного іміджу сприятиме залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій до громад і, як наслідок, гратиме на руку більш швидкому вирішенню поточних проблем ОТГ та області.

Безперечно, кожна з ОТГ заслуговує на гідне позиціювання своєї території в очах ключових стейкхолдерів її розвитку [15, с. 50], проте громади саме Донецької та Луганської областей потребують цього найбільше, оскільки вони продовжують отримувати збитки від військових дій, що розгортаються поруч. Найбільше це стосується вимушеного позиціювання даних територій виключно як прилеглих до зони конфлікту, що унеможливує соціально-економічний розвиток даної місцевості через інвестиційне ігнору-

вання даних областей як ненадійних та неперспективних. Отже, громади Донецької та Луганської областей повинні дуже ретельно продумати кожен з можливих напрямів свого позиціонування задля формування позитивного образу та іміджу, для чого важливо розширювати та покращувати діалог між цільовими групами споживачів, а також інформувати громадськість не тільки про військовий конфлікт, але й за допомогою грамотно підібраних новин, де основне місце повинні займати кейси успіху громад, що потребує подальших наукових та науково-практичних досліджень.

Список літератури

1. Буднікевич І., Романюк Н. Маркетинговий підхід до побудови мережевих моделей на регіональному ринку знань. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 54. С. 52–59. DOI : 10.24025/2306-4420.0.54.2019.178527.
2. Заблодська І. В., Рогозян Ю. С. Моніторинг стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад України в контексті їхнього позиціонування. *Економіка та право*. 2020. № 1 (56). С. 46–56. DOI : <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.046>.
3. Carpenter G. Perceptual position and competitive brand strategy in a two-dimensional, 2-Brand market. *Management Science*. 1989. Vol. 35. No. 9. P. 1029–1044. DOI: 10.1287/mnsc.35.9.1029.
4. Kotler P. Marketing's New Paradigm: What's Really happening Out There. *Planning Review*. 1992. Vol. 20 (5). P. 50–52.
5. Taecharungroj V., Muthuta M., Boonchaiyaprupek P. Sustainability as a place brand position: a resident-centric analysis of the ten towns in the vicinity of Bangkok. *Place Branding and Public Diplomacy*. 2019. Vol. 15. No.4. P. 210–228. DOI: 10.1057/s41254-019-00127-5
6. Dou W., Lim K., Chenting S. Brand positioning strategy using search marketing. *Mis Quarterly*. 2010. Vol. 34. No.2. P. 261–279.
7. Sunduk A. M. Positioning of Trans Carpathian region within the system “State – Global dimension”. *Actual Problems of Economics*. 2012. Vol. 128. P. 211–218.
8. Пепчук С. М. Позиціонування регіону в системі конкурентних відносин : дис. ... канд. екон. наук. Черкаси: Черкаський державний технологічний університет, 2016. 341 с.
9. Дишлюк Н. І. Особливості регіонального розвитку сільських територій України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип. 154. Ч.3. С. 226–230.
10. Соціально-економічний аналіз Луганської області. Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Луганської області // Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. 2020. URL : <http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/sea.pdf> (дата доступу 09.04.2020).
11. Профіль Новопсковської селищної ОТГ (Новопсковська селищна рада, Осинівська сільська рада) // Офіційний сайт Новопсковської об'єднаної територіальної громади. 2016. URL : https://rada.info/upload/users_files/04335594/00667d353bbe451be42a638a4ade07f8.doc (дата доступу 09.04.2020).
12. Стратегічний план сталого розвитку Білокуракинської ОТГ до 2026 року // Офіційний сайт Білокуракинської об'єднаної територіальної громади. 2016. URL: https://rada.info/upload/users_files/04335447/bb23483ec938f3b1759c06d676397700.pdf (дата доступу 10.04.2020).
13. В Білокуракиному очікують на включення «7 чудес Білокуракинщини» до переліку українських віртуальних туристичних маршрутів. *Вісті Луганщини*. 2018. URL: <http://vistilug.com.ua/news/2448-v-bilokurakinomu-ochikuyut-navklyuchennya-7-chudes-bilokurakinshchini-dopereliku-ukrains-kikh-virtual-nikh-turistichnikh-marshrutiv/> (дата доступу 11.04.2020).
14. Стратегічний (перспективний) план розвитку Лозно-Олександрівської ОТГ на 2019–2021 рр. // Офіційний сайт Лозно-Олександрівської селищної ОТГ. 2019. URL : https://rada.info/upload/users_files/04335453/docs/ffe34b77fe809b8e6e9d98d020b6a305.docx (дата доступу 10.04.2020).
15. Ільїна В. Миколаївська ОТГ: життя на краю апокаліпсиса. *УкрІнформ*. 2019. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2726875-mikolaivska-otg-zitta-na-krau-ropokalipsisu.html> (дата доступу 10.04.2020).

16. Вугледарська громада: профіль // Офіційний сайт Вугледарської ОТГ. 2019. URL : <https://www.vugledar-rada.gov.ua/attachments/article/8518/Ugledar2%20FINAL.pdf> (дата доступу 10.04.2020).

17. Рогозян Ю. С. Збір інформації та процедура вивчення громадської думки для розробки Стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 49–52.

References

1. Budnikevych, I., Romaniuk, N. (2019). *Marketing approach to building network models in the regional knowledge market*. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Seriya: Ekonomichni nauky* [Collection of scientific works of ChSTU. Series: Economic Sciences], vol. 54, pp. 52–59. DOI:10.24025/2306-4420.0.54.2019.178527.

2. Zablodska, I. V., Rohozian, Yu. S. (2020). *Monitoring of development strategies of the amalgamated territorial communities of Ukraine in the context of their positioning*. *Ekonomika ta pravo* [Economy and law], no. 1 (56), pp. 46–56. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.046>.

3. Carpenter G. (1989). Perceptual position and competitive brand strategy in a two-dimensional, 2-Brand market. *Management Science*. Vol. 35. No. 9. P. 1029–1044. DOI: 10.1287/mnsc.35.9.1029

4. Kotler, P. (1992). Marketing's New Paradigm: What's Really happening Out There. *Planning Review*, vol. 20 (5), pp. 50–52.

5. Taecharungroj, V., Muthuta, M., Boonchaiyaprupek, P. (2019). Sustainability as a place brand position: a resident-centric analysis of the ten towns in the vicinity of Bangkok. *Place Branding and Public Diplomacy*, vol. 15, no. 4, pp. 210–228. DOI: 10.1057/s41254-019-00127-5.

6. Dou, W., Lim, K., Chenting, S. (2010). Brand positioning strategy using search marketing. *Mis Quarterly*, vol. 34, no. 2, pp. 261–279.

7. Sunduk, A. M. (2012). Positioning of Trans Carpathian region within the system "State – Global dimension". *Actual Problems of Economics*, vol. 128, pp. 211–218.

8. Pepchuk, S. M. (2016). *Pozytsionuvannia rehionu v systemi konkurentnykh vidnosyn* [Positioning of the region in the system of competitive relations. Thesis PhD in Economic sciences]. Cherkasy, 341 p.

9. Dyshliuk, N. I. (2010). *Osoblyvosti rehionalnoho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy* [Features of regional development of rural territories of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy* [Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine], vol. 154, part 3, pp. 226–230.

10. The official website of Luhansk regional state administration (2020). Socio-economic analysis of Luhansk region. Analytical and descriptive part of the development strategy of Luhansk region. Available at : <http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/sea.pdf> (Accessed 09 April 2020).

11. The official website of the Novopskov ATC (2016). Profile of the Novopskov Settlement Amalgamated Territorial Community (Novopskov town council, Osinovsk village council). Available at : https://rada.info/upload/users_files/04335594/00667d353bbe_451be42a638_a4ade_07f8.doc (Accessed 09 April 2020).

12. The official website of the Belokurakino ATC (2016). Strategic Plan for Sustainable Development of the Belokurakino Amalgamated Territorial Community by 2026ю Available at: https://rada.info/upload/users_files/04335447/bb23483ec938f3b1759c06d676397700.pdf (Accessed 10 April 2020).

13. News of Luhansk region (2018). *V Bilokurakynomu ochikuiut na vkluchennia «7 chudes Bilokurakynschyny» do pereliku ukrainskykh virtualnykh turystychnykh marshrutiv* [Belokurakino awaits inclusion of «7 Wonders of Belokurakino Terri-

tory» in the list of Ukrainian virtual tourist routes] Available at: <http://vistilug.com.ua/news/2448-v-bilokurakinomu-ochikuyut-navklyuchennya-7-chudes-bilokurakinshchindo-pereliku-ukrains-kikh-virtual-nikh-turistichnikh-marshrutiv>. (Accessed 11 April 2020).

14. The official website of Lozno-Oleksandrivka ATC (2019). Strategic (prospective) plan for the development of Lozno-Oleksandrivka settlement ATC for 2019–2021. Available at: https://rada.info/upload/users_files/04335453/docs/ffe34b77fe809b8e6e9d98d020b6a305.docx (Accessed 10 April 2020).

15. Iliina, V. (2019). *Mykolaivska OTH: zhyttia na kraiu apokalipsysa* [Mykolaiv ATC: life on the edge of the apocalypse]. *UkrIn-*

form. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2726875-mikolaivska-otg-zittana-krau-apokalipsisu.html>. (Accessed 10 April 2020).

16. The official website of the Vuhledar ATC (2019). The Vuhledar community: profile, available at: <https://www.vugledar-rada.gov.ua/attachments/article/8518/Ugledar2%20FINAL.pdf>. (Accessed 10 April 2020).

17. Rohozian, Yu. S. (2020). *Zbir informatsii ta protsedura vyvchennia hromadskoi dumky dlia rozrobky Stratehii rozvytku obiednanoi terytorialnoi hromady* [Gathering information and public opinion polls to develop an Amalgamated Territorial Community Development Strategy]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 1 (56), pp. 46–56.

Objective. *The objective of the article is to research the current provisions of the development strategies of the amalgamated territorial communities in the context of using the positioning tools of Luhansk and Donetsk regions in order to form a positive image of the territories and increase their competitiveness.*

Methods. *To achieve the objective an abstract logical method is used (when substantiating the use of a marketing approach for the development of local territories); the method of structural and logical analysis (when determining the prerequisites for positioning the communities of the Luhansk and Donetsk regions) and the method of logical generalization (when revealing the value of the positioning process for the amalgamated territorial communities of the Luhansk and Donetsk regions) are applied.*

Results. *The use of a marketing approach to the development of local territories is justified, the use of a territorial-sectoral concept as a classic for positioning the administrative-territorial units of Ukraine is noted. The provisions of the development strategies of the amalgamated territorial communities of Ukraine in the context of using positioning tools are investigated, and regional results have been clustered. Using the mapping method, the presence of deep asymmetries in the process of positioning the amalgamated territorial communities of Ukraine is proved, and the presence of only two marketing tools in their strategic documents (SWOT-analysis and assessment of the competitiveness of the territory) is ascertained. The main prerequisites for positioning the amalgamated territorial communities of Luhansk and Donetsk regions, which have difficult conditions for the formation of a positive image of their territories in connection with the continuation of hostilities in the east of the country, are identified and analysed. It is argued that the issues of increasing the image of the communities of Luhansk and Donetsk regions require attention to the unique available characteristics of the area, which makes us think about the modern redistribution of resources in favour of high-tech industries, the development of small and medium-sized businesses, and tourism.*

Key words: *amalgamated territorial communities, development strategy, Luhansk and Donetsk area, region, tools, positioning, prerequisites*

Надійшла до редакції 08.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-49-56

JEL : F21

UDC 330.322.12

Siniahovska I. Yu.,
PhD in Pedagogic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua

Sherstiuk K. O.,
Student

e-mail: sherstyuk.katya28@gmail.com

ASSETS UNDER MANAGEMENT AS A MECHANISM OF IMPACT INVESTMENT IMPLEMENTATION

УДК 330.322.12

Сіняговська І. Ю.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua

Шерстюк К. О.,
здобувач 2-го рівня
вищої освіти

e-mail: sherstyuk.katya28@gmail.com

АКТИВИ ПІД УПРАВЛІННЯМ ЯК МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ІМПАКТ-ІНВЕСТУВАННЯ

Objective. *The objective of the article is to investigate the concept of impact investing, its features and place among the directions of investment, to identify trends in the amount and share of assets under management as a mechanism for the implementation of the investigated investing type.*

Methods. *In the process of research are used the following general scientific methods and techniques of cognition: theoretical generalization and comparison (to find the generalized concept of impact investment among various definitions), analysis and synthesis (for a comprehensive study of the impact investing's intension), abstract-logical method (for linking impact investing with different directions of investing), induction and deduction, grouping and classification etc.*

Results. *The article explores the concept of impact investing as a global trend in the context of globalization, which, in addition to receiving economic benefits from investing money, makes a positive social and environmental impact. It has been found that impact investing is formed at the intersection of economic, social and environmental directions of investment and is characterized by the following features: intentionality, financial return, variability of asset classes and impact measurement. It is stated that the Global Impact Investor Network (GIIN) is an international organization that systematically monitors the processes of this investment activity. Assets under management (AUM) have been investigated as a mechanism for impact impacting, dynamics have been analyzed and the main trends of AUM amounts and shares have been determined according to the criteria of the organization type, geography, spheres and instruments of investment, etc.*

Key words: *impact investment, social, environmental, impact, investors, Global Impact Investors Network — GIIN, investments, assets under management — AUM.*

Problem statement. The active development of globalization processes in the XX-XXI centuries has caused changes in the direction of setting the main priorities of individual companies, countries, the world economy and the main sources of their development, in accordance with which, there is a constant transformation and revision of business strategies of various economic entities and tools to achieve their goals. Impact investing is becoming a global trend in the world economy today, which is a unique tool for generating profit through investing in positive, measurable shifts in the social and environmental field, allowing the investor to contribute to the Sustainable Development Goals achievement and to fight against global humanity problems.

The objective of the article. The purpose of this study is to disclose the concept of impact investing as a global trend in the context of globalization and assets under management as a mechanism for the implementation of this type of investment.

Analysis of recent research and publications. Theoretical and methodological aspects of the impact investment phenomenon have not been sufficiently studied, especially among Ukrainian scientists. Thus, the intension and perspectives of impact investment development in their works were considered by Golod A. [1], Marukhlenko E. V. [2], opportunities and obstacles to the implementation of this concept in Ukraine — Tishchenko V. V. [3], Bazilyuk B. G. [4]. Researchers such as Dyakovsky D. A. [5], Kostyuk O. M. [6], and Kolot A. M. [7] studied similar, but not identical concepts of impact investment — socially responsible investment and corporate social responsibility. Under these conditions, we can testify to the lack of depth and comprehensiveness of impact investment's previous studies, the fact of what makes this research necessary.

Statement of basic materials. The concept of impact investing has been the subject of scientific and business discussions internationally since 2007, when a meeting of experts and business-

men was held by The Rockefeller Foundation. The purpose of this event was to discuss the issue of improving access to finance for social enterprises and to create a world commercial investment industry in solving social and environmental problems [8, p. 5]. The result of the meeting was the popularization of the impact investing phenomenon among large multinational corporations, states and national enterprises. Despite discussions in academia and the implementation of impact investing in the activities of companies during 2007–2019, along with the concept of “impact investing” in the scientific literature are used such synonymous terms as “social investment”, “investment of the impact”, “transformative investment”, “investment of the social impact” etc. [1; 4; 8].

For a comprehensive understanding of the concept of impact investing, it must be considered in terms of place among other types of investment activities (Fig. 1), which, in turn, is a consistent set of actions of economic entities to make investments for profit [9, p. 15].

Analyzing Fig. 1.3, it can be argued that impact investing is formed at the intersection of three directions of investment — economic, social and environmental. In particular, the basis of economic investment is traditional early-stage investments, which are different from early-stage impact investing, first of all in that the

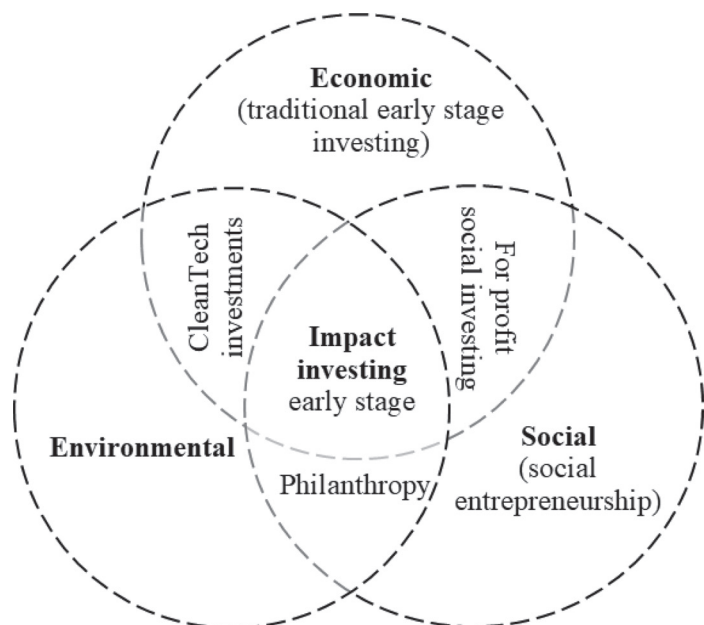

Fig. 1. Link impact investing to other forms of investing (compiled by the author based on [10, c. 3])

former focus their attention on financial profit, while the second focus on the triple line “people — planet — profit perspective” [10, p. 3]. In turn, the basis of social investment is social entrepreneurship, which involves investing in a company, usually through government securities, which promotes a strong policy of environmental and social governance [10, p. 3].

Not only impact investing is formed at the intersection of these directions. In particular, CleanTech companies are a combination of economic and environmental investments, that seek to influence the environment, but not in all aspects this impact is positive (they solve one problem by creating another one). Philanthropy is at the intersection of environmental and social investment and involves providing gifts for the benefit of society or the environment. For-profit social investments are made at the intersection of economic and social investments, which focus their attention on social impact, are profit-oriented, but do not necessarily, take into account environmental impact. Summarizing the above, we can conclude that impact investment is an advanced version of three intermediate types of investment: CleanTech investment, for-profit social investment and philanthropy.

In the scientific literature, still there is no generally accepted definition of this system's core — impact investing. Summarizing the definitions provided by scientists and international organizations [2; 11–14], it can be concluded that impact investing is investment in projects that, along with the profit from investments, involve positive social and environmental shifts.

The active development of impact investing and the intensification of market players' interest in this phenomenon led to the creation in 2009 (with the support of The Rockefeller Foundation, The United States Agency for International Development (USAID), etc.) a specific institution that systematically monitors the processes of this investment activity and brings together about 200 leaders of the social impact investment market — the Global Impact Investor Network. The activities of this network are based on the following main goals: development of methodological base and standards for impact investing; creating a system for coordinating in-

vestment activities and overall strategy; scaling up and increasing the effectiveness of impact investment around the world, etc. [13].

GIIN also highlights the key features of transformative investments, which include:

- intentionality — the deliberate promotion of positive social and economic influence along with financial returns;

- financial return — impact investing aims at a financial return on capital that can vary from a below-market rate to a risk-adjusted market rate;

- variability of asset classes — impact investing can be carried out within different asset classes;

- impact measurement — an investor's responsibility to measure and report on the social and environmental implementation of major investments [13].

The relative novelty of impact investing concept defines a not yet well-developed system (in comparison with other types of investments) of collecting and providing statistical information in this field. The most extensive and structured impact investment statistics are provided by GIIN in its annual publications. An organization characterizes the impact investing market in many ways: by organization type, by headquarters location, by targeted financial return, by main goals of influence, etc. GIIN pays special attention to the “assets under management” (the market value of assets that are managed by an investment company or financial institution on behalf of an investor [15]) category when evaluating the impact investment market. It should be noted that according to research by GIIN [13], the largest volumes of assets under management by impact investors in 2014–2018 were owned by commercial funds, which steadily increased their AUM over the period (Fig. 2).

In addition, according to GIIN, a significant jump in AUM volumes was made by development finance institutions (DFI), which in 2017 reached a point \$ 103.923 million. (up \$ 88574 million from 2016) and took second place. It should also be noted that the volumes of assets under management owned by DFI have been steadily upward, which is not true for pension funds, because in 2014–2018 they

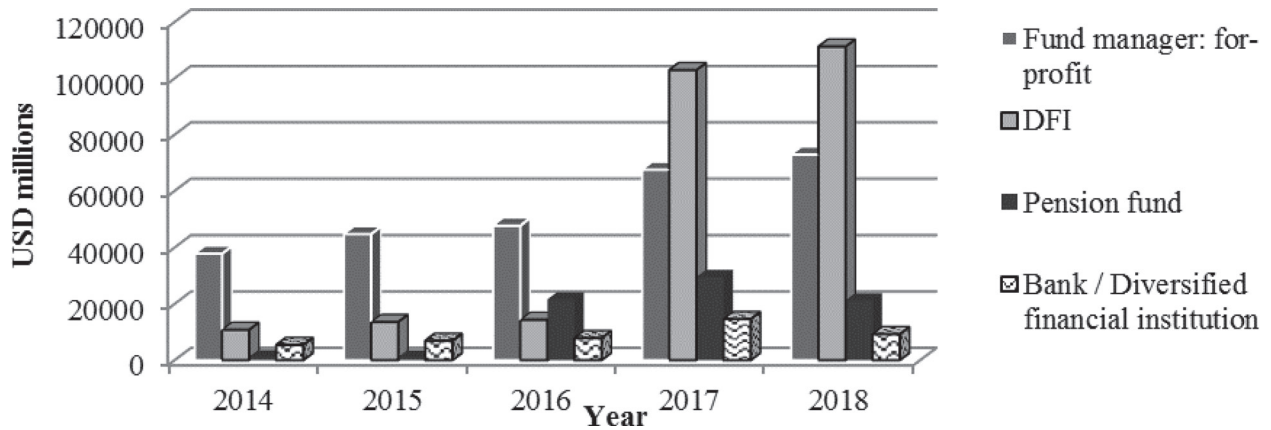

Fig. 2. Dynamics of amount assets under management by organization type (leaders) in 2014–2018 (compiled by the author based on [13])

demonstrated a cyclical change in growth by decreasing and vice versa. Banks / diversified financial institution have the lowest amount of AUM among the leading organizations, despite the fact that in 2014–2017 they have steadily increased their assets under management by an average of 40 %.

According to the criterion of geographical direction, GIIN divides the world into regions based on the concentration of assets, noting that

the largest recipient is the region of the USA and Canada (Fig. 3), which in 2014–2016 showed an excess of 35 %.

Analyzing Fig. 3 in general, it should be noted that none of the regions demonstrated stability in increasing or decreasing AUM amounts. The second largest concentration of assets is shared between the regions Latin America and the Caribbean (including Mexico) (LAC) and Sub-Saharan Africa (SSA), the share of which

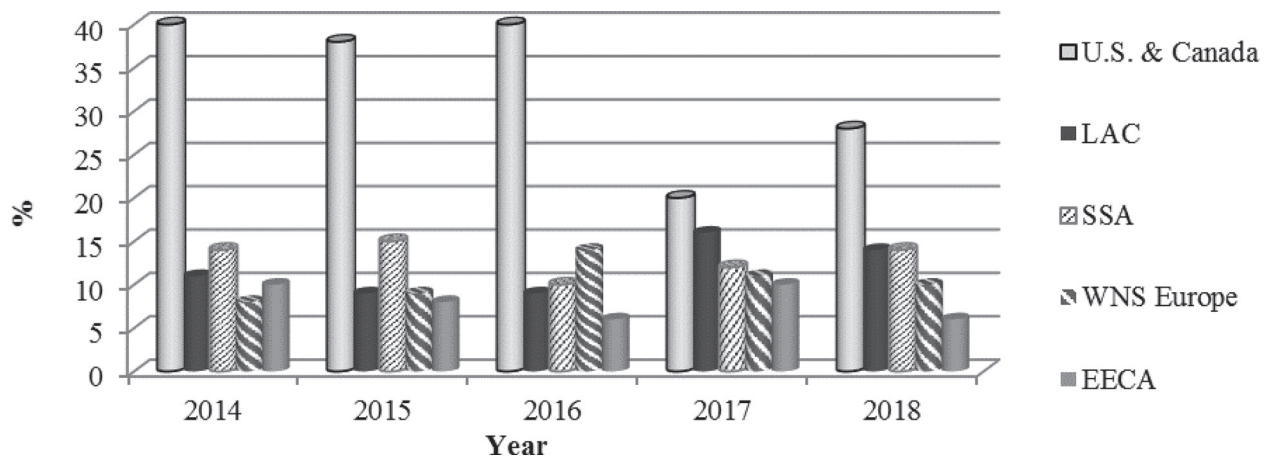

Fig. 3. Dynamics of the share assets under management by investment geography (leading regions) in 2014–2018 (compiled by the author based on [13])

varied between 10 and 15 %. The lowest shares among the leading regions belonged to Western, Northern, and Southern Europe (WNS Europe) and Eastern Europe, Russia, and Central Asia (EECA), the share of which varied within 5–10 %.

According to GIIN [13], in the recipient countries there is a differentiation in the direction of assets under management by the investment sector, the leaders of which are the sectors “energy” and “others” (“other” sectors include

commercial real estate, the retail sector, community development, and multi-sector allocations [13]) (Fig. 4). Both of these sectors are characterized by a variation in the share of AUM in the range of 10–15 %, but only “energy” is characterized by an increase in shares over the period, while “others”, up to 2016 inclusive, moved on a downward trend. The “microfinance” and “financial services” sectors also showed a decrease in the share of AUM in 2014–2017, on average by 10 % annually.

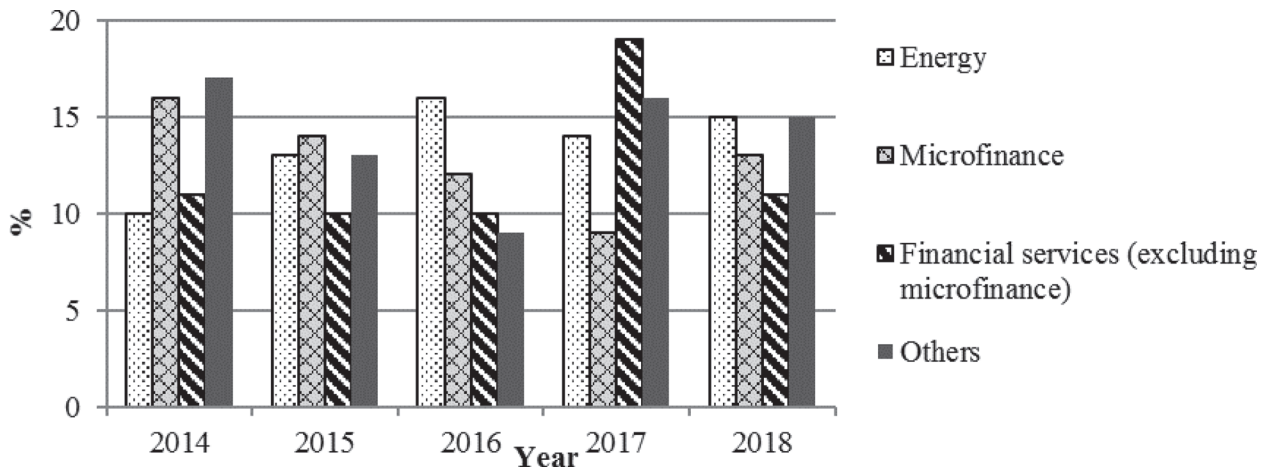

Fig. 4. Dynamics of the share assets under management by the investment sector (leaders) in the period 2014–2018 (compiled by the author based on [13])

The next characteristic of assets under management that GIIN highlights is the variation in investment instruments, according to which the largest shares of AUM are concentrated in the investment instruments “private debt” and “private equity” (Fig. 5).

Analyzing the data provided by GIIN [13], we can conclude that the private sector is a more active player in the impact-investing industry than the public sector. In particular, private debt occupies a share above 25 % with an upward trend during the whole period, while private equity

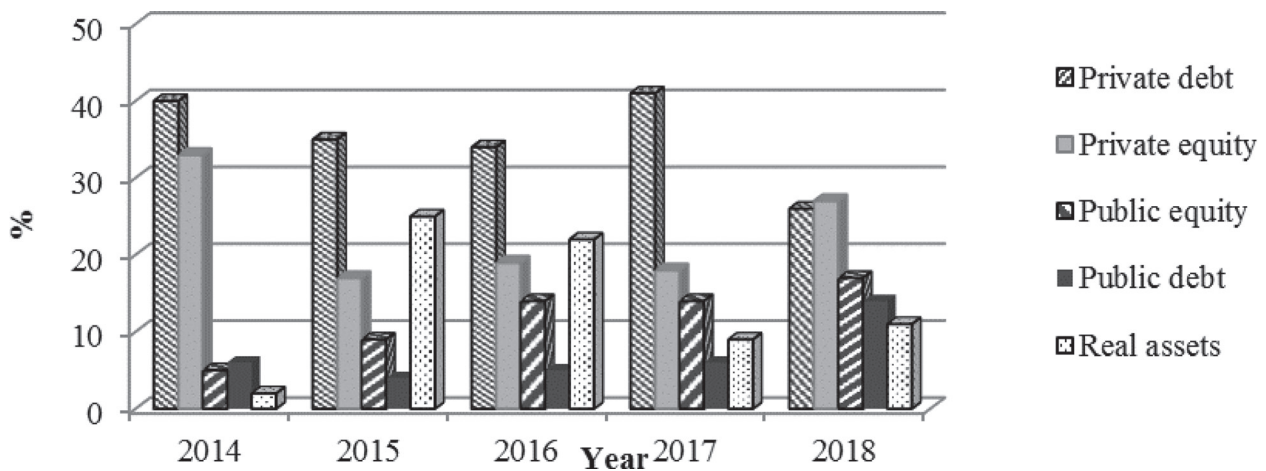

Fig. 5. Dynamics of the shares assets under management by the investment instrument (leaders) in the period 2014–2018 (compiled by the author based on [13])

uity — above 18 % with a tendency to decrease in a share. The average share (5–15 %) was shown by the sectors of public equity and public debt, which in 2014–2018 increased the shares of AUM. The real assets sector was also characterized by fairly high marks in 2015–2016, which made a jump of 23 % in 2015, compared to 2014, after which it reduced its share and kept it within 10 %.

Another factor by which GIIN classify AUM shares is by the business stage. Most AUM are directed to businesses that are in the stages of growth and maturity (private companies that have stabilized in the market and are

profitable) (Fig. 6). In particular, mature private companies throughout the period only reduced their share of assets under management from 52 % in 2014 to 27 % in 2018, while companies in the growth stage gradually increased their share from 28 % in 2014 to 34 % in 2018.

Mature, publicly-traded companies were also characterized by an increase in the share of AUM, which only in 2017 showed a decline of 7 % compared to 2016. The lowest shares among the business stages go to the venture stage (the company may or may not generate profits, but it does not yet have a positive EBITDA — profit before payment interest, taxes and

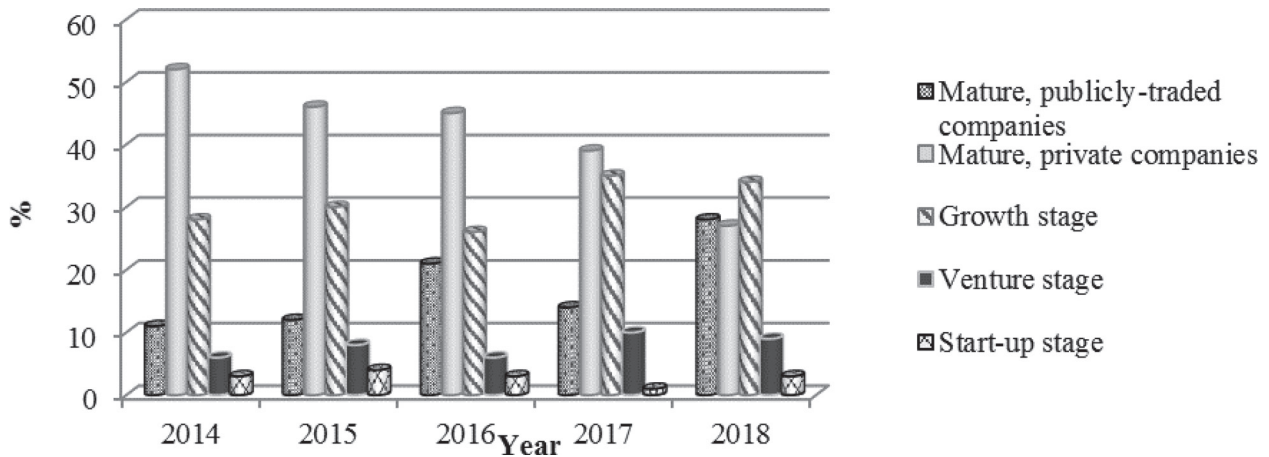

Fig. 6. Dynamics of the share assets under management by the business stage in 2014–2018
(compiled by the author based on [13])

amortization [13]) and to the start-up stage (the company has a positive EBITDA and is growing), whose shares do not exceed 10 % over the entire period.

Summary. Thus, impact investing is formed at the intersection of economic, social and environmental directions of investment and represents investment in projects that, along with the profit from investments, involve positive social and environmental shifts. This phenomenon is characterized by, among other things, the amount of assets under management in different countries, fields of activity, stages of business, etc., and is also characterized by a number of specific features that determine the need for further detailed analysis.

Список літератури

1. Голод А. Інвестиції впливу: особливості, стан і перспективи розвитку. *Банкаўскі веснік*. 2017. № 6. С. 54–59.
2. Марухленко О. В. Impact investing як інструмент розвитку соціального потенціалу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 116–119.
3. Тищенко В. В. Впровадження імпакт-інвестування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 513–520.
4. Базиліук Б. Г. Світовий досвід соціального інвестування та можливості його адаптації в Україні. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 370–377.
5. Дяковський Д. А. Соціально відповідальні інвестиції як перспективний напрям

інвестиційної діяльності. *Наукові записки НАУКМА. Економічні науки*. 2016. № 1. С. 62–68.

6. Костюк О. М., Мозговий Я. І. Соціально-відповідальне інвестування: основні тренди в американській та європейській практиці. *Вісник УАБС*. 2011. № 2 (31). С. 79–83.

7. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність, соціальна звітність та аудит як сучасні інститути та технології соціального розвитку. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 3. С. 3–9.

8. Елецких Т. В. Інвестиції соціального впливу: сутність, зарубіжний досвід і методологія оцінки їх ефективності. *Матеріали SPG Impact Investment Forum*. 2019. С. 94.

9. Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Чернадчук Т. О. Основи інвестиційного права України : навчальний посібник / за заг. ред. В. Д. Чернадчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми : ВТД «Університетська книга»; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 384 с.

10. EBAN White Paper “European early stage impact investing” / The European Trade Association for Business Angels, Seed Funds, and other Early Stage Market Players. June 2011. P. 16.

11. Морозов В. А. Преобразующие инвестиции и социальное предпринимательство. *Аудит и финансовый анализ*. 2017. № 3–4. С. 307–312.

12. Wilson, K. “New Investment Approaches for Addressing Social and Economic Challenges”, OECD Science, Technology and

Industry Policy Papers, No. 15, OECD Publishing, 2014.

13. Офіційний сайт Глобальної мережі ім-пакт-інвесторів. URL : <http://www.thegiin.org>.

14. A Report by the World Economic Forum, “From the Margins to the Mainstream”, September 2013. P. 40.

15. Офіційний сайт Інтернет-ресурсу «Фінансові інвестиції освітній центр» URL : www.allfi.biz.

References

1. Golod, A. (2017). *Investitsii vozdeystviya: osobennosti, sostoyanie i perspektivy razvitiya* [Investment Impacts: Features, Status and Development Prospects]. *Bankaŭski viešnik. BielAR* [Bank Bulletin. Belarus], no. 6, pp. 54–59.

2. Marukhlenko, O. V. (2019). *Impact investing yak instrument rozvytku sotsialnogo potentsialu* [Impact investing as a tool for developing social potential]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investment: practice and experience], no. 8, pp. 116–119.

3. Tyschenko, V. V. (2018). *Vprovadzhennia impact-investuvannia v Ukraini* [Implementation of impact investing in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society], no. 16, pp. 513–520.

4. Bazyliuk, B. H. (2017). *Svitovyy dosvid sotsialnogo investuvannia ta mozhlyvosti yoho adaptatsii v Ukraini* [World experience of social investing and opportunities for its adaptation in Ukraine]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka* [Social-labor relations: theory and practice], no. 2, pp. 370–377.

5. Diakovskiy, D. A. (2016). *Sotsialno vidpovidalni investytsii yak perspektyvnyi napriam investytsiinoi diialnosti* [Socially responsible investments as a promising area of investment activity]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky* [NaUKMA Scientific Notes. Economic sciences], no. 1, pp. 62–68.

6. Kostiuk, O. M. (2011). *Sotsialno-vidpovidalne investuvannia: osnovni trendy v amerykanskii ta yevropeiskii praktytsi* [Socially responsible investing: major trends in American and European practice]. *Visnyk UABS* [UABS Bulletin], no. 2 (31), pp. 79–83.

7. Kolot, A. M. (2010). *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist, sotsialna zvitnist ta audyt yak suchasni instituty ta tekhnologii sotsialnoho rozvytku* [Corporate social responsibility, social reporting and auditing as modern institutions and technologies for social development]. *Ukraina: aspekty pratsi* [Ukraine: aspects of work], no. 3, pp. 3–9.

8. Eletskih, T. V. (2019). *Investitsii sotsial'nogo vozdeystviya: sushchnost', zarubezhnyj opyt i metodologija otsenki ih effektivnosti* [Social impact investments: essence, foreign experience and methodology for assessing their effectiveness]. *Materialiy SPG Impact Investment Forum* [Materials of SPG Impact Investment Forum], p. 94.

9. Chernadchuk, V. D., Sukhonos, V. V., Chernadchuk, T. O. (2005). *Osnovy investytsiinoho prava Ukrainy: Navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of Investment Law of Ukraine: Tutorial]. Kyiv, Kniahynia Olha Publ., 384 p.

10. EBAN White Paper “European early stage impact investing” (2011). The European Trade Association for Business Angels, Seed Funds, and other Early Stage Market Players. P. 16.

11. Morozov, V. A. (2017). *Preobrazuyushchie investitsii i sotsial'noe predprinimatel'stvo* [Transformative investments and social entrepreneurship]. *Audit i finansovyy analiz* [Audit and financial analysis], no. 3–4, pp. 307–312.

12. Wilson, K. (2014). *New Investment Approaches for Addressing Social and Economic Challenges*, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 15, OECD Publishing, 2014.

13. *Ofitsijnyj sayt Hlobal'noi merezhi im-pakt-investuvannia* [The official website of the Global Impact Investing Network]. Available at: <http://www.thegiin.org>.

14. A Report by the World Economic Forum, “From the Margins to the Mainstream”, September 2013. P. 40.

15. *Ofitsiynyi sait Internet-resursu «Ffinansovi investytsii — osvittii tsestr»* [The official website of the Internet-resource “Financial Investments — Educational Center”]. Available at : www.allfi.biz.

Мета — дослідження поняття «імпакт-інвестування», його особливостей та місця серед напрямів інвестування, виявлення тенденцій руху обсягів та часток активів під управлінням як механізму здійснення досліджуваного виду інвестування.

Методи. У процесі дослідження використані такі загальнонаукові методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння (для виокремлення узагальненого поняття «імпакт-інвестування» серед різноманітних дефініцій), аналіз і синтез (для всебічного дослідження сутності імпакт-інвестування), абстрактно-логічний метод (для встановлення зв'язку імпакт-інвестування з різними напрямками інвестування), індукція та дедукція, групування та класифікація тощо.

Результати. У статті досліджено сутність поняття «імпакт-інвестування» як загальносвітового тренду в умовах глобалізації, який передбачає поряд з отриманням економічної вигоди від вкладення грошових коштів здійснення позитивного соціального та екологічного впливу. З'ясовано, що імпакт-інвестування формується на перетині економічного, соціального та екологічного напрямів інвестування і характеризується такими особливостями: інтенціональність, фінансова віддача, варіативність класів активів і вимірювання впливу. Вказано, що міжнародною організацією, яка здійснює систематичний моніторинг процесів цієї інвестиційної діяльності, є Глобальна мережа імпакт-інвесторів (GIIN). Досліджено сутність активів під управлінням (AUM) як механізму здійснення імпакт-інвестування, проаналізовано динаміку та встановлено основні тенденції руху обсягів та часток AUM за критеріями типу організації, географією, сферами та інструментами інвестування тощо.

Ключові слова: імпакт-інвестування, соціальний, екологічний, вплив, інвестори, Глобальна мережа імпакт-інвесторів — GIIN, інвестиції, активи під управлінням — AUM.

Надійшла до редакції 08.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-57-65

JEL : F10, M11

УДК 338.4

Шталь Т. В.,
д-р екон. наук,
професор

Уварова А. Є.,
аспірант

Харківський національний економічний університет
ім. С. Кузнеця,
м. Харків, Україна, e-mail: shtaltv@gmail.com
e-mail: anastasiya.uvarova@hneu.net

ВИЗНАЧЕННЯ ІЄРАРХІЇ ЛОКАЛЬНИХ КОМПОНЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

UDC 338.4

Shtal T. V.,
Grand PhD in Economic sciences,
Professor

Uvarova A. Ye.,
Postgraduate Student

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine,
e-mail: shtaltv@gmail.com
e-mail: anastasiya.uvarova@hneu.net

DEFINITION OF THE HIERARCHY OF LOCAL COMPONENTS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SUPPORT OF TRADING ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY

***Мета** — формування науково-методичного підходу до визначення ієрархії локальних компонент організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх покращення.*

***Методи.** Для отримання результатів дослідження у роботі використані такі загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу та синтезу, методи декомпозиції та методи аналізу ієрархій.*

***Результати.** У даній статті обґрунтовано послідовність вдосконалення організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства. Враховуючи циклічність процесу управління та важливість оцінки стану організаційно-економічного забезпечення, як передумови прийняття управлінських рішень, вдосконалення організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства розглядається як один з етапів управління ним. Удосконалення організаційно-економічного забезпечення реалізується в рамках моделі постійного поліпшення якості діяльності торговельних підприємств на системній основі з урахуванням результатів та цілей логістичної діяльності, а також фактичного стану та можливостей вдосконалення підсистеми забезпечення відповідно до практики удосконалення логістики. Відповідно до цього, обґрунтовано науково-методичний підхід до визначення ієрархії локальних компонент організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх вдосконалення, який представлено поетапно: оцінювання організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності за характеристиками його стану, ефективності та результативності логістичної діяльності; ідентифікації логістичних процесів за важливістю удосконалення організаційно-економічного забезпечення; систематизації локальних компонент організаційно-економічного забезпечення за послідовністю їх покращення. На етапі оцінювання стану організаційно-економічного за-*

© Т. В. Шталь, А. Є. Уварова, 2020

безпечення логістичної діяльності наведена формула діагностики відповідності організаційно-економічного забезпечення логістичним процесам, яка реалізується на основі множення матриць і здійснюється послідовно шляхом «замикання» матриці «відповідність організаційно-економічне забезпечення — логістичні практики» на відношення матриці «логістичні практики — логістичні процеси».

Ключові слова: логістична діяльність, торговельне підприємство, організаційно-економічне забезпечення, ієрархія локальних компонент.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності функціонування та розвитку торговельного підприємства реалізується через удосконалення діяльності за всіма основними його функціональними сферами та підсистемами їх забезпечення. Однією з найважливіших функціональних сфер торговельного підприємства є логістика, яка забезпечує інтеграцію його матеріальних, фінансових, інформаційних та технічних потоків. Логістика вже давно є визнаним інструментом підвищення ефективності діяльності підприємства. Своєю чергою, підсистемами забезпечення логістичної діяльності є його організаційна та економічна складові. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в удосконаленні організаційно-економічного забезпечення (ОЕЗ) логістичної діяльності торговельного підприємства шляхом визначення основних локальних компонент ОЕЗ логістичної діяльності та побудови їх ієрархії для подальшого визначення методів оцінювання даних компонент та як результат формування напрямів покращення ОЕЗ логістичної діяльності торговельного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість українських та закордонних учених займаються проблематикою логістичної діяльності торговельних підприємств. Серед робіт вітчизняних науковців слід виокремити таких: Є. Крикавського [1], Л. Фролової [2], А. Пилипенко [3], М. Окландера [4], Н. Ільченко [5], І. Мішука [6], що стосується іноземних досліджень, то особливої уваги заслуговують роботи вчених: А. Харрисона [7], Д. Бауерсокса [8], Д. Клосса [8], Д. Стока [9], проте незважаючи на такий великий науковий здобуток у сфері логістичної діяльності, значна кількість питань, а саме тих, що пов'язані з ОЕЗ

логістичної діяльності, досі залишаються не достатньо дослідженими, саме це і зумовило актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати таке завдання дослідження: формування науково-методичного підходу до визначення ієрархії основних локальних компонент ОЕЗ логістичної діяльності торговельного підприємства.

Мета статті — сформулювати науково-методичний підхід до визначення ієрархії локальних компонент організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено у праці [10, с. 86] «ефективність логістичної діяльності не обмежується окремими показниками, а потребує формування та розвитку забезпечуючих підсистем». Тлумачний словник трактує удосконалення як процес і результат змін у чому-небудь у бік поліпшення [11]. Це один з основних принципів системи менеджменту якості, що забезпечує переваги в організації процесів, здатності виявляти та реагувати на внутрішні та зовнішні ризики та можливості [12]. Галузеві, функціональні та структурні особливості об'єктів зумовлюють специфічність способів, методів та інструментів удосконалення. Так, у переліку заходів з підвищення ефективності логістичної діяльності виділяють удосконалення інформаційного забезпечення руху матеріальних потоків, формування рекомендації щодо удосконалення інформаційного забезпечення складської діяльності на основі впровадження інформаційних систем обліку та обробки даних, засобів комунікацій [13], удосконалення управління матеріальними запасами на підприємстві шляхом використання АВС-

аналізу та оптимізації кількості замовлень, упровадження комплексної інформаційної системи управління підприємством [14], розроблення методичного забезпечення макромаркетингової підтримки функціонування логістичної системи [4] та ін. Водночас незалежно від сфери впровадження удосконалення як процес здійснюється у певній послідовності, що включає такі основні етапи: встановлення стану об'єкта дослідження, виявлення слабких місць, обґрунтування заходів щодо змінення їх на краще, впровадження та оцінювання результатів удосконалення [15].

Погоджуючись із доцільністю дотримання загальної послідовності реалізації процесу покращення об'єкта відносно удосконалення ОЕЗ логістичної діяльності зазначимо, що ця підсистема є складовою системи підприємства та процесу управління ним, а отже визначення напрямів удосконалення ОЕЗ має здійснюватися з дотриманням принципів системності, причинно-наслідкового зв'язку та вибору пріоритетних напрямів розвитку логістичної діяльності та ОЕЗ її здійснення. У цьому сенсі слід відзначити два аспекти, враховані під час обґрунтування послідовності удосконалення ОЕЗ логістичної діяльності. Перший зумовлений циклічністю процесу управління та розумінням того, що передумовою управлінських рішень щодо збереження або змінення конфігурації та процесів ОЕЗ логістичної діяльності є оцінювання стану та заходів щодо його поліпшення. Враховуючи це, удосконалення ОЕЗ розглянуто як один з етапів управління ним, який реалізується в рамках моделі безперервного покращення якості діяльності підприємства на системній основі. Другий аспект щодо удосконалення ОЕЗ зумовлений підпорядкованістю цієї підсистеми логістичній діяльності торговельного підприємства. Розуміння, що ОЕЗ як процес і підсистема формується в межах логістичної діяльності, зумовлює об'єктивність обґрунтування способів та методів удосконалення ОЕЗ, враховуючи результати і цілі логістичної діяльності торговельного підприємства, а також фактичний стан і можливості поліп-

шення підсистеми забезпечення відповідно до практик покращення логістики.

Спираючись на теоретичні засади і практику вдосконалення логістичних систем [4], а також враховуючи принципи пріоритетності, системності та причинно-наслідкової відповідності ОЕЗ логістичній діяльності, обґрунтовано науково-методичний підхід до визначення ієрархії локальних компонент ОЕЗ логістичної діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх покращення (рис. 1).

Розроблений науково-методичний підхід відповідає реалізації концепції покращення якості діяльності, теоретичні засади якої наведені у працях Е. Демінга, Дж. Джурана, Ф. Кросбі, К. Ісікави [16], та відображають авторську позицію щодо необхідності удосконалення ОЕЗ логістичної діяльності з огляду на стан ОЕЗ та цільові настанови логістичної діяльності.

Дотримуючись вказаної послідовності, визначимо зміст та особливості реалізації кожного з вказаних етапів. Перший етап — це оцінювання (діагностика) ОЕЗ логістичної діяльності торговельного підприємства. Метою цього етапу є встановлення необхідності впровадження змін у підсистемі ОЕЗ логістичної діяльності, що пропонується здійснити за результатами оцінювання стану ОЕЗ за основними елементами й встановлення відповідності його цілям логістичної діяльності торговельного підприємства.

Для оцінювання стану ОЕЗ логістичної діяльності рекомендовано використання розробленої системи показників у роботі [17] та здійснення розрахунків у певній послідовності. Стосовно діагностики відповідності ОЕЗ цілям логістичної діяльності, то цей етап реалізується з використанням моделі Дюпона та реляційних матриць, застосування яких дозволить визначити чи відповідає ОЕЗ цілям підприємства щодо результативності логістичної діяльності у довгостроковому (модель Дюпона), а також якості логістичних процесів у поточному (реляційні матриці) періодах.

Своєю чергою, діагностика відповідності ОЕЗ логістичним процесам реалізується

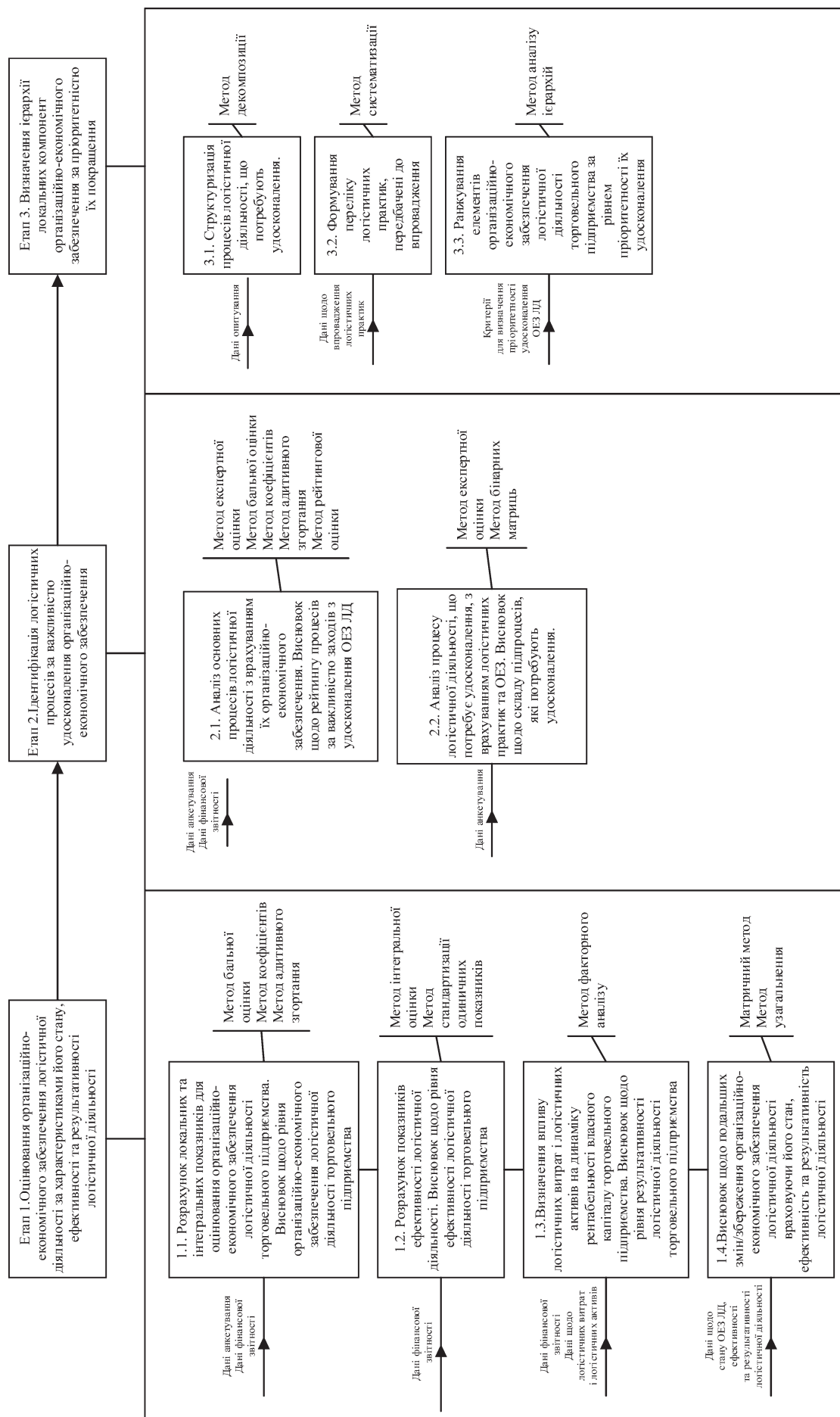

Рис. 1. Науково-методичний підхід до визначення ієрархії локальних компонентів організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх покращення (розроблено самостійно)

на основі множення матриць і здійснюється послідовно шляхом «замикання» матриці «відповідність — організаційно-економічне забезпечення — логістичні практики»

{OEЗЛПрк} на відношення матриці «логістичні практики — логістичні процеси» {ЛПркЛПр} [17].

Формули для розрахунків:

$$OEЗЛПрч_{ik} = \frac{\sum_{j \in J} OEЗЛПрк_{ij} \times ЛПркЛПрч_{jk}}{\sum_{j \in J} OEЗЛПрк_{ij}}; \quad (1)$$

$$B_{kфакт} = \frac{\sum_{i \in I} OEЗЛПрк_{ik}}{n}; \quad (2)$$

$$Km = \frac{B_{kфакт}}{B_{kmax}}, \quad (3)$$

де $OEЗЛПрч_{ik}$ — відповідність OEЗ $i \in I$ логістичному процесу $k \in K$; $B_{kфакт}$ — фактична середня кількість балів за k -м логістичним процесом; n — кількість елементів організаційно-економічного забезпечення; B_{kmax} — максимальна кількість балів за k -м логістичним процесом; Km — коефіцієнт відповідності організаційно-економічного забезпечення логістичному процесу.

У разі, якщо коефіцієнт знаходиться в межах від 0 до 0,33 діагностується низький, від 0,34 до 0,66 — середній, а від 0,67 до 1,0 — високий рівні відповідності організаційно-економічного забезпечення логістичному процесу.

Визначення складу елементів OEЗ логістичної діяльності торговельного підприємства за рівнем пріоритетності їх удосконалення. Цей етап передбачає встановлення ієрархії компонент OEЗ логістичної діяльності, що підлягають удосконаленню. Враховуючи підпорядкованість OEЗ логістичній діяльності, визначення пріоритетності елементів OEЗ тісно пов'язано з практиками в галузі логістики, що застосовувати та планують використовувати на підприємстві, з огляду на якість логістичних процесів, що реалізуються на підприємстві. Логіка залежності між елементами OEЗ, практиками і логістичними процесами є такою. Пріоритетними для удосконалення OEЗ є ті елементи, що відповідають практикам у галузі логістики, прийнятими до впровадження на підприємстві. Своєю чергою портфель цих практик визначатиметься з огляду на рівень

проблем за логістичними процесами, що реалізуються на підприємстві. Інакше кажучи, для встановлення пріоритетності в удосконаленні елементів OEЗ необхідно послідовно: визначити логістичні процеси, що потребують удосконалення, сформулювати портфель практик логістичної діяльності, встановити ієрархію елементів OEЗ за послідовністю удосконалення.

Для ідентифікації логістичних процесів, що потребують удосконалення, пропонується використання результатів оцінювання їх якості, отриманих під час побудови реляційних матриць.

Після діагностування якості логістичних процесів доцільно визначитись із логістичними практиками. Перелік практик, спрямованих на покращення логістичної діяльності на торговельному підприємстві, рекомендовано формувати з огляду на результати діагностики результативності логістичної діяльності за моделлю Дюпона та реляційними матрицями, а також систематизації практик відповідно SCOR-моделі за групами передових, покращених та стандартних практик. Остаточне рішення щодо складу заходів, спрямованих на покращення логістичної діяльності, приймається з урахуванням загального бюджету щодо розвитку логістики на підприємстві у довгостроковому та короткостроковому періодах.

Перелік практик для покращення логістичної діяльності, прийнятих до впровадження, становить основу для впорядкування елементів OEЗ за рівнем їх пріоритетності для

удосконалення. Для цього рекомендовано використання методу аналізу ієрархій з дотриманням критеріїв значущості та відповідності елементів організаційно-економічного забезпечення заходам з покращення логістичної діяльності, а також готовності торговельного підприємства до удосконалення певних елементів ОЕЗ логістичної діяльності.

Обґрунтовано пропозиції щодо організації роботи з постачальниками, запропоновані

до впровадження на одному з торговельних підприємств міста Харкова за результатами оцінки його ОЕЗ. Пропозиції систематизовано за групами «стандартні», «кращі» та «передові» практики. До стандартних включено практики, що реалізуються на підприємстві, до кращих — ті, що впроваджуються на більшості підприємств; до передових — ті, що є новими для реалізації у логістичній діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Склад логістичних практик торговельного підприємства (складено автором на основі [18])

Група практик	Перелік логістичних практик
Передові практики	Довгострокові угоди (партнерство з постачальниками)
	Мобільний доступ до інформації
Кращі практики	Налагодження метрик
Стандартні практики	Впровадження процедури вибору постачальника
	Проведення закупівель за графіком

Для визначення ієрархії елементів ОЕЗ за пріоритетністю обрано критерії важливості впровадження логістичних практик, фактичного стану локальних компонент ор-

ганізаційно-економічного забезпечення для впровадження цих практик та готовності підприємства до впровадження змін організаційно-економічного забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Критерії ранжування елементів організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства за рівнем пріоритетності їх удосконалення на торговельному підприємстві

Критерії	Важливість	Фактичний стан ОЕЗ	Готовність до впровадження змін ОЕЗ
Упровадження передових практик	Важливість для впровадження передових практик	Фактичний стан ОЕЗ для впровадження передових практик	Готовність до впровадження змін ОЕЗ для впровадження передових практик
Упровадження кращих практик	Важливість для впровадження кращих практик	Фактичний стан ОЕЗ для впровадження кращих практик	Готовність до впровадження змін ОЕЗ для впровадження кращих практик
Упровадження стандартних практик	Важливість для впровадження стандартних практик	Фактичний стан ОЕЗ для впровадження стандартних практик	Готовність до впровадження змін ОЕЗ для впровадження стандартних практик

Висновки. У роботі визначено, що для підвищення ефективності функціонування торговельного підприємства необхідно удосконалити організаційно-економічного забезпечення його логістичної діяльності, як підсистем забезпечення одного з найголовніших функціоналів роботи торговельного підприємства. У зв'язку з цим було обґрунтовано науково-методичний підхід до визначення ієрархії локальних компонент організаційно-економічного забезпечення логістичної

діяльності торговельного підприємства за пріоритетністю їх покращення, який подано етапами діагностики організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності, встановлення логістичних процесів, що потребують удосконалення, визначення ієрархії елементів організаційно-економічного забезпечення за послідовністю удосконалення, що реалізуються з використанням методів комплексної оцінки, декомпозиції, матричного методу та методу аналізу ієрархій.

Список літератури

1. Крикавський Є. В., Петецьки І., Рикова І. С. Від планування логістики до логістичного планування. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2009. № 5. Т. 3. С. 160–165.

2. Фролова Л. В. Логістичне управління торговельним підприємством: теорія та методологія : автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.07.05. Донецьк, 2005.

3. Пилипенко А. А. Логістичні аспекти управління бізнес-процесами підприємств. *Економічний простір*. 2015. № 103. С. 186–195.

4. Окландер М. А. Формування логістичних систем підприємств : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.01, Одеса, 2003. 393 с.

5. Ільченко Н. Б. Логістичні стратегії в торгівлі: монографія. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2016. 432 с.

6. Міщук І. П. Формування і функціонування систем логістики підприємств торгівлі : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04, Львів, 2017. 665 с.

7. Харрисон А., Ремко ван Хоук. Управление логистикой. Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2006. 368 с.

8. Бауэрсокс Д. Дж., Клосс Д. Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок / пер. с англ. 2-е изд. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. 640 с.

9. Сток Д. Р. Ламберт Д. М. Стратегическое управление логистикой. Москва: ИНФРА-М, 2005. 797 с.

10. Колодізева Т. О. Руденко Г. Р. Інноваційні технології в логістиці : навчальний посібник. Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. 268 с.

11. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах. URL : <http://sum.in.ua/s/udoskonalennja> (дата звернення : 11.04.2020). — Назва з екрана.

12. ISO 9000:2015. Системы менеджмента качества — Основные положения и словарь. URL : <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>. (дата звернення : 11.04.2020). — Назва з екрана.

13. Коніщева Н. Й. Підвищення ефективності управління логістичною діяльністю за допомогою інформаційно-комунікацій-

них технологій. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/4477/1/ilov28-35.pdf> (дата звернення : 11.04.2020). Назва з екрана.

14. Руденко Г. Р. Удосконалення логістичних бізнес-функцій торговельного підприємства. URL : <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/98.pdf> (дата звернення : 11.04.2020). Назва з екрана.

15. Єршова Н. Ю. Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління основними засобами підприємств: стратегічний аспект. *Економіка і суспільство: електрон. наук. фахове видання*. 2018. Вип. 14. С. 894–904. URL : http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/128.pdf.

16. Деминг Э., Джуран Дж., Кросби Ф., Исикава К., Фейгенбаум А., Тагути Т. Гуру менеджмента качества и их концепции. URL : <http://www.management.com.ua/qm/qm009.html> (дата звернення: 11.04.2020). Назва з екрана.

17. Уварова А. Є. Методичні засади оцінювання організаційно-економічного забезпечення логістичної діяльності торговельного підприємства. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2019. Випуск I (73). С. 113–122.

18. Stewart G. (1997). Supply chain operations reference model (SCOR): the first cross industry framework for integrated supply chain management. *Logistics Information Management*, vol. 10, no. 2, pp. 62–67.

References

1. Krykavskiy, E. V., Petytsky, I., Rykova, I. S. (2009). *Vid planuvannia lohistyky do lohistrychnoho planuvannia* [From planning of logistics to logistics planning]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytsky National University], no. 5 (3), pp. 160–165.

2. Frolova, L. V. (2005). *Lohistrychne upravlinnia torhovelnym pidpriemstvom: teoriia ta metodolohiia* [Logistic management of a trading company: theory and methodology]. Abstract of Grand PhD in Economic sciences thesis. Donetsk.

3. Pylypenko, A. A. (2015). *Lohistrychni aspekty upravlinnia biznes-protsesamy*

- pidprijemstv.* [Logistic aspects of enterprise business process management]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic Space], no. 103, pp. 186–195.
4. Oklander, M. A. (2003). *Formuvannia lohistychnykh system pidprijemstv* Diss.dokt. ekon nauk [Formation of logistic systems of enterprises. Thesis Grand PhD in Economic sciences]. Odessa, 393 p.
5. Ilchenko, N. B. (2016). *Lohistychni stratehii v torhivli* [Logistics strategies in trade]. Kyiv, KTEU Publ., 432 p.
6. Mishhuk, I. P. (2017). *Formuvannia i funktsionuvannia system lohistyky pidprijemstv torhivli* [Formation and functioning of logistics systems of trade enterprises. Thesis Grand PhD in Economic sciences]. Lviv, 665 p.
7. Harrison, A., Remko van Hoek (2006). *Upravlenie logistikoy* [Logistics Management]. Dnepropetrovsk, Balans Biznes Buks Publ., 368 p.
8. Bowersox, D. D., Kloss, D. D. (2008). *Logistika: integrirovannaja tsep' postavok* [Supply Chain Logistics Management]. Moscow, Olymp-Byznes Publ., 640 p.
9. Stock, J. R., Lambert, D. M. (2005). *Strategicheskoe upravlenie logistikoj* [Strategic logistic management]. Moscow, INFRA-M Publ., 797 p.
10. Kolodizieva, T. O. Rudenko, H. R. (2013). *Innovatsiini tekhnolohii v lohistytsi* [Innovative technologies in logistics]. Kharkiv, KhNEU Publ., 268 p.
11. Ukrainian Academic Definition Dictionary: in 11 volumes. Available at: <http://sum.in.ua/s/udoskonalennja> (Accessed 11 April 2020).
12. ISO 9000:2015 Quality management systems — Basics and vocabulary. Available at: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>. (Accessed 11 April 2020).
13. Konishheva, N. Y. Improving the efficiency of logistics management through information and communication technologies. Available at: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/4477/1/ilov28-35.pdf> (Accessed 11 April 2020).
14. Rudenko, H. R. (2018). Improvement of logistic business functions of a trading enterprise. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/98.pdf> (Accessed 11 April 2020).
15. Yershova, N. Yu. (2018). *Udoskonalennia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia osnovnymy zasobamy pidprijemstv: stratehichni aspekt* [Improvement of accounting and analytical support for the management of fixed assets of enterprises: strategic aspect]. *Ekonomika i suspilstvo: elektron.nauk.fakhove vydannia* [Economy and society (electronic journal)], vol. 14, pp. 894–904. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/128.pdf (Accessed 11 April 2020).
16. Deming, E., Dzhuran, Dzh., Krosbi, F., Isikava, K., Feygenbaum, A., Taguti, T. Quality management gurus and their concepts. Available at: <http://www.management.com.ua/qm/qm009.html> (Accessed 11 April 2020).
17. Uvarova, A. Ye. (2019). *Metodychni zasady otsiniuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho zabezpechennia lohistychnoi diialnosti torhovelnoho pidprijemstva* [Methodical foundations of the evaluation of the organizational and economic support of the trade enterprise logistics activity]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Economics], no. 1 (73), pp. 113–122.
18. Stewart, G. (1997). Supply chain operations reference model (SCOR): the first cross industry framework for integrated supply chain management. *Logistics Information Management*, vol. 10, no. 2, pp. 62–67.

Objective. *The objective of the article is to form a scientific and methodological approach to determining the hierarchy of local components of organizational and economic support of a logistic activity of a trading enterprise by the priority of their improvement.*

Methods. *To obtain the results of the study, the following general and special methods are used in the work: analysis and synthesis, decomposition methods and methods of hierarchy analysis.*

***Results.** In this article the sequence of improvement of organizational and economic support of trading enterprise logistic activity is grounded. Given the cyclical nature of the management process and the importance of assessing the state of organizational and economic support as a precondition for managerial decision making, improving the organizational and economic support of logistics activities is considered as one of the stages of managing it. Improvement of organizational and economic support is implemented within the framework of a model of continuous improvement of the quality of trading enterprise activity on a systematic basis, taking into account the results and goals of logistics activities, as well as the actual status and possibilities of improving the support subsystem in accordance with the practices of logistics improvement. According to this, a scientific and methodological approach to determining the hierarchy of local components of organizational and economic support of logistic activity of a trading enterprise is prioritized, with the priority of their improvement, which is presented in stages: evaluation of the organizational and economic support of logistic activity on the characteristics of its condition, efficiency and effectiveness of logistic activity; identification of logistic processes on the importance of improving organizational and economic support; systematization of local components of organizational and economic support in the sequence of their improvement. Under the stage of organizational and economic support of logistics activities, a formula for establishing diagnostics of compliance of organizational and economic support to logistics processes is presented, which is implemented on the basis of multiplication of matrices and is carried out sequentially by «closing» the matrix «compliance of organizational and economic support — logistic practices» with respect to the matrix «logistics practices — logistics processes».*

***Key words:** logistics activity, trade enterprise, organizational support, economic support, local components.*

Надійшла до редакції 12.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-66-74

JEL: M31

УДК 338.1

Маловичко С. В.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: malovichko@donnuet.edu.ua
e-mail: barabanova@donnuet.edu.ua

Барабанова В. В.,
канд. екон. наук,
доцент

ТРАНСФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ПОСЛУГ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

UDC 338.1

Malovychko S. V.,
Grand PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: malovichko@donnuet.edu.ua
e-mail: barabanova@donnuet.edu.ua

Barabanova V. V.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

TRANSFORMATION SYSTEM OF TOURIST SERVICES: THE CHALLENGES OF MODERNITY

***Мета** – розкрити чинники впливу безпекової компоненти на розвиток трансформаційної системи послуг туристичної сфери, класифікувати загрози небезпек та шляхи їх подолання.*

***Методика.** Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування, класифікації, узагальнення, комплексний підхід. У дослідженні використані наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців щодо безпеки системи послуг туристичної сфери.*

***Результати.** У статті авторами розглянуто особливості безпеки туризму в умовах світової кризи й пандемії. Проаналізовано й оцінено загрози та кризові ситуації, що негативно впливають на безпеку трансформаційної системи послуг туристичної сфери.*

У статті розглянуто питання необхідності організації роботи, спрямованої на створення системи безпеки туристичної галузі, запропоновано шляхи реалізації цього завдання, у тому числі з використанням іноземного досвіду.

У роботі доведено важливість безпекової компоненти послуг туристичної сфери, яка ставить на перше місце безпеку життя і здоров'я туриста, а потім інтереси і потреби туристичних компаній. Авторами розроблено диференціацію ознак виникнення кризових ситуацій, систематизовано їх класифікацію у туристичній сфері, надані практичні заходи щодо врегулювання кризових явищ, які потребують постійного моніторингу та удосконалення. Саме скоординована спільна праця з організації безпеки туризму на державному та регіональному рівнях сприятиме організації заходів безпеки на системному, дієвому рівні.

Запропоновані заходи щодо забезпечення безпеки українських туристів пришвидшать процеси відновлення трансформаційної системи послуг туристичної сфери в Україні, спри-

© С. В. Маловичко, В. В. Барабанова, 2020

ятимуть реалізації стратегії сталого попиту на внутрішній туризм, зокрема у випадках настання пандемії.

Ключові слова: туризм, загроза безпеки, пандемія, світова криза, коронавірус, безпековий стан туризму, система послуг туристичної сфери, ризики, сталий попит на внутрішній туризм в Україні, антикризові заходи.

Постановка проблеми. У сучасному світі загрози безпеки туристам зростають щороку, поява яких дедалі частіше відбуваються у найблагополучніших країнах, курортах, мегаполісах світу. Збільшується кількість внутрішніх і зовнішніх загроз, які стають більш руйнівними, менш передбачуваними.

Небезпеки природного та техногенного характеру, включно з надзвичайними екологічними ситуаціями, безперервно супроводжують туристів під час їх подорожей. Сьогодні активно проявляють себе такі види небезпек, як нещасні випадки, дорожньо-транспортні пригоди (ДТП), авіаційні події, випадки заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну туристів унаслідок низької якості послуг туристичної сфери.

Небезпека військових дій у Сирії, Іраку, Єгипту, Східній Україні, збільшення терактів у країнах ЄС, США і поглиблення напруги в сусідніх регіонах викликають глибоке занепокоєння в системі послуг туристичної сфери.

Поширення небезпечних захворювань, епідемій до цього часу стосувалося тільки тих країн, що розвиваються та мають високу скупченість населення, антисанітарію, невисокий рівень медичного обслуговування і низьку побутову культуру. Про наявність небезпечних захворювань у будь-яких країнах світу при організації подорожі туроператори попереджали туристів одразу усіма доступними комунікаційними каналами.

Але ніхто не міг припустити, що навесні 2020 р. людство постане перед світовою пандемією, спалахом COVID-19. Поширення зараження хворобою призвело до сотень тисяч людських втрат майже у 80 країнах світу. Як наслідок, світова криза, карантин завдали економічні збитки світовій (національній) туристичній галузі. За підрахунками UNWTO майже 600 млн. доларів втрат

за два місяці отримала система туристичних послуг, а за прогнозами збитки зростатимуть до 1 трлн доларів до кінця 2020 року [13].

Світова криза в туристичній галузі не оминула й туристичну галузь України. На жаль у сфері туризму в нашій країні немає можливості обрахувати збитки, завдані коронавірусом та карантинном, на сьогодні відсутні ефективні антикризові заходи. Криза виявила, що безпека туризму має в Україні декларований характер, яка в умовах пандемії виявилася непрацездатною.

Думаємо, що саме особливо нині питання забезпечення системи послуг туристичної сфери є актуальними, повинні розглядатися комплексно й стати пріоритетним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних питань безпеки системи послуг туристичної сфери присвячено статті зарубіжних й українських науковців. Серед науковців, що займаються розбудовою та вдосконаленням теоретичної частини даного дослідження у своїх працях, слід виділити: Л. Л. Івашину [4], В. М. Козинець [6], Н. В. Корж [5].

Деякі науковці, такі як О. А. Борисюк [1], А. В. Фролов [11] проводять дослідження даної проблематики у напрямку впливу безпекової компоненти світового масштабу на розвиток міжнародного туризму.

Активно формується у зарубіжній науці теоретико-методологічна база дослідження соціальних чинників розвитку туризму, проблем інформаційного забезпечення держави та людини, у тому числі безпеки туризму, авторами К. Зімані [9], М. Уїтман [10].

Як показав аналіз наукових праць, присвячених цій проблемі (А. П. Голод [2], А. В. Фролов [11]), існують різні підходи та напрями дослідження безпеки системи послуг туристичної сфери залежно від їх кваліфікаційних ознак.

Разом з тим недостатня кількість досліджень присвячена проблематиці класифікації загроз безпеки послуг туристичної сфери. Опрацювавши наукові праці вищезазначених науковців, варто зазначити, що дане питання потребує комплексного дослідження. Нові виклики безпеки в туристичній сфері особливо в умовах світової кризи, пандемії потребують детального вивчення й пошуку альтернативних антикризових заходів.

Мета статті – розкриття чинників впливу безпекової компоненти на розвиток трансформаційної системи послуг туристичної сфери, класифікація загроз небезпек та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотепер туризм і подорожі являли собою рушійну силу міжнародного, національного процвітання й дотримання основоположних прав та свобод людини й громадянина. Туристські подорожі в сучасному світі для людини стали важливою складовою життя, статусу успішної людини, реалізацією його права на відпочинок та дозвілля, свободи пересування, права на доступ до культурних цінностей, а також інших загально визнаних прав та свобод людини й громадянина. Туристична подорож сьогодні це більше ніж відпочинок. Розваги для пересічного туриста, це знайомство з культурною спадщиною, історією, традиціями різних народів, адже сучасний туризм виконує такі важливі функції, як соціально-економічні, культурно-екологічні й міжнародні. Туризм, на думку багатьох експертів, — синонім миру, спокою, стабільності та безпеки. Але, на жаль, сьогодні цю позицію туристам необхідно виборювати як на міжнародному, державному, місцевому рівнях.

Разом зі зростанням якісних туристичних послуг та стійкою тенденцією збільшення туристичних потоків дедалі частіше система туризму стає об'єктом зазіхань із боку національної і міжнародної організованої злочинності. Розкрадання майна, вчинення насильницьких дій щодо туристів, здійснення терористичної та екстремістської діяльності, особливо в найбільш популярних міс-

цях відпочинку у європейських країнах це перелік основних небезпек.

У підсумковій резолюції Євразійської туристичної організації (ЄТО) було відзначено що «...безпека і захист туристів повинні стати пріоритетом у кожній із країн, не тільки на території великої Євразії, а й в усьому світі. Будь-які терористичні акти або викрадення людей і загрози, спрямовані проти туристів або працівників туристичної індустрії, а також навмисне руйнування туристських об'єктів і об'єктів культурно-історичної спадщини повинні суворо переслідуватися відповідно до національного законодавства кожної країни» [16].

Ризики, пов'язані зі стрімким поширенням пандемії, епідемій небезпечних захворювань у сучасному світі, стали серйозним викликом для багатьох країн, також і для України. На думку Г. О. Горіної «фактори в умовах жорсткої конкуренції, що є наслідком активізації світових глобалізаційних процесів, призведуть до скорочення не тільки в'їзного туристичного потоку, а й кількості внутрішніх туристів, що спричинить реальну загрозу економічній безпеці держави» [3, с. 78].

У науковій та навчальній літературі визначення терміна «безпека туризму» за останні десять років змінилося від пасивного чинника до активного чинника туризму та імперативу здійснення туристичної діяльності [9, с. 59].

Як показало дослідження, безпека туризму — це складна, відкрита та динамічна система, де думки науковців щодо структури та ключових її функцій суттєво різняться між собою. Цей процес ускладнюється тим, що безпеку туризму за масштабом розглядають на п'яти рівнях: глобальному, макро- регіональному, національному, регіональному та локальному. На кожному рівні формуються різні чинники загроз безпеки послуг туристичної сфери, які постійно змінюються й зростають за масштабом та наслідками рис. 1.

Так, до недавнього вважалося, що основними чинниками безпеки послуг туристичної сфери були: розвинена туристична інфра-

Рис. 1. Чинники безпеки послуг туристичної сфери (складено авторами)

структура, взаємодія з макро-, мікросередовищем, сучасні інформаційно-комунікаційні системи, а також потужні поліцейські та військові формування із забезпечення правопорядку в країні. Починаючи з весни 2020 р. можна говорити про появу нового чинника безпеки послуг туристичної сфери – про систему захисту від пандемії на глобальному, національному, локальному рівнях у сфері туризму.

Наразі в Україні Державним агентством розвитку туризму у зв'язку з пандемією та світовою кризою вже проводиться робота над Комунікаційною стратегією з формування в українців особливої культури подорожей Україною, що дозволить сформувати сталий попит на подорожі всередині країни.

У законодавстві кожної країни безпека туризму є правовим інститутом, де життя людини, туриста на першому місці. Згідно з українським законодавством (Закон України «Про туризм») передбачається система гарантування безпеки туристам, яка зменшує ризику й наслідки, що можуть спричинити шкоду їх здоров'ю та майну. Так, за ст. 13 Закону України «Про туризм» трактування поняття «...«безпека туризму» розкривається через перерахування відповідних об'єктів безпеки: життя, здоров'я, майна туристів (екскурсантів); навколишнє середовище, матеріальні та духовні цінності суспільства, безпеки держави» [12].

Як показало дослідження, безпека туризму — це складна, відкрита та динамічна система де думки науковців щодо структури та ключових її функцій суттєво різняться між собою. На наш погляд, саме безпеку туризму можна розглядати як головну споживчу властивість, якою об'єктивно і реально повинна володіти система послуг туристичної сфери, у той час як інші споживчі її властивості можуть реалізуватися повною мірою тільки у випадку, якщо така безпека туризму буде гарантована.

Таким чином, безпека туризму комплексна категорія — це сукупність чинників, що характеризують соціальний, правовий, економічний, екологічний стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в системі послуг туристичної сфери.

Існують різні підходи до класифікації загроз безпеки послуг туристичної сфери, зокрема: за походженням, за спрямованістю, за масштабом, за ступенем сформованості, за сферою діяльності, за ступенем суб'єктивного сприйняття тощо.

На нашу думку, дослідження небезпек та класифікація загроз безпеки послуг туристичної сфери, з урахуванням ситуації в Україні та геополітичних змін, пандемії дуже важлива й необхідна складова для розроблення стратегії розвитку туризму, системи попередження антикризових заходів (табл. 1).

Таблиця 1

**Класифікація загроз безпеки послуг туристичної сфери та шляхи їх зменшення в Україні
(складено авторами на основі [1, с. 28; 2, с. 170; 4, с. 18; 11, с. 86–93])**

Види загроз безпеки послуг туристичної сфери	Характеристика загроз безпеки послуг туристичної сфери	Шляхи зменшення загроз безпеки послуг туристичної сфери
1. Загрози особистої безпеки туристів	<p>Характеристика загроз безпеки послуг туристичної сфери</p> <ul style="list-style-type: none"> — порушення конституційних прав та свобод туристів; — заподіяння шкоди життю та здоров'ю туристів у результаті злочинів та інших неправомірних дій (бездіяльності); — несанкціоноване розголошення персональних даних туриста, інформації про його приватне життя; — втрата, пошкодження майна туриста у результаті неправомірних дій третіх осіб; — виникнення небезпечних подій природного або техногенного характеру (надзвичайні ситуації); — збитки туристів у результаті невиконання або неналежного виконання туроператором своїх зобов'язань перед ними за вказаним договором. 	<ul style="list-style-type: none"> — створити єдиний інформаційний ресурс із забезпечення безпеки туристів; — збір статистики та інформації про небезпечні події з українськими туристами, та їх попередження; — встраховувати медичне страхування та страхування у вигляді страхового пакета зі значно розширеним переліком послуг (у разі втрати паспорта, видачки на юридичну підтримку туристів); — ввести в практику інструктаж туристів перед виїздом у країну; як поводити себе в екстремальних ситуаціях, карантину, при захопленні у заручники.
2. Загрози безпеки підприємницької діяльності у сфері туризму	<ul style="list-style-type: none"> — порушення конституційних прав і свобод підприємців, включаючи дії (бездіяльність) посадових осіб, пов'язані зі встановленням у межах території України незаконних перешкод для вільного переміщення послуг та фінансових коштів у сфері туризму; — заподіяння шкоди життю та здоров'ю, майну підприємців й їх персоналу; — заподіяння шкоди життю і здоров'ю туристів і неправомірних дій (бездіяльності); — різні прояви корупції, посадові злочини та правопорушення, недобросовісна конкуренція, зловживання з боку контрагентів підприємців, включаючи туристів; — підприємницький ризик, у тому числі настання несплатоспроможності, банкрутства підприємців туристичної сфери внаслідок зміни умов діяльності, невиконання зобов'язань контрагентами підприємців, а також не залежних від підприємців обставин (пандемія COVID-2019); — відсутність умов для розвитку малого й середнього підприємництва у сфері туризму. 	<ul style="list-style-type: none"> — створити ділове середовище; розвивати бренд-менеджмент в Україні; — забезпечити рівень безпеки туристів і місцевого населення; сформувати професійні кадри у сфері туризму; — внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо вивезення туристів у разі виникнення надзвичайних ситуацій (пандемії) з боку держави, а не за рахунок перевізника та туроператора; — проводити туристичними компаніями інструктажі для туристів на постійній основі перед виїздом в іншу країну, як поводити себе в екстремальних ситуаціях, доступ туристів до такої інформації; — розроблення нових турів з урахуванням безпекової складової для туристів; — докладання управлінських і фінансових зусиль щодо вирішення проблем у разі виникнення небезпеки життю туристів.
3. Загрози безпеки населенню туристських територій (центрів, районів)	<ul style="list-style-type: none"> — порушення туристами законодавства територій тимчасового перебування, неповага до місцевих традицій, місцевого населення туристських територій (центрів, районів), заподіяння шкоди навколишньому середовищу; — реалізація підприємцями сфери туризму планів і проєктів із розвитку місцевої туристичної індустрії без попереднього узгодження даних дій із місцевим населенням; — економічна, трудова й інша експлуатація суб'єктами туристичної індустрії місцевих людських ресурсів, неповнолітніх громадян; — поширення туристами наркоманії, вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ), коронавірусу COVID-2019, які становлять небезпеку для населення. 	<ul style="list-style-type: none"> — регулювання туристичної галузі на регіональному рівні через розроблення ефективних регіональних програм розвитку туризму та захисту туристів у регіонах; — дотримання туристами правил і рекомендацій, які їм даються під час поїздки у будь-яку країну: в райони з високим кримінальним рівнем небезпеки; — дотримання туристами норм, які прийняті у країні, поважати їх національні традиції, культурні цінності; — розроблення Державним агентством розвитку туризму України антикризових заходів для туристичної галузі.

Продовження таблиці 1

Види загроз безпеки послуг туристичної сфери	Характеристика загроз безпеки послуг туристичної сфери	Шляхи зменшення загроз безпеки послуг туристичної сфери
<p>4. Загрози безпеки суспільним інтересам у сфері туризму (загрози заподіяння шкоди навколишньому середовищу, безпеці людей і держави)</p>	<p>Характеристика загроз безпеки послуг туристичної сфери</p> <ul style="list-style-type: none"> — низька ефективність механізмів природокористування й охорони навколишнього середовища у сфері туризму, користування туристичними ресурсами; — здійснення господарської діяльності суб'єктами туристичної індустрії з антропогенним навантаженням на навколишнє середовище, забруднення природі життєдіяльності для туристів; — повільне впровадження нових технологій очищення питної води, прибирання вулиць, утилізації виробничих та побутових відходів, енергоощадних технологій, у тому числі в будівництві туристичної сфери; — умисне й необережне руйнування туристами об'єктів туристського показу, об'єктів туристичної індустрії та інфраструктури; — умисне заподіяння шкоди культурному потенціалу й культурної спадщини країни, самотності, різноманіттю культурного життя; — юридична безпека у сфері туризму: нестабільність, суперечливість і недовіра до законодавства у сфері туризму, тіньовий туристичний ринок; — терористичні акти на об'єктах туристичної індустрії, нелегальна міграція, внутрішня і транскордонна злочинність, екстремізм, контрабанда наркотиків, культурних цінностей, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом від туристичної діяльності; — навмисне формування негативного іміджу про Україну в соціальних мережах за кордоном, як про країну, несприятливу для розвитку туризму, спотворення історичного досвіду та національних традицій; — поступове витіснення українських туроператорів, турагентів із внутрішнього туристичного ринку та посилення його залежності від західних транснаціональних корпорацій; — загрози надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, надзвичайних екологічних ситуацій, у тому числі епідемії, пандемії, наслідків COVID-2019. 	<p>Шляхи зменшення загроз безпеки послуг туристичної сфери</p> <ul style="list-style-type: none"> — наявність політичної волі уряду України для підпорядкування національних інтересів інтернаціональним завданням у системі міжнародної безпеки людей — розв'язання проблеми інформованості туристів про погрози, нові виклики; — здійснення зовнішньої пропаганди туристичних можливостей України, створення її позитивного іміджу шляхом розвитку туризму; — формування позитивного іміджу туристичних об'єктів і територій у рамках забезпечення інформаційної безпеки туризму; — оцінка культурних і природних ресурсів, умов навколишнього середовища (стан повітря, води), здатність до зміни у майбутньому; — формування якісної екологічної туристської інфраструктури та розроблення стандартів безпеки всіх послуг туристичної сфери.

Загрози безпеці можуть бути спрямовані як на сферу туризму загалом, так і на її окремі елементи. Сфера туризму, її елементи можуть генерувати загрози іншим об'єктам національної безпеки України. Як показало наше дослідження, види загроз безпеки послуг туристичної сфери України умовно можна класифікувати на чотири групи, (табл. 1), а саме:

1. Загрози особистої безпеки туристів.
2. Загрози безпеки підприємницької діяльності у сфері туризму.
3. Загрози безпеки населенню туристських територій (центрів, районів).
4. Загрози безпеки суспільним інтересам у сфері туризму.

Кожній групі було дано розширену характеристику загроз безпеки послуг туристичної сфери. Розроблені шляхи зменшення загроз, мінімізації їх у туристичній галузі України з врахуванням наслідків COVID-2019, загроз світової кризи.

Отже, сьогодні можна стверджувати, що основним гарантом безпеки туристів при знаходженні їх за кордоном є державні органи влади й туристичні компанії. І що безпечніша ситуація в країні загалом, то менше ризиків для туристів під час їх подорожі.

На думку Генерального секретаря UNWTO Пололікашвілі «...туризм сьогодні стикається з найбільшою проблемою покоління. Але, як показує ця подія, туризм може надати рішення для всіх» [14]. Пололікашвілі вказує на можливість переосмислити роль туризму. А віртуальна реальність, штучний інтелект і великі бази даних будуть відігравати важливу роль у спільній реакції на COVID-19, а також підвищення стійкості у пришвидшенні відновлення туризму у кожній країні світу.

Висновки. У результаті дослідження нами було доповнено чинники безпеки послуг туристичної сфери — системою захисту від пандемії на глобальному, національному, локальному рівнях у сфері туризму.

Проведене дослідження показало, що виокремлення класифікаційних ознак загроз безпеки туризму, розкриття чинників зовнішнього впливу дозволяє систематизувати стан-

дарту безпеки послуг туристичної сфери. У даному контексті було доведено важливість безпекової компоненти послуг туристичної сфери, яка ставить на перше місце безпеку життя й здоров'я туристів, а потім інтереси й потреби туристичних компаній.

Нами були розроблені шляхи зменшення загроз безпеки послуг туристичної сфери за кожним її видом. Використання запропонованих напрямів дозволить звернути увагу фахівців та управлінців до даної проблематики, сформувати сталий попит на подорожі всередині країни у наступних періодах, а також пришвидшити відновлення внутрішнього туризму в Україні.

Список літератури

1. Борисюк О. А., Заря І. В. Міжнародний туризм в контексті сучасного безпекового виміру. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 38. С. 11. URL : <chrome-extension://mhjfbm-dgcfjbbpaeojofohoefgihjai/index.html>.
2. Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних економічних досліджень. *Інноваційна економіка*. №4. 2014. С. 190–194.
3. Горіна Г. О., Борблік К. Е Імперативи реалізації стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник ДонНУЕТ*. 2019, № 2 (71). С. 75–83.
4. Івашина Л. Л. Безпека туристів — запорука успіху туристичного бізнесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 12. Частина 1. 2015. С. 101–105.
5. Корж Н. В., Заноско О. В. Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової сталого розвитку туризму в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_24.
6. Козинець В. М. Безпека життєдіяльності у сфері туризму : навч. посіб. К. : Кондор, 2006. 576 с.
7. Філіпчук Г. Г. Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності: навч. посіб. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 752 с.
8. Куліцька Н. В., Орлик О. В. Економічна безпека туристичних підприємств. Ін-

форматика та інформаційні технології: студ. наук. конф., 20 квітня 2015 р. : матер. конф. Одеса, ОНЕУ. С. 68–71.

9. Kovari, I., Zimanyi, K. (2011). Safety and Security in the Age of Global Tourism. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*. Budapest, no. 3–4, vol. 5, pp. 59–61.

10. Whitman, M., Mattord, H. (2013). *Management of Information Security*. Cengage Learning, 576 p.

11. Фролов А. В., Вопросы безопасности в туризме. *Вестник. РМАТ*. 2017. № 3. С. 97–104.

12. Закон України «Про туризм». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95BP>. (дата звернення 04.11.2019). Назва з екрана.

13. Туристичні витрати в Європі скоротилися на 68 %. Економічна правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/18/659548> (дата звернення 03.05.2020). Назва з екрана.

14. Pololikashvili. The future is now! un-wto recognizes world's best innovators facing up to COVID-19. Available at : <http://https://www.unwto.org/news/the-future-is-now-unwto-recognizes-world%E2%80%99s-best-innovators-facing-up-to-covid-19>. (Accessed 07 May 2020).

15. Вопросы безопасности туризма на втором заседании Генерального совета ЕТО. URL: <http://eurasiatourism.org/document1004.phtml> (дата звернення 02.05.2020). Назва з екрана.

References

1. Borysiuk, O. A., Zaria, I. V. (2015). *Mizhnarodnyi turizm v konteksti suchasnoho bezpekovoho vymiru* [International tourism in the context of the modern security dimension]. *Heohrafiia ta turizm* [Geography and tourism], uss. 38, pp. 11. Available at: <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojojfohoefgiehjai/index.html>. (Accessed 03 May 2020).

2. Holod, A. P. (2014). *Bezpeka turizmu yak ob'ekt rehionalnykh ekonomichnykh doslidzen* [Tourism security as an object of regional economic research]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovation economy], no. 4, pp. 190–194.

3. Horina, H. O., Borblik, K. E. (2019). *Imperatyvy realizatsii stratehii staloho rozvytku rynku turystychnykh posluh Ukrainy* [Imperatives for the implementation of the strategy of sustainable development of the market of tourist services of Ukraine]. *Visnyk DonNUET* [Bulletin of DonNUET], no. 2 (71), pp. 75–78.

4. Ivashyna, L. L. (2015). *Bezpeka turystiv — zaporuka uspikhu turystychnoho biznesu* [Tourist safety is the key to the success of the tourism business]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], no. 12 (1), pp. 101–105.

5. Korzh, N. V., Zanosko, O. V. (2011). *Formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky industrii turizmu yak skladovoi stiikoho rozvytku turizmu v Ukraini* [Formation of the system of economic security of the tourism industry as a component of sustainable tourism development in Ukraine] Available at :http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_24. (Accessed 04 May 2020)

6. Kozynets, V. M. (2006). *Bezpeka zhyttiedialnosti u sferi turizmu: navch.posib* [Life safety in the field of tourism: textbook]. Kyiv, Kondor Publ., 576 p.

7. Filipchuk, H. H. (2009). *Slovnnyk terminiv z pytan ekolohii ta bezpeky zhyttia i diialnosti* [Dictionary of terms on ecology and safety of life and activity]. Chernivtsi, Zelena Bukovyna Publ., 752 p.

8. Kulitska, N. V., Orlyk, O. V. (2015). *Ekonomichna bezpeka turystychnykh pidpryemstv*. [Economic security of tourist enterprises]. *Informatyka ta informatsiini tekhnolohii* [Informatics and information technologies]. Odesa, ONEU Publ., pp. 68–71.

9. Kovari, I., Zimanyi, K. (2011). Safety and Security in the Age of Global Tourism. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*. Budapest, no. 3–4, vol. 5, pp. 59–61.

10. Whitman, M., Mattord, H. (2013). *Management of Information Security*. Cengage Learning, 576 p.

11. Frolov, A. V. (2017). *Voprosui bezopasnosti v turizme* [Issues of safety in tourism]. *Vestnik RMAТ* [Bulletin of RMAТ], no. 3, pp. 97–104.

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine “On tourism”. Available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95>. (Accessed 04 November 2019).
13. Economic truth (2020). *Turystychni vytraty v Yevropi skorotylysia na 68 %* [Tourism spending in Europe fell by 68 %]. Available at : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/18/659548>. (Accessed 03 May 2020).
14. Pololikashvili. The future is now! un-wto recognizes world’s best innovators facing up to COVID-19. Available at : <http://https://www.unwto.org/news/the-future-is-now-unwto-recognizes-world%E2%80%99s-best-innovators-facing-up-to-covid-19>. (Accessed 07 May 2020).
15. *Voprosyi bezopasnosti turizma na vtorom zasedanii Generalnogo soveta ETO* [Tourism safety issues at the second meeting of the ETO General Council]. Available at : <http://eurasiatourism.org/document1004.phtml>. (Accessed 02 May 2020).

Objective. The objective of the article is to disclose the factors of the security component influence on the development of the transformation system of tourism services, classification of security threats and ways to overcome them.

Methods. Theoretical and methodological basis of the study are general scientific methods of analysis, synthesis, abstraction, classification, generalization, integrated approach. The scientific works of domestic and foreign scientists on the security of the tourist services system are used in the research.

Results. In the article the authors consider the peculiarities of tourism safety in the global crisis and pandemic. An overview and assessment of threats and crises that have a negative impact on the security of the transformation system of tourism services are given.

The authors of the article determine the relevance of this issue in ensuring the security of the tourism services system, which should be considered comprehensively and become a priority for the tourism industry in Ukraine.

The paper proves the importance of the security component of tourism services, which puts first the safety of human life and health, and then the interests and needs of tourists, travel companies.

According to the authors, the safety factors of tourism services have been expanded, supplemented by a new factor — the system of protection against pandemics at the global, national and local levels in the field of tourism.

The authors have developed differentiation of features of crisis situations, systematized their classification of security threats to the system of tourist services, provided practical measures to resolve crisis situations that require constant monitoring and improvement.

The proposed measures to ensure the safety of Ukrainian tourists will accelerate the process of resumption of tourism in Ukraine, draw the attention of experts and managers to this issue, contribute to the strategy of sustainable demand for travel within the country in case of a pandemic.

Key words: pandemic, world crisis, safety component, tourist safety, system of tourist services, anti-crisis measures, tourism industry.

Надійшла до редакції 05.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-75-82

JEL : M12

УДК 33.334

Коровіна О. В.,
канд. екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: korovina@donnuet.edu.ua
e-mail: voloshyna@donnuet.edu.ua

Волошина С. В.,
канд. екон. наук,
доцент

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

UDC 33.334

Korovina O. V.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: korovina@donnuet.edu.ua
e-mail: voloshyna@donnuet.edu.ua

Voloshyna S. V.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

THEORETICAL APPROACHES TO HUMAN CAPITAL COMPETITIVENESS ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT

***Мета** — теоретичне дослідження підходів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу підприємства та методів оцінювання його в стратегічному управлінні.*

***Метод.** У процесі дослідження використано методи аналізу, синтезу, абстрагування та логічного узагальнення — для порівняння методичних підходів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу підприємства та стратегій забезпечення конкурентних переваг людського капіталу.*

***Результати.** У статті розглянуто змістовну характеристику поняття «людський капітал». Людський капітал являє собою важливий ресурс підприємства, що реалізує усі завдання і надає можливість підприємству розвиватися та отримувати прибутки. У роботі набули подальшого розвитку визначення людського капіталу, під яким розуміють різноманітні знання, навички та вміння людей, які використовуються для задоволення особистих потреб людини та національного добробуту загалом. Розглянуто особливості забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу. До них відносять можливість створювати нові продукти, нові технології через отримання нових знань і компетенцій завдяки додатковому навчанню, наданню соціальних пільг, мотивації співробітників тощо. Визначено джерела фінансування людського капіталу. До них відносять: державні установи, власні та інші джерела фінансування. Проаналізовано складові для оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу, що дає підставу для формування комплексу параметрів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу підприємства. Досліджено чинники, що визначають конкурентоспроможність людського капіталу, які в подальшому можна використовувати для проведення факторного аналізу забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу. Розглянуто підходи оцінювання конкурен-*

© О. В. Коровіна, С. В. Волошина, 2020

тоспроможності людського капіталу та методики оцінювання його під час стратегічного управління. Визначено, що кожний метод має свої особливості та переваги. Найпростіший метод оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу — це метод бальної оцінки із застосуванням бенчмаркетингу. В контексті стратегічного управління доцільно використовувати матричні методи з застосуванням комплексу параметрів оцінювання, що дозволить детально розглянути вплив кожного параметра для забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу підприємства. Вибір методу залежить від стратегічної мети підприємства, умов розвитку ринку, позицій оцінювання попиту та пропозиції та наявності ключових параметрів оцінювання. Отримання результатів оцінки конкурентоспроможності людського капіталу дозволить сформулювати або обрати відповідну стратегію забезпечення конкурентних переваг з урахуванням особливостей вимог до HR-стратегії та організаційного середовища.

Ключові слова: конкурентоспроможність, людський капітал, підприємство, стратегія, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Одним із сучасних, стратегічно важливих напрямів ефективного розвитку підприємства є застосування інноваційного підходу в управлінні персоналом. Знання, професіоналізм, творчість людей є базисом людського капіталу і найбільш важливим активом підприємства.

Актуальність проблеми полягає в тому, що отримання конкурентних переваг потребує від підприємства швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища. Саме людський капітал, що постійно генерує інноваційні ідеї та підходи, може забезпечити конкурентоспроможність підприємства та утримувати лідируючі позиції в конкурентному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітність підходів забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу на підприємстві в стратегічному аспекті є предметом досліджень багатьох науковців. Питаннями щодо забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу займалися багато науковців, серед них: І. С. Бондаренко, Є. М. Борщук, В. Я. Брич, О. І. Зварич, Д. Л. Коляденко, Л. С. Любохинець, Т. О. Петухова, О. Пишуліна, О. І. Сахненко та ін. Значний внесок у розроблення теоретичних положень щодо проблем конкурентоспроможності людського капіталу зробили Х. О. Баранюк, С. В. Волошина, О. Грішнова, І. З. Должанський, М. Портер, Л. І. Піддубна, А. В. Семікіна, Р. А. Фатхутдінов та ін. Проблему стратегічного управ-

ління персоналом підприємства досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких: М. Армстронг, І. Ансофф, Л. Балабанова, А. Кібанов, В. Маслов, М. Сорокіна, Ф. Хміль, І. Грузіна, А. Колот, В. Савченко, М. Саєнко, А. Томпсон.

Однак необхідність пошуку ефективних підходів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу в контексті стратегічного управління людським капіталом на підприємствах актуальна і зараз. Дослідження стратегічних підходів забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу дасть змогу ефективно управляти економічною діяльністю підприємства.

Мета статті — проаналізувати теоретичні підходи оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу підприємства та вибору стратегії конкурентних переваг.

Виклад основного матеріалу дослідження. У новій сучасній економіці більш успішними виявляться ті підприємства, які мають високий та стійкий інтелектуальний капітал. Людський капітал, як і будь-який інший вид капіталу, являє собою благо довготривалого користування, він може морально застарівати, фізично зношуватись, але головною відмінністю його від інших видів капіталів є його нероздільність із носієм. Адже сам носій людського капіталу в сучасних умовах не може бути предметом купівлі-продажу, його можна тільки орендувати, тобто залучити до роботи за договором трудового найму. «Найавторитетнішими ін-

ститутами, що досліджують людський потенціал за допомогою кількісних та якісних методів, є Світовий банк (СБ) та Організація Об'єднаних Націй (ООН), результати досліджень яких публікуються в щорічниках «World Development Report» та «Human Development Report» [1]. У загальному вигляді, під людським капіталом розуміють різноманітні знання, навички та вміння людей, які використовують для задоволення особистих потреб людини та національного добробуту загалом. Людський капітал є найціннішим ресурсом підприємства, адже саме він використовує природні ресурси та створює і реалізує накопичене підприємством багатство.

Теоретичний аналіз наукових публікацій [2, 3] дає змогу виокремити особливості забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу. До них належать: формування конкурентних переваг співробітників на підприємстві; характеристика психологічного стану суспільства загалом та індивідуума зокрема; здатність створювати нові продукти, нові технології, нові товари та послуги тощо. Формування конкурентних переваг співробітників виявляється через додаткове навчання, надання різних соціальних пільг, зростання соціальних гарантій, а також встановлення справедливого рівня заробітної плати.

Людський капітал фінансується переважно за рахунок державних інвестицій та власних вкладень, а також різними некомерційними організаціями. На думку Д. Л. Коляденко, «під інвестиціями у людський капітал ми розуміємо витрати домогосподарств, держави та підприємств на освіту, професійну підготовку, культурний розвиток, підтримку здоров'я, забезпечення мотивації та мобільності, які формують високі продуктивні здібності працівника» [4].

Вітчизняні науковці вважають, що «успішний розвиток людського капіталу вимагає використання конкретних заходів, спрямованих на формування й активізацію його знань, можливостей і поведінкових аспектів, які повинні враховуватися при виборі кадрової стратегії, обґрунтованої кадрової

політики, реалізуватися в проєктах розвитку персоналу з використанням сучасних методів та механізмів, пов'язаних з питаннями конкурентоспроможності» [5]. Щоб бути конкурентоспроможними, людський капітал повинен проявлятися як «сукупність його кількісних та якісних характеристик, що змінюють форму з натуральної на вартісну, і своєю чергою, виділяють підприємство серед його конкурентів» [6].

Для проведення оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу на підприємствах використовують такі складові [7]: «медичне обстеження вже наявного персоналу, а також прийнятих працівників; оплата лікарняних аркушів непрацездатності персоналу; підвищення кваліфікації прийнятих працівників; здійснення витрат підприємством на охорону праці та покращення умов праці; добровільне медичне страхування працівників, яке оплачується коштами підприємства; оплата соціальних та медичних послуг підприємством за працівника; благодійна допомога різним соціальним інститутам та ін.»

Таким чином, людський капітал на підприємстві є найвищою цінністю. Підприємство, що вирішує соціальні проблеми, вкладає гроші в розвиток працівників, отримує позитивну вигоду в майбутньому. Саме в цьому полягає стратегічний аспект забезпечення конкурентоспроможності підприємства, оскільки при цьому відбуватиметься впровадження нових знань, здібностей та навичок працівників на благо підприємства, посилюючи при цьому конкурентоспроможність людського капіталу підприємства, конкурентні переваги підприємства та конкурентоспроможність загалом.

Оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу є актуальною потребою під час реалізації багатьох стратегічних рішень. Для цього потрібно визначити чинники, що формують конкурентоспроможність людського капіталу. Міжнародний журнал, що представляє рейтинг конкурентоспроможності людського капіталу «The Global Human Capital Report» запропонував основні чинники, що визначають конкурентоспро-

можність людського капіталу [1]: «компетенції, здібності (врахування рівня освіти різних поколінь населення та інвестиції в освіту); розвиток робочої сили (підвищення освіти, здобуття нової освіти); застосування дорослим населенням умінь та навичок, а також їх розвиток; ноу-хау (використання спеціалізованих навичок у роботі)» [8].

Оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу на підприємствах проводиться для визначення та зміцнення конкурентних переваг підприємства. Аналіз теоретичних підходів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу показав велику кількість різноманітних методів, серед яких є:

— «кількісна оцінка запасу знань, умінь, навичок, здатностей, придбаних людиною — застосування системи стратегічних індикаторів, які відображають процес відтворення і використання людського капіталу» [7];

— «кількісна оцінка спеціальних навичок (спеціальний людський капітал) — можливість виявлення нових спеціальних навичок для особливих видів робіт у людини та побачити як вона розвивається» [8];

— методичний підхід ученого-економіста Р. Фатхутдінова, що полягає в комплексному оцінюванні з врахуванням зовнішніх та внутрішніх конкурентних переваг. «Зовнішні конкурентні переваги персоналу визначаються конкурентоспроможністю організації, де працює конкретний робітник чи фахівець. Якщо організація має високий рівень конкурентоспроможності, то й персонал має хороші зовнішні умови для досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Внутрішні конкурентні переваги можуть бути успадкованими або набутими, розвиненими (здоров'я, працездатність, волевільність якості, творчі здібності, інтелект тощо). Лише виключно талановиті люди можуть бути меншою мірою залежними від зовнішніх обставин» [9];

— методичний підхід, розроблений українськими вченими О. Грішнвою і О. Шпирко, що полягає в оцінюванні з врахуванням індикаторів конкурентоспроможності працівників на мікроекономіч-

ному рівні, до якого автори включили: «об'єктивні якісні характеристики працівників (кваліфікація, досвід, освіта, здоров'я, продуктивність праці, внесок у результати діяльності підприємства); суб'єктивні якісні характеристики (характер, здатність до навчання); цінові характеристики (витрати на персонал — заробітна плата, витрати, пов'язані з прийманням на роботу, навчанням, адаптацією, перекваліфікацією, підвищенням кваліфікації)» [10];

— методичний підхід М. Семікіної, що характеризує оцінку «з позицій можливостей задоволення ринкового попиту, тобто відповідності якостей працівника вимогам роботодавця» [11];

— методичний підхід О. О. Смірнова, який пропонує «ідентифікувати знання, вміння і ототожнювати їх з інтегральними характеристиками попиту й пропозиції щодо послуг стосовно трудової діяльності» [12].

Узагальнюючи дослідження науковців, що присвячено вивченню методів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу, було визначено такі методи, які можна застосувати при стратегічному управлінні:

— метод балів — за цим методом обираються найбільш «впливові на рівень конкурентоспроможності людського капіталу фактори, що оцінені відповідними індивідуальними (частковими) показниками, які порівнюються з такими ж показниками підприємств-конкурентів. Як індивідуальні слід добирати такі показники, що відображають як окремі характеристики людського капіталу в натуральному і вартісному вираженні, так й ефективність його використання» [6];

— методика консалтингової фірми Ernst&Young Measures that Matter. Методика оснований на оцінюванні восьми чинників: «якість менеджменту, результативність вдосконалення продуктів, сила маркетингової позиції, корпоративна культура, політика оплати праці щодо вищого менеджменту, якість комунікацій з інвесторами, якість продукції та послуг, задоволення потреб клієнтів. Ці чинники, своєю чергою, розгортаються у 39 детальніших показниках» [13];

— матричний метод — графічно демонструє «вимір людського капіталу на різних рівнях його конкурентоспроможності» [7];

— модель Б. Лева Value Chain Blueprint — модель концентрується на здатності підприємства до інновацій. «Виділяють дев'ять груп показників: внутрішня здатність до оновлення (дослідження, розвиток персоналу, організаційні процеси); накопичені, набуті здібності (закуплені технології, інвестиційна діяльність); ділова мережа (альянси, спільні підприємства, інтеграція клієнтів і постачальників) та ін.» [13];

— метод інвестування — передбачає «різноманітні вкладення підприємством у здоров'я, культуру та умови праці для удосконалення персоналу» [7];

— витратний метод — «включає в себе розмір інвестицій суспільства і домогосподарств, який направлений у людський капітал на виховання дітей до працездатного віку, на отримання освіти молоді, на отримання спеціальності, перепідготовки та підвищення рівня кваліфікації населення» [7];

— модель Бостонської консалтингової групи BCG — дана модель показує та координує позиції предмета дослідження у стратегічному просторі. «Виділяють чотири основні позиції, у яких може перебувати досліджуваний предмет (товар або послуга): «знаки питання», «зірки», «дійні корови», «собаки». Залежно від обраної позиції вибирається відповідна стратегія даного бізнесу» [14].

— модель «Мак Кінсі» — дана модель «має сім основних чинників, до яких відносять: стратегію, цінності, навички, систему, кадри, структуру та стиль. За допомогою даної моделі визначають конкурентний стан предмета дослідження та його позицію завдяки побудові матриці» [12];

— метод вивчення профілю об'єкта — використовується для «комплексного вивчення характеристик об'єкта дослідження (наприклад, конкурентоспроможність людського капіталу)» [10];

— метод LOTS ґрунтується на положенні, що компанія, державна установа чи інша організація, діяльність якої підлягає

аналізу, прагне до конкурентоспроможності через пристосування своєї діяльності до вимог споживачів товарів, продукції та послуг. «Метод передбачає послідовну порівняльну діагностику проблемних аспектів конкурентоспроможності бізнесу з визначенням конкурентоспроможності суб'єктів предмета аналізу. Оцінка стосується стану розвитку організації та людського капіталу, наявних стратегій, можливості досягнення цілей (довгострокових, короткострокових), кадрової політики; планів розвитку; менеджменту; звітності. Зрештою формується позиція компанії, підрозділу або індивідуума задля уможливлення правильної побудови своїх взаємовідносин з конкурентним середовищем» [15];

— метод конкурентних переваг — передбачає «використання різноманітних конкурентних переваг, у тому числі ринкових, управлінських, технічних, структурних, ресурсних та їх взаємопов'язаність із показниками конкурентоспроможності персоналу, товару або продукції, послуг, а також аналіз значень за 64 перевагами та їх факторами» [9];

— метод експертних оцінок — даний метод передбачає «для кожного конкурента здійснення експертами порівняльного оцінювання переваг за низкою показників, які стосуються управління, виробництва, маркетингу, кадрів, продукції, фінансів. Під час обчислення в цьому методі часто застосовують різні статистичні методи» [10].

Отже, різноманітність підходів оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу надає можливість обрати найбільш зручний та релевантний метод оцінювання і дозволить сформуванню стратегію забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу. Слід зазначити, що для вибору оптимальної конкурентної стратегії необхідно обрати ключові параметри, такі як: стратегічна мета, конкурентна перевага, асортимент товарів, умови забезпечення товарів тощо. Використовуючи базові конкурентні стратегії М. Портера та ключові параметри, можна сформуванню набір стратегічних альтернатив. Формування стратегічних альтер-

натив буде залежати від впливу вимог до персоналу під час застосування певної стратегії. Наприклад, стратегія лідерства за витратами передбачає врахування певних особливостей, таких як: «вимоги до рольової поведінки персоналу за необхідності підвищення продуктивності праці; вимоги до кваліфікації персоналу та мотивації, що передбачають середній рівень кваліфікації та мотивацію засновану на матеріальних стимулах; вимоги до моделі корпоративної культури, що передбачають бюрократичну організаційну модель, спрямовану на чітке виконання посадових обов'язків і бюджетів» [17]. Таким чином, інші базові стратегії теж враховують відповідні особливості, що стосуються HR-стратегії та організаційного середовища. Це дасть змогу передбачити позитивні переваги для підприємства та отримати максимальний результат.

Висновки. Проаналізувавши методи оцінювання конкурентоспроможності людського капіталу, можна сказати, що кожен метод має свої переваги та особливості. У стратегічному управлінні вибір методу залежить від стратегічної мети підприємства, умов розвитку ринку, позицій оцінки попиту та пропозиції, наявності ключових параметрів оцінювання. Головне завдання цих методів — допомогти управлінцям правильно обрати стратегію забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу, визначити елементи, складові, параметри, характеристики оцінки конкурентоспроможності людського капіталу, а також чинники, що впливають на розвиток людського капіталу підприємства, щоб у майбутньому уникнути втрат можливих вигід та відставання від підприємств-конкурентів.

Список літератури

1. The Global Human Capital Report. Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017>.
2. Макєєва О. О., Калініченко Д. Р. Людський капітал як актив підприємства: поняття та особливості. *Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (27 квітня 2018 р.). Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2018. С. 205–208.

3. Макєєва О. О., Костакова Л. Д. Людський капітал: поняття, складові та особливості. *Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (27 квітня 2018 р.). Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2018. С. 220–223.

4. Коляденко Д. Л. Людський капітал — фактор інституціональної трансформації в АПК. *Ефективна економіка*. 2017. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5620>.

5. Брич В. Я., Колодницька О. З. Людські ресурси як чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Інноваційна економіка*. 2015. №4. С. 72–75. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_4_12.

6. Волошина С. В. Оцінювання та забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу підприємства в умовах глобалізації. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2011. №39. С. 13–16.

7. Макєєва О. О., Калініченко Д. Р. Основні методи оцінки конкурентоспроможності людського капіталу. *Економіка і управління в умовах глобалізації: VIII Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 травня 2019 р.)*. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2019. С. 203–206.

8. Калініченко Д. Р. Семантика поняття конкурентоспроможність людського капіталу та фактори, що її визначають. *Торгівля і ринок України*. 2018. №1. С. 93–100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2018_1_13.

9. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. М. : Маркетинг. 2002. 892 с.

10. Семикіна А. В., Грішнова О. А. Підвищення конкурентоспроможності людського капіталу на основі соціальних інновацій: дисертація. Київ. 2015. 292 с.

11. Семикіна М. В. Конкуренція і конкурентоспроможність на ринку праці: методологія визначення. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. №2 (10). С. 94–103.

12. Семикіна М. В. Конкурентоспроможність персоналу підприємства: теорія і практика регулювання: монографія. Кіровоград : КОД, 2008. 208 с.

13. Сахненко О. І. Методи оцінки людського капіталу. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 24–27.

14. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства. Тернопіль: *Економічна думка*. 2006. 390 с. URL : <http://buklib.net/books/24933>.

15. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник. Київ : ЦУЛ. 2006. 380 с.

16. Ситник Н. І. Оцінка конкурентоспроможності людського ресурсу за умов реалізації різних видів стратегій конкурентних переваг. URL : http://economy.kpi.ua/files/files/55_kpi_2011.doc.

References

1. The Global Human Capital Report. (2017). Available at : <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017> (Accessed 7 December 2019).

2. Makieieva, O. O., Kalinichenko, D. R. (2018). *Liudskiy kapital yak aktyv pidpriemstva: poniattia ta osoblyvosti* [Human capital as a set of enterprise: concept and features.]. *Stiiki rozvytok natsionalnoi ekonomiky: aktualni problemy ta mekhanizmy zabezpechennia* [Sustainable development of the national economy: current issues and support mechanisms: proceedings of the II International Scientific and Practical Internet Conference (April 27, 2018)]. Kryvyi Rih, DonNUET Publ., pp. 205–208.

3. Makieieva, O. O., Kostakova, L. D. (2018). *Liudskiy kapital: poniattia, skladovi ta osoblyvosti* [Human capital: concept, constituents and features]. *Stiiki rozvytok natsionalnoi ekonomiky: aktualni problemy ta mekhanizmy zabezpechennia* [Sustainable development of the national economy: current issues and support mechanisms: proceedings of the II International Scientific and Practical Internet Conference (April 27, 2018)]. Kryvyi Rih, DonNUET Publ., pp. 220–223.

4. Koliadenko, D. L. (2017). *Liudskiy kapital — faktor instytutsionalnoi transformatsii v APK* [A human capital is a factor of institutional transformation in agro-industrial com-

plex]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], vol. 5. Available at : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5620>.

5. Brych, V. Ya., Kolodnytska, O. Z. (2015). *Liudski resursy yak chynnyk zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Human capital as a factor of providing competitiveness of the enterprise]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy], vol. 4, pp.72–75. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_4_12.

6. Voloshyna, S. V. (2011). *Otsiniuvannia ta zabezpechennia konkurentospromozhnosti liudskoho kapitalu pidpriemstva v umovakh hlobalizatsii* [An assessment and providing of competitiveness of human capital of enterprise in the context of globalization]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnologii* [Scientific works of National University of Food Technologies]. Kyiv. NUKhT Publ., vol. 39, pp. 13–16.

7. Makieieva, O. O., Kalinichenko, D. R. (2019). *Osnovni metody otsinky konkurentospromozhnosti liudskoho kapitalu* [Basic methods of assessment of competitiveness of human capital]. *Ekonomika i upravlinnia v umovakh hlobalizatsii* [Economy and management in the context of globalization: VIII International scientific-practical conf.] Kryvyi Rih, DonNUET Publ., pp. 203–206.

8. Kalinichenko, D. R. (2018). *Semantyka poniattia konkurentospromozhnosti liudskoho kapitalu ta faktory, shcho yii vyznachaiut* [The semantics of the notion of human capital competitiveness and the factors that determine it]. *Torhivlia i rynek Ukrainy* [Trade and Market of Ukraine], vol. 1, pp. 93–100. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2018_1_13.

9. Fatkhutdinov, R. A. (2002). *Konkurentosposobnost organizatsii v usloviyah krizisa: ekonomika, marketing, menedzhment* [Competitiveness of the organization in the period of crisis: economy, marketing, management]. Moscow, Marketing Publ., 892 p.

10. Semykina, A. V., Hrishnova, O. A. (2015). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti liudskoho kapitalu na osnovi sotsialnykh innovatsii* [Increasing the competitiveness of human capital based on social innovation]. Kyiv, 292 p.

11. Semykina, M. V. (2008). *Konkurentsiiia i konkurentospromozhnist na rynku pratsi: metodolohiia vyznachennia* [Competition and competitiveness in the labour market: a methodology for defining]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and the social economy], vol. 2 (10), pp. 94–103.
12. Semykina, M. V. (2008). *Konkurentospromozhnist personalu pidpriemstva: teoriia i praktyka rehuliuivannia* [Competitiveness of enterprise staff: theory and practice of regulation]. Kirovohrad, KOD Publ., 208 p.
13. Sakhnenko, O. I. (2017). *Metody otsinky liudskoho kapitalu* [Methods of human capital assessment]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society], vol. 10, pp. 24–27.
14. Saienko, M. H. (2006). *Stratehiia pidpriemstva* [Enterprise strategy]. Ternopil, Ekonomichna Dumka Publ., 390 p. Available at : <http://buklib.net/books/24933>.
15. Dolzhanskyi, I. Z., Zahorna, T. O. (2006). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva* [Competitiveness of the enterprise]. Kyiv, TsUL Publ., 380 p.
16. Sytnyk, N. I. (2011). *Otsinka konkurentospromozhnosti liudskoho resursu za umov realizatsii riznykh vydiv stratehii konkurentnykh perevah* [Assessment of human resource competitiveness in the context of implementation of different types of competitive advantage strategies]. Available at : http://economy.kpi.ua/files/files/55_kpi_2011.doc.

Objective. *The objective of the article is theoretical research of the strategic approaches to assess the competitiveness of the human capital of the enterprise and methods of assessing it in strategic management.*

Methods. *The methods of analysis, synthesis, abstraction and logical generalization are used in the research to compare methodological approaches to assessing the competitiveness of an enterprise's human capital and strategies for ensuring the competitive advantage of human capital.*

Results. *The article describes the substantive characteristics of the concept of «human capital». Human capital is the most important resource of an enterprise that creates wealth, accomplishes all the tasks of the enterprise and gives it the opportunity to develop and gain profits. The study develops the definitions of human capital which means various knowledge and skills that are used to meet a person's personal needs and national well-being as a whole. The peculiarities of ensuring human capital competitiveness are considered. These include the ability to create new products, new technologies through the acquisition of new knowledge and competencies through additional training, social benefits, employee motivation and others. Sources of human capital financing have been identified. They include public institutions, own and other sources of financing. The components for estimation of human capital competitiveness are analyzed, which gives the basis for formation of a complex of parameters of estimation of competitiveness of human capital of the enterprise. The factors that determine the competitiveness of human capital are investigated. This can then be used to conduct a factor analysis of ensuring the competitiveness of human capital. The methods of human capital competitiveness evaluation, in particular in strategic management and their characteristics, are considered. It is determined that each method has its own peculiarities and advantages. The simplest method of assessing the competitiveness of human capital is the method of scoring using benchmarking. In the context of strategic management, it is advisable to use matrix methods with a set of estimation parameters, which will allow to consider in detail the impact of each parameter to ensure the competitiveness of the human capital of the enterprise. The choice of the method depends on the strategic goal of the company, the conditions of market development, the positions of supply and demand assessment and the availability of key valuation parameters. Obtaining the results of assessing the competitiveness of human capital will allow to formulate or choose a strategy for ensuring competitive advantages, taking into account the requirements for the HR strategy and organizational environment.*

Key words: *competitiveness, human capital, enterprise, strategy, competitive advantages.*

Надійшла до редакції 29.04.2020

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-83-90

JEL : M31, O10, E21

УДК 339.138

Маловичко С. В.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: malovychko@donnuet.edu.ua
e-mail: karabaza@donnuet.edu.ua

Карабаза І. А.,
канд. екон. наук,
доцент

РИНОК РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ: ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В США, КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

UDC 339.138

Malovychko S. V.,
Grand PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: malovychko@donnuet.edu.ua
e-mail: karabaza@donnuet.edu.ua

Karabaza I. A.,
PhD in Economic sciences,
Associate Professor

RESTAURANT SERVICE MARKET: FEATURES OF CONSUMER'S BEHAVIOUR AND DEVELOPMENT TRENDS IN THE USA, EU AND UKRAINE

***Мета** — визначити тенденції розвитку ринку ресторанних послуг з урахуванням особливостей поведінки споживачів на ньому у США, країнах ЄС та Україні.*

***Методи.** Використано методи аналізу (під час вивчення особливостей поведінки українських, європейських та американських споживачів), синтезу (зادля визначення чинників, що впливають на формування особливостей поведінки українських споживачів на ринку ресторанних послуг), порівняння (при аналізі структури основних груп витрат споживачів у США, країнах ЄС та Україні), теоретичного узагальнення (для обґрунтування основних тенденцій розвитку ресторанного бізнесу в США, країнах ЄС та Україні).*

***Результати.** Для поширення нових ресторанних франшиз на ринку ресторанних послуг України особливо важливим є розуміння відмінностей українського споживача від споживачів ресторанних послуг США та країн ЄС, а також тенденцій розвитку ресторанного бізнесу в Україні та світі. За результатами проведеного дослідження визначено чинники, які вплинули на формування низького рівня культури харчування у громадських місцях та надання українськими споживачами переваги харчуватися вдома (зокрема, загострення потреби у безпеці, унаслідок постійної боротьби за виживання в умовах війн, голоду та боротьби за незалежність; сформоване відношення до відвідування ресторану як до виняткової події в житті людини; засудження суспільством людини, що часто відвідує ресторан, як негативного явища в суспільстві та демонстрації уникнення важкої праці та роботи загалом; низька якість продукції ресторанів та кафе та відсутність культури обслуговування на початку розвитку ресторанної сфери у незалежній Україні (протягом 1991–2006 рр.); стійке переконання переважної*

© С. В. Маловичко, І. А. Карабаза, 2020

більшості населення, що домашня їжа корисніша за ресторанну; низький рівень доходу споживачів).

У статті обґрунтовано основні тенденції розвитку ресторанного бізнесу у США, країнах ЄС та Україні (скорочення та гальмування темпів зростання галузі у найближчі три-п'ять років у світі та Україні; розвиток послуг доставки ресторанної продукції; зниження вартості виготовленої їжі за рахунок економії на заробітній платні обслуговуючого персоналу; зростання уваги споживачів до он-лайн відгуків про ресторан перед відвідуванням, а також активне позиціонування закладу ресторанного бізнесу за допомогою соціальних мереж Facebook, Instagram в Україні; відхід від пластикового сміття у країнах ЄС та США; розвиток франшиз швидкого харчування з концепцією використання корисних інгредієнтів та здорового харчування, з кіосками самообслуговування та мобільними додатками для замовлень та оплати — для США та ЄС; використання спеціальних прикладних програм, які пришвидшують замовлення та доставку їжі, послуги он-лайн бронювання, платежі через систему мобільних додатків, автоматичний розподіл рахунку між клієнтами тощо — для України). Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є обґрунтування маркетингових стратегій підприємств ресторанного бізнесу в умовах кризи.

Ключові слова: поведінка споживачів, маркетинг, ринок ресторанних послуг, культура харчування, розвиток ресторанного бізнесу.

Постановка проблеми. Особливості розвитку кожної окремої країни в історичному, культурному, економічному та політичному аспектах формують унікальні риси поведінки споживачів. Специфічні риси споживачів у різних країнах можуть сприяти розвитку бізнесу або гальмувати його. Більш за все особливості поведінки споживачів впливають на розвиток галузей, пов'язаних із реалізацією дрібних товарів для повсякденного життя, продуктів харчування та ресторанного бізнесу. Відповідно, для того, щоб успішно конкурувати на ринку ресторанних послуг, доцільно найбільш повно задовольняти потреби свого споживача, глибоко вивчаючи їх. Також для поширення нових ресторанних франшиз на ринку ресторанних послуг України особливо важливим є розуміння відмінностей українського споживача від споживачів ресторанних послуг США та країн ЄС, а також тенденцій розвитку ресторанного бізнесу в Україні та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я. В. Волковською досліджено динаміку змін кількості та склад суб'єктів господарювання, що займаються тимчасовим розміщенням та організацією харчування [1, с. 82]. Л. І. Гіряк, В. А. Глагола оцінили рентабельність закладів підприємств харчування різних типів за період 2013–2016 рр., а також визначили особливості та перспективи розвитку підпри-

ємств ресторанного господарства в Україні на період до 2020 р. [2, с. 71].

А. О. Обозна, Н. М. Шабельник, І. А. Федотов обґрунтували «формування ефективності ресторанного господарства, виходячи з ієрархічних рівнів, першим з яких є поведінкові процеси, що забезпечують потреби в засобах існування і добробуту та розвивається за умови дотримання міжнародних тенденцій і стандартів у ресторанному господарстві» [3, с. 17]. Також авторами запропоновано основні напрями маркетингової діяльності закладів ресторанного бізнесу на основі аналізу поведінкових процесів.

О. В. Даниленко, Л. М. Зоценко, М. Л. Братіцел пропонують українським рестораторам долучитися до світових трендів розвитку ресторанного бізнесу, і вказують, що в Україні необхідно ширше впроваджувати цифрові технології FoodTech в усі стадії бізнесу [4, с. 95].

Проте питання вивчення особливостей поведінки споживачів на ринку ресторанних послуг країн, які визначають тенденції його розвитку, залишається недостатньо дослідженим у економічній літературі і потребує подальшого вивчення.

Мета статті — визначення тенденцій розвитку ринку ресторанних послуг на основі обґрунтування особливостей поведінки споживачів на ньому у США, країнах ЄС та Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна належить до країн, у яких рівень культури харчування в суспільних місцях достатньо низький. Це пов'язано з багатьма чинниками, зокрема, вся історія розвитку України пов'язана з боротьбою за незалежність, з виживанням в умовах Голодомору, боротьбою із загарбниками у війнах, відновленням після радянського ладу життя. Це особливо яскраво можна простежити у подіях минулого сторіччя. Тому розвиток ресторанного бізнесу та традицій харчування поза домом у нашій країні гальмувалися об'єктивними причинами. Ці причини стимулювали у споживачів, перш за все, потребу у безпеці — тобто харчування вдома, у колі близьких. Тому більшість населення країни досі воліє харчуватись удома. За даними звіту Київського міжнародного інституту соціології в Україні: серед молодших за 30 років людей, які хоча б раз на місяць їдять поза домом — 55 %, у групі 30–39 років — 45 %, у групі 40–49 років — 33 %, а далі ця частка стрімко падає. При цьому частка відвідувачів закладів харчування є приблизно однаковою в Західному, Центральному і Південному регіоні (31–33 %), а серед мешканців сходу вона є суттєво меншою (20 %) [5]. Частково це можна пояснити також тим, що традиційно Східний регіон України є осередком важкої промисловості, і більшість населення після важкої праці намагалися швидше прийти до дому на відпочинок, а не до ресторану, адже ресторан потребує зусиль для спілкування.

Отже, особливостями поведінки споживачів в Україні порівняно з європейськими та американськими споживачами, для яких харчування поза межами власної квартири є часткою сучасного життя і завдяки цьому індустрія громадського харчування розвивалась до 2020 р. найбільшими темпами серед регіонів світу, є те, що загалом близько 70 % населення країни віддають перевагу харчуванню вдома.

Водночас у США 48 % харчуються в ресторані постійно [6], 63 % споживачів вказують, що віддали б перевагу відвідуванню ресторану перед купівлею товарів у магазині. Ресторанна індустрія США генерує ви-

ручку від продажів понад 350 млрд. доларів США на рік. Індустрія гостинності є третьою за обсягами роздрібного товарообігу США, поступаючись лише продажу автомобілів та продовольчим магазинам. Ця сфера діяльності залишається найбільшим національним роботодавцем з 11 млн співробітників [1, с. 82–84].

Стосовно ЄС можна сказати, що ринок споживчого громадського харчування є нерівномірним. Так, у Західній Європі в 2016 р. він оцінювався в 427 млрд євро, тоді як ринок Східної Європи лише у 45,6 млрд євро. Найбільш розвинутими ринками ресторанного бізнесу в країнах ЄС на початок 2017 року були ринки Франції (168 338 закладів), Італії (146 089 закладів) та Німеччини (133 555 закладів) [7].

В Україні ринок ресторанних послуг є молодим порівняно з ринками Європи та США. Обсяг усього українського ресторанного ринку аналітики оцінюють у 30 млрд грн (тобто 101,5 млн євро) [2, с. 71].

Важливим чинником, який формує поведінку споживачів на ринку ресторанних послуг, є рівень доходу споживачів. Середня заробітна плата споживачів в Україні у лютому 2020 р. становила — 10 847 грн [8], тобто 386 дол., у той час як середня заробітна плата споживача у США — 3620 дол. [9], а середня заробітна плата споживача в розрізі окремих країн ЄС: у Литві — 1436 дол., Польщі — 1352 дол., Чехії — 1425 дол. [10], Німеччині — 4359 дол. [11]. Отже, дохід багатьох українських споживачів є низьким і вони віддають перевагу харчуванню вдома, передусім заради економії коштів. Порівняння структури витрат споживачів у США, країн ЄС та Україні можна побачити на рис. 1.

Порівняно з українськими споживачами, які витрачають 44,5 % свого доходу на харчування як удома, так і поза ним, американські — витрачають на харчування на 31–33 % менше, а в країнах ЄС у середньому споживач витрачає на харчування вдома та поза ним 20,8 % зі щомісячного доходу. При цьому якщо порівняти саме витрати на послуги підприємств ресторанного господарства, то можна сказати, що найбільше на

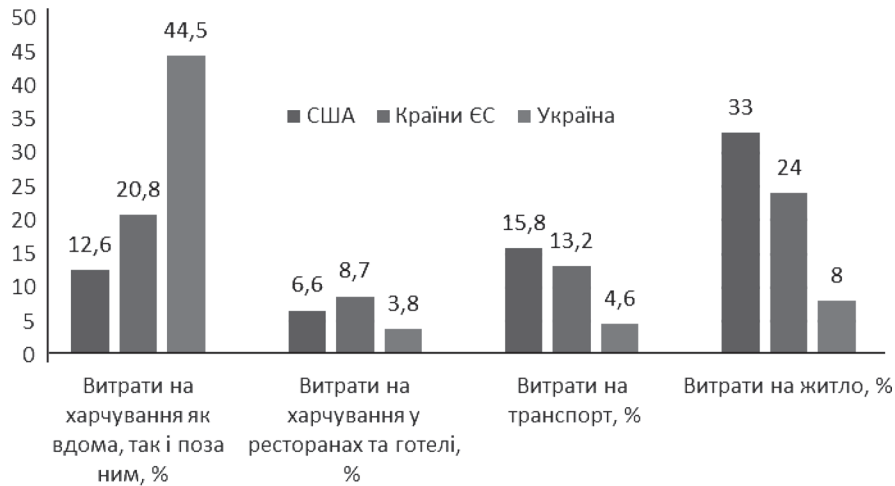

Рис. 1. Порівняння структури основних груп витрат споживачів у США, країнах ЄС та Україні, % доходу в місяць (складено авторами на основі 12, 13, 14)

харчування в ресторанах та замовлення їжі витрачають споживачі США — 52,4 % усіх витрат на харчування в місяць, у країнах ЄС споживачі витрачають на їжу поза межами власного будинку на 10,6 % менше (41,8 % усіх витрат на харчування), в Україні витрати на харчування саме в ресторанах та замовлення їжі припадає найнижча частка — 11,7 % усіх витрат на харчування в місяць.

Особливості поведінки українських споживачів на ринку ресторанних послуг пояснюються такими чинниками:

— відсутність культури ресторанного харчування серед мешканців старших за 45 років, адже тривалий час упродовж років існування України у складі СРСР формувалось ставлення до відвідування ресторану як до виняткової події в житті людини;

— сформований образ громадянина, який засуджується суспільством, за те, що харчується в ресторані (протягом років формування радянської культури у фільмах та по телебаченню формувався образ людини, що часто відвідує ресторан, як негативного явища в суспільстві та демонстрації уникнення важкої праці та роботи загалом);

— низька якість продукції ресторанів і кафе та відсутність культури обслуговування на початку розвитку ресторанної сфери в незалежній Україні (упродовж 1991–2006 рр.);

— стійке переконання переважної більшості населення, що домашня їжа корисніша за ресторанну;

— низький рівень доходу споживачів.

В Україні у 2014 р. через всебічну економічну, політичну кризу в країні та початок військових дій на Сході України реалізація ресторанних послуг різко зменшилась на 3154,1 млн грн (на 16,5 %), порівняно з 2013 р. Хоча впродовж 2010–2018 рр. загалом спостерігалось зростання обсягів реалізованої продукції у 2,58 разів, при цьому темп зростання обсягів реалізованих ресторанних послуг та послуг мобільного харчування протягом цього періоду — 6 [15]. При цьому питома вага реалізованої продукції ресторанів у загальному обсязі реалізованої продукції в Україні впродовж 2015–2018 рр. зросла у 2,13 разів.

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку ресторанної галузі та особливості поведінки споживачів у різних країнах, можна виокремити такі тенденції розвитку галузі (табл. 1).

Незважаючи на позитивні тенденції розвитку ресторанної сфери в США, Україні та в більшості країн Європи, першою та основною тенденцією розвитку ресторанного бізнесу буде його скорочення та гальмування темпів зростання галузі у найближчі три-п'ять років через світову пандемію коронавірусу 2020 р.

Швидке поширення вірусу серед населення країн на всіх континентах призвело до закриття та скорочення роботи, перш за все, закладів ресторанного господарства.

У найближчому майбутньому можна прогнозувати уникнення споживачами

**Основні тенденції розвитку ресторанного бізнесу у США, країнах ЄС та в Україні
(складено авторами)**

№ з/п	Україна	США, країни ЄС
1	скорочення та гальмування темпів зростання галузі у найближчі три-п'ять років у зв'язку з світовою пандемією 2020 року.	
2	зростання послуг доставки ресторанної продукції, розвиток посередницьких компаній, які самі не виготовляють продукцію, але транспортують її до споживача, а також стимулює ресторани до створення власних служб доставки.	
3	зниження вартості виготовленої їжі за рахунок економії на заробітній платні обслуговуючого персоналу, прискорення продаж та загострення цінової конкуренції на ринку ресторанних послуг	
4	зростання уваги споживачів до он-лайн відгуків про ресторан перед відвідуванням	відхід від пластикового сміття. Інновації в упаковку, що не шкодить навколишньому середовищу
5	позиціонування закладу ресторанного бізнесу за допомогою соціальних мереж Facebook, Instagram	нові франшизи з кіосками самообслуговування та мобільними додатками для замовлень та оплати
6	комп'ютеризація (спеціальні прикладні програми, які пришвидшують замовлення та доставку їжі, послуги он-лайн бронювання, платежі через систему мобільних додатків, автоматичний розподіл рахунку між клієнтами тощо).	розвиток франшиз швидкого харчування з концепцією використання корисних інгредієнтів та здорового харчування

ресторанних послуг місць великого скупчення людей, при цьому здебільшого страждають бари, кафе та ресторани, які не орієнтовані на швидку доставку продукції споживачу та основною концепцією яких є «комунікація з друзями, колегами та рідними за чашкою кави».

Другою основною тенденцією є зростання послуг доставки ресторанної продукції. Це сприяє розвитку посередницьких компаній, які самі не виготовляють продукцію, але транспортують її до споживача, а також стимулює ресторани до створення власних служб доставки. У зв'язку з цілковитою зміною підходів піклування про власне здоров'я унаслідок пандемії COVID-19 2020 р. перехід на он-лайн замовлення відбудеться миттєво та матимуть змогу пережити економічну кризу тільки заклади з добре налагодженою системою замовлення та доставки. Також переваги он-лайн замовлення доставки для виробника ресторанних послуг у тому, що це дає можливість більш глибоко розуміти потреби свого цільового споживача, відслідковуючи його замовлення та у майбутньому дає можливість більш ефективно впроваджувати концепцію маркетингу відносин у свою діяльність. Це дозволить налагоджувати довготривалі відносини зі споживачем та підлаштовувати пропозицію під потреби клієнта.

Наступна тенденція, що чітко простежується на ринку українського ресторанного

бізнесу — зростання уваги споживачів до он-лайн відгуків про ресторан перед відвідуванням, тому ресторанний бізнес без представлення його у мережі Інтернет вже не може існувати. Позиціонування закладу ресторанного бізнесу за допомогою соціальних мереж Facebook, Instagram важливе тому, що це основа рекламування власної ресторанної продукції серед саме визначеного сегменту цільових споживачів та спосіб розширення споживчої аудиторії. Сьогодні 68 % ресторанних операторів використовують Facebook для просування свого бізнесу, у той час як 24 % використовують Instagram [16], хоча у найближчий час ситуація за прогнозами експертів має змінитись на користь Instagram. Наприклад, якщо у 2013 р. в Україні кількість активних користувачів у місяць дорівнювала 90 млн осіб, то у 2018 р. воно зросло до 1 млрд. 72 % підлітків користуються Instagram, а частка дорослих користувачів Instagram протягом чотирьох років зросла на 9 %. Упродовж 2013–2018 рр. частка користувачів від 18 до 24 років збільшилась на 34 в. п. [17]. За статистикою **74 % «мілленіалів» обирають доставку, а не похід у заклад, якщо йдеться про звичайний обід або вечерю, це активні користувачі Instagram**, тому реклама закладу саме у тій соціальній мережі важлива.

З-поміж основних тенденцій розвитку українського ресторанного бізнесу в останні роки можна вказати його комп'ютеризацію, зокрема, дедалі більшу популярність набу-

вають спеціальні прикладні програми, які пришвидшують замовлення та доставку їжі, послуги он-лайн бронювання, платежі через систему мобільних додатків, автоматичний розподіл рахунку між клієнтами тощо.

Для США та ЄС комп'ютеризація ресторанного бізнесу не новина, але плануються нові франшизи з кіосками самообслуговування та мобільними додатками для замовлень та оплати, це особливо актуально в умовах примусової ізоляції. Також особливістю майбутнього ресторанів швидкого харчування США є відхід від пластикового сміття. Інновації, як то упаковка, що не шкодить навколишньому середовищу, будуть продовжувати розвиватися впродовж наступних років.

Особливістю розвитку ресторанного бізнесу США на найближчі роки можна вважати також розвиток франшиз швидкого харчування з концепцією використання корисних інгредієнтів та здорового харчування. При цьому лідери ринку швидкого харчування США — Subway, Starbucks, McDonald's — планують перехід із замороженої на свіжу сировину, з меншим вмістом шкідливих домішок. Окремі мережі пропонують овочі як основну або першу страву, перетворюючи концепцію фаст-фуд зі швидкої та шкідливої їжі на швидку та корисну.

Висновки. Отже, дослідження розвитку ринку ресторанних послуг з урахуванням особливостей поведінки споживачів на ньому у США, країнах ЄС та Україні дало змогу:

— визначити чинники, які вплинули на формування низького рівня культури харчування у громадських місцях та надання українськими споживачами переваги харчуватись удома (загострення потреби в безпеці, унаслідок постійної боротьби за виживання в умовах війн, голоду та боротьби за незалежність; сформоване роками у складі СРСР ставлення до відвідування ресторану як до виняткової події в житті людини; засудження суспільством людини, що часто відвідує ресторан, як негативного явища в суспільстві та демонстрації уникнення важкої праці та роботи загалом; низька якість продукції ресторанів та кафе та відсутність культури обслуговування на початку розвитку ресто-

ранної сфери в незалежній Україні (упродовж 1991–2006 рр.); стійке переконання переважної більшості населення, що домашня їжа корисніша за ресторанну; низький рівень доходу споживачів);

— встановити, що порівняно з українськими споживачами, які витрачають 44,5 % свого доходу на харчування як удома, так і поза ним, американські — витрачають на харчування на 31–33 % менше, а у середньому в країнах ЄС споживач витрачає на харчування вдома та поза ним 20,8 % зі щомісячного доходу;

— констатувати, що найбільше на харчування в ресторанах та замовлення їжі витрачають споживачі США — 52,4 % усіх витрат на харчування в місяць, у країнах ЄС споживачі витрачають на їжу поза межами власного будинку на 10,6 % менше (41,8 % усіх витрат на харчування), в Україні витрати на харчування саме в ресторанах та замовлення їжі припадає найнижча частка — 11,7 % усіх витрат на харчування у місяць;

— обґрунтувати основні тенденції розвитку ресторанного бізнесу у США, країнах ЄС та Україні (скорочення та гальмування темпів зростання галузі у найближчі три-п'ять років у світі та в Україні; розвиток послуг доставки ресторанної продукції; зниження вартості виготовленої їжі за рахунок економії на заробітній платні обслуговуючого персоналу; зростання уваги споживачів до он-лайн відгуків про ресторани перед відвідуванням, а також активне позиціонування закладу ресторанного бізнесу за допомогою соціальних мереж Facebook, Instagram в Україні; відхід від пластикового сміття у країнах ЄС та США; розвиток франшиз швидкого харчування з концепцією використання корисних інгредієнтів та здорового харчування, з кіосками самообслуговування та мобільними додатками для замовлень та оплати — для США та ЄС; використання спеціальних прикладних програм, які пришвидшують замовлення та доставку їжі, послуги он-лайн бронювання, платежі через систему мобільних додатків, автоматичний розподіл рахунку між клієнтами тощо — для України).

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є обґрунтування маркетинго-

вих стратегій підприємств ресторанного бізнесу в умовах кризи.

Список літератури

1. Волковська Я. В. Тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 12. С. 82–85.

2. Гірняк Л. І., Глагола В. А. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 16. С. 71–78.

3. Обозна А. О., Шабельник Н. М., Федотов І. А. Аналіз сучасного ринку ресторанних послуг та ефективність їх застосування на підприємстві. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 13. С. 17–23.

4. Даниленко О. В., Зоценко Л. М., Братисел М. Л. Пріоритети розвитку цифрових технологій у ресторанному бізнесі (FoodTech) в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 95–101.

5. Харченко Н. Харчування жителів України поза домом. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=762&page=1&t=12>.

6. Gilbert Nestor. 75 Significant Restaurant Statistics: 2020 Analysis of Data & Market Share. URL : <https://financesonline.com/restaurant-statistics>.

7. Number-of-enterprises-in-the-food-and-beverage-service-industry-in-the-eu-by-country. URL : <https://www.statista.com/statistics/684211/number-of-enterprises-in-the-food-and-beverage-service-industry-in-the-eu-by-country>.

8. Середня зарплата в Україні. URL : <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average>.

9. Средняя зарплата у США 2020. URL: <https://samechas.com/average-salary-us>.

10. Средняя зарплата. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world>.

11. Средняя зарплата у Німеччині. URL: <https://take-profit.org/statistics/wages/germany>.

12. The structure of household final consumption expenditure by consumption purpose. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/c/c9/Household_expenditure_by_consumption_purpose_-_COICOP%2CEU-28%2C_2018%2C_share_of_total.png.

13. Consumer expenditures — 2018. URL : <https://www.bls.gov/news.release/cesan.nr0.htm>.

14. Структура расходов украинцев: на что идут деньги. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/02/5/644995>.

15. Державний комітет статистики. Україна. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

16. Vojinovic I. 60+ Delicious Restaurant Industry Statistics — 2020 Edition. URL : <https://www.smallbizgenius.net/by-the-numbers/restaurant-industry-statistics/#gref>.

17. Instagram в цифрах: статистика на 2019 год. URL: <https://lpgenerator.ru/blog/2019/02/28/instagram-v-cifrah-statistika-na-2019-god>.

References

1. Volkovska, Ya. V. (2015). *Tendentsii rozvytku hotelno-restorannoho biznesu v Ukraini* [Trends in development of hotel and restaurant business in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanities University], iss. 12, pp. 82–85.

2. Hirniak, L. I., Hlahola, V. A. (2018). *Suchasnyi stan, perspektyvy ta tendentsii rozvytku restorannoho hospodarstva v Ukraini* [The current state, prospects and trends of the development of the restaurant industry in Ukraine]. *Infrastruktura rynku* [Infrastructure of market], no. 16, pp. 71–78.

3. Obозна, A. O., Shabelnyk, N. M., Fedotov, I. A. (2019). *Analiz suchasnoho rynku restoran-nykh posluh ta efektyvnist yikh zastosuvannia na pidpriemstvi* [Analysis of the modern market of restaurant services and of the efficiency of their application within the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investment: practice and experience], no. 13, pp. 17–23.

4. Danylenko, O. V, Zotsenko, L. M., Bratysel, M. L. (2019). *Priorytety rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii u restorannomu biznesi (FoodTech) v Ukraini* [Priorities for digital technology development in the field of restaurant industry (Food-Tech) in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho* [Studies of the V. I. Vernadsky Taurida National University], vol. 30 (69), no. 2, pp. 95–101.

5. Kharchenko, N. (2018). *Kharchuvannia zhyteliv Ukrainy poza domom* [Public cater-

ing for the residents of Ukraine]. Available at : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=762&page=1&t=12>.

6. Gilbert Nestor (2020). 75 Significant Restaurant Statistics: 2020 Analysis of Data & Market Share. Available at : <https://financesonline.com/restaurant-statistics>.

7. Number-of-enterprises-in-the-food-and-beverage-service-industry-in-the-eu-by-country (2020). Available at : <https://www.statista.com/statistics/684211/number-of-enterprises-in-the-food-and-beverage-service-industry-in-the-eu-by-country>.

8. *Serednia zarplata v Ukraini* [The average wage in Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average>.

9. *Serednia zarplata u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky 2020* [The average wage in the USA 2020]. Available at : <https://samechas.com/average-salary-us>.

10. *Serednia zarplata* [The average wage]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world>.

11. *Serednia zarplata u Nimechchyni* [The average wage in Germany]. Available at: <https://take-profit.org/statistics/wages/germany/>

12. The structure of household final consumption expenditure by consumption purpose (2018). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/c/c9/Household_expenditure_by_consumption_purpose_-_COICOP%2C_EU-28%2C_2018%2C_share_of_total.png.

13. Consumer expenditures — 2018. Available at : <https://www.bls.gov/news.release/cesan.nr0.htm>.

14. *Struktura rashodov ukraintsev: na chto idut den'gi* [The structure of expenses of Ukrainians: what the money go for]. Available at : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/02/5/644995>.

15. State Statistics Committee of Ukraine. Available at : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

16. Vojinovic, I. (2019). 60+ Delicious Restaurant Industry Statistics — 2020 Edition. Available at : <https://www.smallbizgenius.net/by-the-numbers/restaurant-industry-statistics/#gref>.

17. *Instagram v cifrah: statistika na 2019 god* [Instagram by numbers: 2019 statistics]. Available at: <https://lpgenerator.ru/blog/2019/02/28/instagram-v-cifrah-statistika-na-2019-god>.

Objective: *The objective of the article is to identify trends in the development of the restaurant service market, taking into account the peculiarities of consumer's behaviour in the US, EU and Ukraine.*

Methods: *methods of analysis (to study the behaviour of Ukrainian, European and American consumers), synthesis (to determine the factors that influence the behaviour of Ukrainian consumers in the restaurant market), comparison (during analyzing the structure of major consumer spendings groups in the US, EU and Ukraine); theoretical generalization (to justify the main trends in the restaurant business in the US, EU and Ukraine) are applied in the article.*

Results. *It is especially important for the distribution of new restaurant franchises in the restaurant service market of Ukraine to understand the differences between the Ukrainian consumer and the consumers of the restaurant service in the USA and the EU, as well as the trends in the restaurant business in Ukraine and in the world.*

Factors that influenced the formation of a low level of nutrition in public places and the benefits to eat at home for Ukrainian consumers are identified (the exacerbation of the need for security as a result of the constant struggle for survival in times of war for independence and in times of starving; treating a restaurant as an exceptional event in a person's life; condemnation by a frequent visitor of a restaurant as a negative phenomenon in society and demonstration striving for hard work and work in general; poor quality of restaurant and cafe products and lack of service culture at the beginning of the development of the restaurant industry in Ukraine (during 1991–2006); persistent conviction by the vast majority of the population that home-cooked food is more useful than restaurant food; low consumer revenue etc.).

The main tendencies of the restaurant business development in the USA, EU countries and Ukraine are described in the article (reduction and slowdown of the industry growth in the next years in the world and in Ukraine; development of restaurant delivery services; reduction of the

cost of food produced at the expense of economy on staff salaries; increasing consumer attention to online restaurant reviews before visiting, as well as actively positioning the restaurant business through Facebook, Instagram in the Ukraine waste from plastic waste in EU and US countries; development of fast food franchises with the concept of healthy ingredients and healthy food, self-service kiosks and mobile ordering and payment apps for the US and EU; food delivery, online booking services, payments through the mobile application system, automatic account sharing among customers, etc. — for Ukraine). Prospects for further research in this area are to substantiate the marketing strategies of restaurant business in a crisis.

Key words: consumer's behaviour, marketing, restaurant service market, food culture, restaurant business development.

Надійшла до редакції 25.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-91-98

JEL : Q18

UDC 338.439.01

Siniahovska I. Yu.,
PhD in Pedagogic Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua

Чепурнова А. В.,
Student

e-mail: chepurnova@donnuet.edu.ua

STATE OF UKRAINE FOOD SECURITY: MAIN INDICATORS

УДК 338.439.01

Сіняговська І. Ю.,
канд. пед. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: siniahovska@donnuet.edu.ua

Чепурнова А. В.,
здобувач 2 рівня вищої
освіти

e-mail: chepurnova@donnuet.edu.ua

СТАН ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ІНДИКАТОРИ

Objective. *The purpose of the article is to study the state of Ukraine food security at this stage of the state development using the food security indicators system.*

Methods. *The scientific results of the study were obtained applying the following methods: theoretical generalization and comparison (for the study of meaningful aspects of the definition of «food security»), analysis and synthesis (for analysis of food security indicators system), abstract-logical method (for establishing the trends of Ukraine food security for the analyzed period).*

Results. *On the basis of the analysis of the state of Ukraine food security by the main indicators, a significant lag of Ukraine in ensuring food security has been revealed. Thus, according to the indicator of the daily energy value of a person's diet, in 2014–2018 the calorie content of the diet has been steadily decreased, approaching the limit value (2500 kcal), and the major part of*

© І. Ю. Сіняговська, А. В. Чепурнова, 2020

the calorie content of the diet in 2018 is provided by the consumption of crop production — 1919 kcal (71 %). According to the indicator “maintaining a person’s diet with basic types of products” it has been found that only four, the most economically available food groups consumed (or exceeded) the established rational norm (bread and bread products; vegetables and melons; potatoes; vegetable oil). In other groups, the consumption ratio was less than one.

It has been found that over the 2016–2018 period, the structure of spending on food has not undergone significant changes, and the share of expenditure on food in total household expenditure is very high. It has been determined that according to the indicator “food independence by individual product” satisfaction of the population’s needs for food in 2016–2018 was provided at the expense of domestic production, only for three groups of products the share of imports exceeded the established 30 % limit value.

It has been established that despite the fact that agriculture is the leading link in the economy, achieving food security in Ukraine is ruled out by a number of factors, which is reflected in its low position on the Global Food Security Index (GFSI). Factors that directly affect the country’s food security include: significant disparities in consumption of crop and livestock products by the population; the high proportion of consumer spending on food in the structure of total costs; high import dependency by product category.

Key words: *food security, food, products, Ukraine, consumption, consumer spending.*

Problem statement. Ending hunger, achieving food security, improving nutrition and promoting sustainable agriculture have formed the basis for the second of 17 United Nations (UN) Sustainable Development Goals (SDGs) by 2030.

Achieving these goals requires addressing a range of issues, from gender parity and demographic aging to global warming. The agricultural sectors need to become more productive tools to address these issues, and so food security is a priority for all countries, whether they are developed or developing countries.

The agro-industrial complex of Ukraine is now a leading link in the national economy, which largely determines the socio-economic development, accounting for 14 % of gross value added and over 40 % of the country’s exports. At present, the agrarian sector is perhaps the only engine of the Ukrainian economy. Almost 90 % of the country’s food needs (within its purchasing power) are met through domestic production [1, c. 22].

Nevertheless, according to The Global Food Security Index (GFSI) 2019, Ukraine ranked 76th, and down 13 positions from 2018, with 6 strengths (any indicator above 75.0) and 5 challenges (any indicator below 25.0) [2].

Thus, the analysis of the state of Ukraine food security by the indicators will allow to eval-

uate the main successes, to identify problems in the provision and achievement of food security.

Analysis of recent research and publications. The process of achieving and securing food security since the 1970s has been the subject of research for many international organizations. These include: World Food Summit (WFS) [3], Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) [4], United Nations Children’s Fund (UNICEF) [5], The World Bank [6]. The research of theoretical bases of the concept of «food security» is devoted to the work of many scientists, among them S. Bekenov [15], M. Yermoshenko [16], G. Mahovikova, V. Osipov [13] etc.

The objective of the article. The purpose of the article is to study the state of Ukraine food security at this stage of the state development using the food security indicators system.

Presentation of the main research material. The term “food security” came up in the context of the World Food Summit (1974) as “the availability at any time of the world’s essential food supplies for sustained consumption and offsetting fluctuations in production and prices” [3, c. 3]. It was seen as ensuring at the international and national levels the availability and price stability of staple foods.

In Poverty and Hunger (1986), the World Bank defined food security as “access for all

people at all times to sufficient food for an active and healthy life” [6].

This definition was again refined in FAO’s *The State of Food Insecurity in the World* (2001) — “food security — a situation where all people at all times have the physical, social and economic access to adequate, safe and nutritious food that satisfies their dietary needs and nutritional preferences for an active and healthy life” [4]. So, in addition to physical and economic, it is also about social access to food.

In 2008, the United Nations Children’s Fund paid special attention not only to the availability of food, but also to its use, assimilation, and formulated its own definition — “food and nutritional security is achieved when food is appropriate (by quantity, quality, safety, socio-cultural acceptability) is accessible and accessible to all people at any time and appropriately used and utilized for a healthy and active lifestyle” [5].

In addition to international organizations, the concept of “food security” is reflected in the works of a significant number of scientists. S. Bekenov claims that food security is “the provision of food resources, guarantees and potential, the ability of the state to meet the needs of the population as a whole and each citizen individually, in food at volumes, assortment and quality, sufficient and necessary for physical and social development, ensuring health and expanded population reproduction” [7].

M. Yarmoshenko considers this category as “the state of the economy” and notes that “food security is the state of the country’s economy, which is characterized by balance and resistance to the negative impact of internal and external threats, the ability, based on the implementation of national economic interests, to ensure the effective and sustainable development of domestic economy and social sphere « [8, с. 10].

However, food security is often seen as a “state ability”. V. Osipov and G. Makhovikova also adhere to this point of view, defining food security as “the ability of the state to provide the population’s needs with food products in volumes, quality and assortment that meet accepted standards and norms, provided with appropriate resources, potential and guarantees” [9].

In Ukraine, the assessment of food security is carried out in accordance with the Methodol-

ogy for determining the main food security indicators (Methodology), approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Dec. 5, 2007 № 1379 “Some issues of food security”, which contains seven indicators [10].

Indicators are the benchmarks that determine the boundary of negative processes, signaling market participants about possible adverse areas, reducing the global level of national security [11]. They make it possible to quantify and signal the future danger, implement a set of program-targeted measures to stabilize the situation.

According to the Methodology, the main indicators and criteria for food security are [10]:

1) Daily energy value of a person’s diet is the sum of the product per unit mass of certain types of products consumed by the person during the day and their energy value. The limit value is set at 2500 kcal per day, with 55 % of the daily ration being provided by the consumption of animal products;

2) Maintaining a person’s diet with basic types of products — the ratio between the actual consumption of an individual product and its rational norm;

3) Adequacy of grain stocks in state resources — the ratio between the volume of food grain in the state reserve and the volume of domestic consumption of bread and bread products in terms of grain. The limit value for this indicator is considered to be its 17 % level, which corresponds to 60 days of consumption;

4) Economic affordability of products is the share of total food expenditure in the aggregate household expenditure. The limit value for this indicator is considered to be its 60 % level;

5) Differentiation of the cost of food by social groups — the ratio between the cost of nutrition of 20 % of the highest income households and the cost of nutrition of 20 % of the lowest income households;

6) Internal market capacity of individual products is the product of consumption of a certain product and the average annual population;

7) Food independence by individual product is the ratio between the volume of imports of an individual product in kind and the capacity of its internal market. The limit value for this indicator is considered to be 30 %.

In 2018, the average daily nutrition of the Ukrainian diet was 2706 kcal, which is 8 % higher than the limit value (2500 kcal). Compared to 2014, calorie consumption by the Ukrainian population decreased by 7.9 % (see Fig. 1).

For the period 2014–2018, the calorie content of the diet has been steadily declining, approaching the limit value. By structure, the major part of the calorie diet in 2018 is provided by the consumption of crop products — 1919 kcal, or 71 %. Livestock production is 29 %, which is 787 kcal and more than 2 times lower than the minimum value (55 %). Thus, in Ukraine the population consumes, on average, an insuf-

Dynamics of average daily calorie diet of Ukrainians

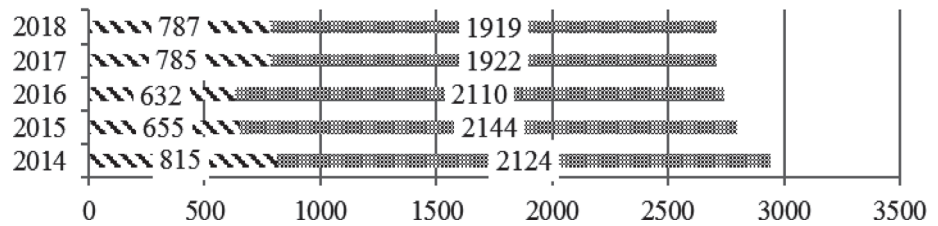

Fig. 1. Dynamics of average daily calorie diet of Ukrainians for the period 2014–2018 (developed by the author on the basis of [12])

ficient amount of animal products, as evidenced by the imbalance of their diet in this indicator. Statistics show that the average Ukrainian tends to be vegetarian.

The actual consumption of staple products during the three-year period showed positive dynamics, the reduction was observed only in such categories as bread, milk products, sugar, while for other foodstuff this indicator continued to increase (see Table 1).

Table 1

Sufficiency indicator (developed by the author on the basis of [12])

Products	Rational norm	Actual consumption in 2018	Sufficiency indicator	Actual consumption in 2017	Actual consumption in 2016
Bread and bakery products (in terms of flour)	101,0	99,5	0,99	100,8	101,0
Meat and meat products	80,0	52,8	0,66	51,7	51,4
Milk and milk products	380,0	197,7	0,52	200,0	209,5
Fish and fish products	20,0	11,8	0,59	10,8	9,6
Eggs (pcs.)	290	275,0	0,95	273,0	267,0
Vegetables and melons	161,0	163,9	1,02	159,7	163,7
Fruits, berries and grapes	90,0	57,8	0,64	52,8	49,7
Potato	124,0	139,4	1,12	143,4	139,8
Sugar	38,0	29,8	0,78	30,4	33,3
Vegetable oil of all kinds	13,0	13,0	1,00	13,0	11,7

Nevertheless, Table 1 shows that only by four of the most economically available food groups consumption was at level (or exceeded) of a rational standard: bread and baked goods; vegetables and melons; potato; vegetable oil. In other groups, the consumption ratio was less than one. In 2018, in Ukraine by

most major food groups, actual consumption was below rational standards, in particular, the recommended level of meat was provided by 66 %, fruits — by 64 %, fish — by 59 %, milk — by 52 %. This situation is due to the constant rise in prices for these categories of goods.

As in previous years, actual consumption of the “potato” food group exceeds the rational norm by 13 %, which is evidence of an imbalance in the population nutrition that trying to meet their own energy needs through more economically available products.

In 2018, the average monthly total cumulative consumer spending per household was

7655 UAH per month, which is at 1021 UAH more than in 2017. Of the indicated amount, an average of 4107 UAH was spent on food every month by the household. The affordability indicator was 53.7 %, showing an increase of 0.3 % by 2017, with its 60 % limit value (see Table 2). In this case, it is not about improving economic access to food by increasing the purchasing

Table 2

Structure of total consumer spending on food in 2016–2018 (developed by the author on the basis of [12])

Products	2016	2017	2018
Bread and bakery products	15 %	15 %	14 %
Meat and meat products	22 %	24 %	25 %
Fish and fish products	5 %	5 %	5 %
Milk and milk products	13 %	15 %	14 %
Eggs	3 %	3 %	3 %
Oil and other vegetable fats	4 %	3 %	3 %
Fruits	6 %	7 %	6 %
Vegetables	9 %	9 %	9 %
Potato	3 %	3 %	3 %
Sugar and sugar products	8 %	8 %	7 %
Non-alcoholic drinks	6 %	6 %	5 %
Dining out	3 %	-	4 %
Other	3 %	2 %	2 %

power of Ukrainians, but about reorienting family budgets for utility bills, even to the detriment of quality and quantity of food (confirmed by indicators 1 and 2). [14]. The share of expenses for the food products purchase in Ukraine is 4.5 times higher than in EU-28, where it averages 12.2 %: from 8.2 % in the UK to 27.8 % in Romania [13]. In the domestic economy, this trend indicates a low level of population average incomes, as well as an uncontrolled increase in prices for products in the domestic market.

Table 2 shows that during the analyzed period, the structure of expenditures for food has not undergone any significant changes. Growth occurred only in expenditure on meat, meat products and milk. In 2018, as in the previous three years, the largest share of consumer spending is spent on bread (14 %), meat (25 %), milk (14 %).

The food needs of the population, within the limits of its purchasing power in 2018, as in the previous two years, were mainly provided through domestic production. At the same time, for three food groups for the period 2016–2018, the share of imports traditionally exceeds the 30 % limit value (see Table 3).

According to the Table 2, the highest level of import dependency (almost 80 %) was recorded under the category “fish and fish products”. This situation occurred because of significant proportion of imported supplies come from fish that are harvested exclusively in the waters of the maritime economic zones of other countries, due to the peculiarities of their biological cycle [14].

Exceeding the limit value in the category “vegetable oils” (42.9 %) is due to the import of tropical oils (palm and coconut oils, which occupy more than half of the import), as they are in great demand among domestic producers of the food industry. Import dependency in the category “fruits and berries” (36.5 %) is associated with the import of significant volumes of exotic fruits, the cultivation of which is not typical for Ukraine (bananas, citrus fruits, kiwi, etc.) [14].

The analysis of the state of Ukraine food security according to the main indicators made it possible to establish that despite the fact that agriculture is currently the leading link in the national economy, the country still

Import dependency by food groups in 2016–2018 (developed by the author on the basis of [12, 13, 14])

Products	Volume of imports in 2018	Volume of domestic food consumption	The index of import dependency, %		
			2018	2017	2016
Bread and bakery products (in terms of flour)	176	5610	3,1	3,7	3,3
Meat and meat products	283	2232	12,7	10,6	8,3
Milk and milk products	180	8355	2,2	1,6	1,2
Fish and fish products	394	497	79,3	73,5	74,6
Eggs (pcs.)	4	671	0,6	1,0	0,8
Vegetables and melons	188	6927	2,7	1,9	1,9
Fruits, berries and grapes	878	2445	35,9	36,5	34,5
Potato	28	5893	0,5	0,3	0,5
Sugar	3	1260	0,2	0,5	0,4
Vegetable oil of all kinds	238	555	42,9	48,2	44,1
Including sunflower oil	1	420	0,2	0,2	0,2

failed to achieve significant success in ensuring food security, which is reflected in the GFSI ranking and other studies. The main reasons for this are:

- 1) significant disparities in consumption of crop and livestock products by the population;
- 2) the high proportion of consumer spending on food in the structure of total costs;
- 3) high import dependency by product category.

Summary. Analysis of the state of Ukraine food security according to the main indicators showed a significant lag in Ukraine in ensuring food security. Thus, according to the indicator of the daily energy value of the human diet, in 2014–2018 the calorie content of the diet was constantly decreasing, approaching the limit value (2500 kcal), and the bulk of the calorie content of the diet in 2018 is provided by the consumption of crop products — 1919 kcal (71 %). According to the indicator “maintaining a person’s diet with basic types of products” for the analyzed period, for only four of the most economically accessible food groups, consumption was at the level (or exceeded) the established rational norm (bread and bakery products; vegetables and melons; potatoes, vegetable oil). For the remaining groups, the sufficiency coefficient of consumption was less than one. An analysis of the economic affordability of products showed that for the period 2016–2018 the structure of food expenses has not changed much, and the share

of food expenses in total household expenditures is very high. According to the indicator “food independence by individual product” satisfaction of the population’s needs for food in 2016–2018 was provided at the expense of domestic production, only for three groups of products the share of imports exceeded the established 30 % limit value.

Список літератури

1. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.
2. The Global Food Security Index. Available at : <https://foodsecurityindex.eiu.com/>
3. Report of the World Food Conference: Rome, 15–16 November 1974. Available at: https://digitallibrary.un.org/record/701143/files/E_CONF.65_20-EN.pdf.
4. The State of Food Insecurity in the World 2001: FAO. 2002.
5. Гумеров Р. Р. Методологические вопросы измерения и оценки национальной продовольственной безопасности. *Менеджмент и бизнес администрирование*. — 2011. № 2. С. 21–23.
6. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. World Bank. 1986.
7. Бекенов С. С. Продовольственная безопасность — как составляющая экономической безопасности. *Вестник КРСУ*. 2004. № 2. С. 16–22.

8. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія бачення. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 309 с.

9. Есипов В. Е., Маховикова Г. А. Внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности России. СПб. : Изд. СПб. гос. университета экономики и финансов, 2005.

10. Some issues of food security (2007). The electronic catalog of Verkhovna Rada of Ukraine (The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution). Available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>.

11. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» № 60 від 02.03.2007 року. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.

12. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

13. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv>.

14. Щербина С. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. URL : http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf.

References

1. *Natsionalna dopovid «Tsili staloho rozvytku: Ukraina»* [National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine»]. Available at: http://un.org.ua/images/SDGs_National_ReportUA_Web_1.pdf.

2. The Global Food Security Index. Available at : <https://foodsecurityindex.eiu.com>.

3. Report of the World Food Conference: Rome, 15–16 November 1974. Available at : https://digitallibrary.un.org/record/701143/files/E_CONF.65_20-EN.pdf.

4. The State of Food Insecurity in the World 2001: FAO. 2002.

5. Gumerov, R. R. (2011). *Metodologicheskie voprosy izmereniya i otsenki natsionalnoy prodovolstvennoy bezopasnosti* [Methodological issues of measuring and assessing national food security]. *Menedzhment i biznes administrirovanie* [Management and Business Administration], no. 2, pp. 21–23.

6. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. World Bank. 1986.

7. Bekenov, S. S. (2004). *Prodovolstvennaya bezopasnost — kak sostavlyayuschaya ekonomicheskoy bezopasnosti* [Food security as a part of economic security]. *Vestnik KRSU* [Bulletin of KRSU], no. 11, pp. 54–57.

8. Yermoshenko, M. M. (2001). *Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia bachennia* [State financial security: national interests, real threats, vision strategy]. Kyiv, KNUTE Publ., 309 p.

9. Esipov V. E., Makhovikova G. A. (2005). *Vnutrenniye i vneshniye ugrozy prodovol'stvennoy bezopasnosti Rossii* [Internal and external threats to Russia food security]. St. Petersburg, SPb. SUEF Publ.

10. Some issues of food security (2007). The electronic catalog of Verkhovna Rada of Ukraine (The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution). Available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>.

11. Ministry of Economy of Ukraine (2007), “Resolution of the Ministry of Economy of Ukraine “On approval of the methodology for calculating the level of economic security of Ukraine”, available at : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.

12. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Available at : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

13. *Prodovolcha bezpeka v Ukraini u 2018 rotsi. Ohliad osnovnykh indykatoriv* [Food security in Ukraine in 2018. Overview of key indicators]. Available at : <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv>.

14. Shcherbyna, S. (2018). *Analitichne doslidzhennia stanu prodovolchoi bezpeky v Ukraini u konteksti zaprovadzhennia adresnoi dopomohy u produktakh kharchuvannia dlia malozabezpechenoho naselennia* [An

analytical study of the state of food security poor]. Available at : http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf.

Мета — дослідити стан продовольчої безпеки України на даному етапі розвитку держави за допомогою системи індикаторів продовольчої безпеки.

Методи. Наукові результати дослідження було одержано з використанням таких методів: теоретичного узагальнення та порівняння (для дослідження змістовних аспектів дефініції «продовольча безпека»), аналізу та синтезу (для аналізу системи індикаторів продовольчої безпеки), абстрактно-логічного методу (для встановлення тенденцій стану продовольчої безпеки України за аналізований період).

Результати. На основі аналізу стану продовольчої безпеки України за основними індикаторами виявлено значне відставання України у забезпеченні продовольчої безпеки. Так, за індикатором добової енергетичної цінності раціону людини, у 2014–2018 рр. калорійність раціону постійно знижувалась, наближаючись до граничного значення (2500 ккал), а основна частка калорійності раціону в 2018 р. забезпечувалася за рахунок споживання продукції рослинництва — 1919 ккал (71 %). За показником «забезпечення раціону людини основними видами продуктів» встановлено, що тільки по чотирьох, найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося на рівні (або перевищило) встановлену раціональну норму (хліб та хлібопродукти; овочі та багатанні; картопля; олія рослинна). По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим від одиниці.

З'ясовано, що за період 2016–2018 рр. структура витрат на харчування не зазнала особливих змін, а частка витрат на продукти харчування у загальних видатках домогосподарств є дуже високою. Визначено, що за індикатором «продовольча незалежність за окремим продуктом» задоволення потреб населення у продовольстві у 2016–2018 рр. забезпечувалось за рахунок продукції вітчизняного виробництва, лише за трьома групами продуктів частка імпорту перевищувала встановлений 30 % граничний критерій.

Встановлено, що незважаючи на те, що сільське господарство є провідною ланкою економіки, досягнення продовольчої безпеки України унеможливується низкою чинників, що відображається в її низьких позиціях за Глобальним індексом продовольчої безпеки (GFSI). До чинників, що здійснюють безпосередній вплив на продовольчу безпеку країни, належать: значні розбіжності у споживанні продукції рослинництва та тваринництва; висока частка споживчих витрат на продовольство у структурі загальних витрат; висока залежність від імпорту за категоріями товару.

Ключові слова: продовольча безпека, продовольство, продукти, Україна, споживання, споживчі витрати.

Надійшла до редакції 12.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-99-111

JEL : F44

УДК 339.13+338.12/338.48

Кошель В. О.,
канд. екон. наук,
старший викладач

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: koshel_vo@donnuet.edu.ua

ЦИКЛІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТУРИЗМУ

UDC 339.13+338.12/338.48

Koshel V. O.,
PhD in Economic sciences,
Senior lecture

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: koshel_vo@donnuet.edu.ua

WORLD TOURISM DEVELOPMENT CYALICALITY

Мета — дослідити циклічність розвитку світового туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Методи. Для досягнення поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових методів, а саме: методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедуції (для дослідження вихідних положень загальної теорії економічного циклу, на які спирається коливання процесів у туризмі); а також спеціальні методи аналізу: статистичного та структурного, математичного моделювання (для визначення кон'юнктурних коливань у світовому туризмі, циклічних коливань у світовому туризмі та в регіональному розрізі, оцінювання циклічності розвитку світового туризму), історичного та абстрактно-логічного моделювання (для побудови моделі життєвого циклу розвитку світового туризму).

Результати. Встановлено, що циклічність є об'єктивною закономірністю динаміки світового туризму. За допомогою спектрального аналізу за індексом міжнародних туристичних потоків визначено, що перехід на кожний наступний етап розвитку світового туризму відбувається стихійно та регулярно й здійснюється під впливом економічних, політичних, соціальних та інших процесів, які відбуваються у світі. Зазначено, що циклічний характер у розвитку світового туризму визначається тривалістю, що залежить від конкретної економічної обстановки і дії комплексу інших чинників: короткотривалі, середньо та довготривалі періоди, що відображають періодичні спади та підйоми, зумовлені зрушеннями у відтворювальній структурі та змінами економічної політики, залежать від загальної ринкової ситуації і від конкретних умов. Розглянуто модель еволюційного циклу світового туризму, що складається з чотирьох послідовних стадій: розвідка, зростання, зрілості, спаду або оновлення. Встановлено, що головними критеріями переходу від однієї стадії до іншої виступають: зміна кількості та темпів туристських прибуттів, різні економічні процеси (вертикальна та горизонтальна інтеграції, концентрація, інформатизації та ін.), стан природного середовища та туристської інфраструктури, ставлення місцевого населення до приїжджого.

Ключові слова: світовий туризм, циклічність, циклічні коливання, туристичні прибуття, туристська кон'юнктура.

Постановка проблеми. У міру розширення міжнародної торгівлі й інших форм міжнародних економічних відносин, підвищення рівня культури й освіти розвивається світовий туризм, який зазнав значних трансформацій та перетворився на сегмент глобального ринку. Динамічний розвиток світового туризму спричиняє появу циклічності, тобто повторюваності тенденцій та інтенсивності. Своєю чергою, світовий туризм у контексті глобальних тенденцій став невід'ємною складовою економічної системи будь-якої країни світу, цикли його розвитку нерозривно пов'язані з відповідними циклами економіки. В умовах посилення глобалізаційних процесів та враховуючи особливості циклічності розвитку економіки, світовий туризм за останні роки зазнав значних змін, що потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує декілька сотень теорій економічних циклів, питання еволюції концепцій циклічності є ґрунтовно дослідженим як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями: А. Шпітгоф, М. Туган-Барановський, К. Маркс, Т. Веблен, І. Мітчелл, Дж. Хікс, Дж. М. Кейнс, Й. Шумпетер і багато інших. Із різних наукових позицій авторами пояснюються причини та наслідки економічних коливань, підходи до їх регулювання тощо.

Своєю чергою, основоположником з досліджень циклічного розвитку туризму є Р. Бутлер. Зокрема, автору належить модель циклу еволюції туристичного простору, у якій зроблено спробу пояснити механізм його формування та еволюції. Р. Бутлер стверджує, що розвиток туристичного регіону відбувається відповідно до визначеного циклу, в якому можна виділити певні характерні етапи або фази. Сьогодні питанням дослідження циклічності в туризмі продовжують займатися багато науковців, серед яких слід відокремити: Н. Корж, Д. Басюк, Ю. Веденіна, С. Кузик, О. Любіцеву, М. Мальську, Ю. Зінько, Є. Драгомірова, І. Сороку, О. Шевцову та ін. Однак дослідження авторів мають аспектний характер та не дозволяють дати цілісну оцінку розвитку світового туризму.

Мета статті — дослідження циклічності розвитку світового туризму в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм має комплексний та системний характер. Разом із цим, туризм, як практично всі галузі економіки, схильний до економічних коливань, коливань економічної кон'юнктури. Коливання процесів у туризмі спирається на чотири вихідних положення загальної теорії економічного циклу [2, с. 79]:

1. Цикл трактується як постійно повторювані коливання ділової активності [1, с.40], відображає періодичні, постійно повторювані коливання. За такого підходу первинним об'єктом вивчення є всі коливання загалом, а не окремі його фази, зокрема, кризи надвиробництва, які слід розуміти як результат попереднього і як умова подальшого стану економіки [3, с.40]. У такому трактуванні саме криза виступає циклоскладовою фазою. За образним висловлюванням засновника інноваційної теорії циклічних коливань американського вченого Й. Шумпетера, «хвиля змінює кризу в ролі головного героя п'єси» [4, с. 21].

2. Економічна динаміка поліциклічна. Загальний коливальний рух ділової активності є синтезом ряду хвиль із різними періодом, амплітудою і механізмом коливань. Циклічний характер розвитку туризму означає, що основні показники та параметри цього процесу мають хвильовий характер, який повторюється через певний час. Загальновідомими вважаються малий цикл Кітчина тривалістю 3–4 роки, середньостроковий (7–11 років) цикл Жугляра, цикл Кузнеця (15–25 років) і довгий Кондратьєвський цикл приблизно з півстолітньою ритмікою. За визначенням Н. Кондратьєва, «цикли якимось переплітаються між собою і впливають один на одного» [5, с. 26]. Наявність цих коливань, які є не випадковими, а закономірними, має принципово важливий характер, оскільки в них виявляються конкретні механізми ринкового економічного розвитку, пов'язані з оновленням товарних запасів, динамікою інвестицій в основний капітал, з інвестиціями в розви-

ток інфраструктури та з кон'юнктурою ринку нерухомості, зрушеннями в технологічному і соціально-політичному розвитку [6, с. 137].

3. Циклічне коливання відбувається відносно положення рівноваги. Динамічна рівновага — нормальний і бажаний стан економіки, якого вона завжди прагне досягти. Відхилення від рівноважної траєкторії вниз на фазі кризи і вгору в період підйому — узагальнене уявлення циклу [3, с.40]. Туризм як економічна система прагне до стійкості та стану рівноваги, досягнення яких ускладнюється двома обставинами: динамічною взаємодією елементів системи і мінливими умовами зовнішнього середовища. Тому, туристична система не може постійно перебувати в стані цілковитої рівноваги.

4. Циклічні коливання відбуваються незалежно від довготривалого економічного зростання. За допомогою методів математичного моделювання в загальній динаміці економічної системи вдалося виокремити основний тренд і цілком самостійні коливання навколо цієї трендової траєкторії зростання. Причому механізми коливань були логічно незалежні не тільки від чинників економічного зростання, а й від самої причини його існування.

Закони циклічної динаміки поширюються на розвиток світового туризму [3, с.40]. Для здійснення достовірного оцінювання циклічності розвитку світового туризму пропонується використовувати показник, що характеризується доступністю, надійністю й достовірністю, точністю й динамічністю. За основний динамічний критерій обрано індекс числа міжнародних туристських прибуттів, як найбільш агрегованого показника розвитку туризму, що надає цілковиту і надійну інформацію стану світового туризму і пульсуючих змін, що відбуваються в ньому, за яким побудовано необхідної довжини статистичний ряд для опису циклічної динаміки (рис. 1) [2, с.81].

Згідно з рис. 1, у світовому туризмі кон'юнктурні коливання мають закономірний характер. Зміни в туристичному процесі відбуваються стихійно та регулярно, так само як і економіка загалом, розвивається не плавно, а ривками і поштовхами [2, с.81–82].

За 1990–2018 рр. число туристичних прибуттів збільшилося більш ніж на 233,7%. Найбільші темпи приросту міжнародних туристичних прибуттів було досягнуто у 2007 р. (+15%) до попереднього року. На тлі поліпшення економічної ситуації у світі між-

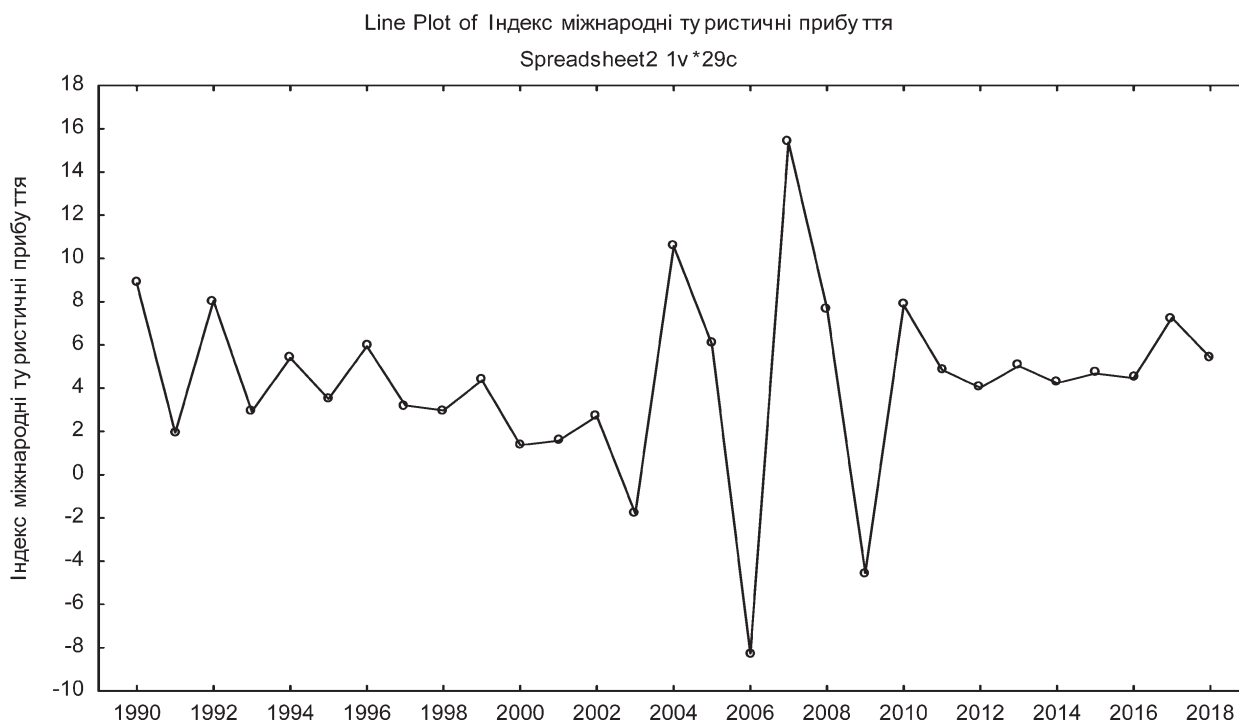

Рис. 1. Кон'юнктурні коливання у світовому туризмі, 1990–2018 рр.
(розраховано автором за даними [7–9])

народний туризм відновлюється швидше, ніж очікувалося після глобальної фінансової кризи та економічного спаду наприкінці 2008–2009 рр. Так, у 2010 р. спостерігалися високі темпи відновлення світового туризму. Кількість міжнародних туристських прибуттів після скорочення на 4 % у 2009 р., під час якого вплив глобальної економічної кризи виявився найбільш гостро, зросла майже на 7 % і становила 949 млн, при цьому позитивні темпи зростання були зареєстровані у всіх регіонах світу. Порівняно з 2010 р., у 2011 р. кількість міжнародних туристичних прибуттів зросла на 4,4 % (до 981 млн осіб) [2, с. 82]. У 2017 р. кількість міжнародних туристських прибуттів зросла більш ніж на 7 % і склала 1329 млрд, а у 2018 р. перевищила 1401 млрд прибуттів.

Отже, наведені на рис. 1 дані показують винятково динамічне зростання кількісних (фізичних) показників міжнародного туризму за останні 29 років. Навіть в умовах, що виникали час від часу, найгостріших світових політичних, економічних, енергетичних, екологічних та інших криз туристський обмін між країнами продовжував розширювати свої масштаби та обсяги [2, с.82].

Отриманий статистичний ряд (рис. 1) оброблено за вирівнюванням по аналітичній формулі Фур'є:

$$\bar{y} = a_0 + \sum_{k=1}^m (a_k \cos kt + b_k \sin kt), \quad (1)$$

де $\bar{y}$ — теоретичний рівень ряду; t — умовне позначення часу; a_0, a_k, b_k — параметри аналітичної функції; k — число синусоїд (гармонік), що отримані за вирівнювання рядом Фур'є.

Параметри рівняння теоретичних рівнів, що визначаються рядом Фур'є, віднаходимо способом найменших квадратів:

$$a_0 = \frac{\sum y}{n}; \quad a_k = \frac{2 \sum y \cos kt}{n};$$

$$b_k = \frac{2 \sum y \sin kt}{n}, \quad (2)$$

де y — рівні емпіричного ряду; n — число рівнів емпіричного ряду.

У ході поступального розвитку світового туризму простежується циклічно-хвильове коливання міжнародних туристичних прибуттів (рис. 2) [2, с.83].

За результатами аналізу, виявленому на періодограмі рис. 2, що відображають

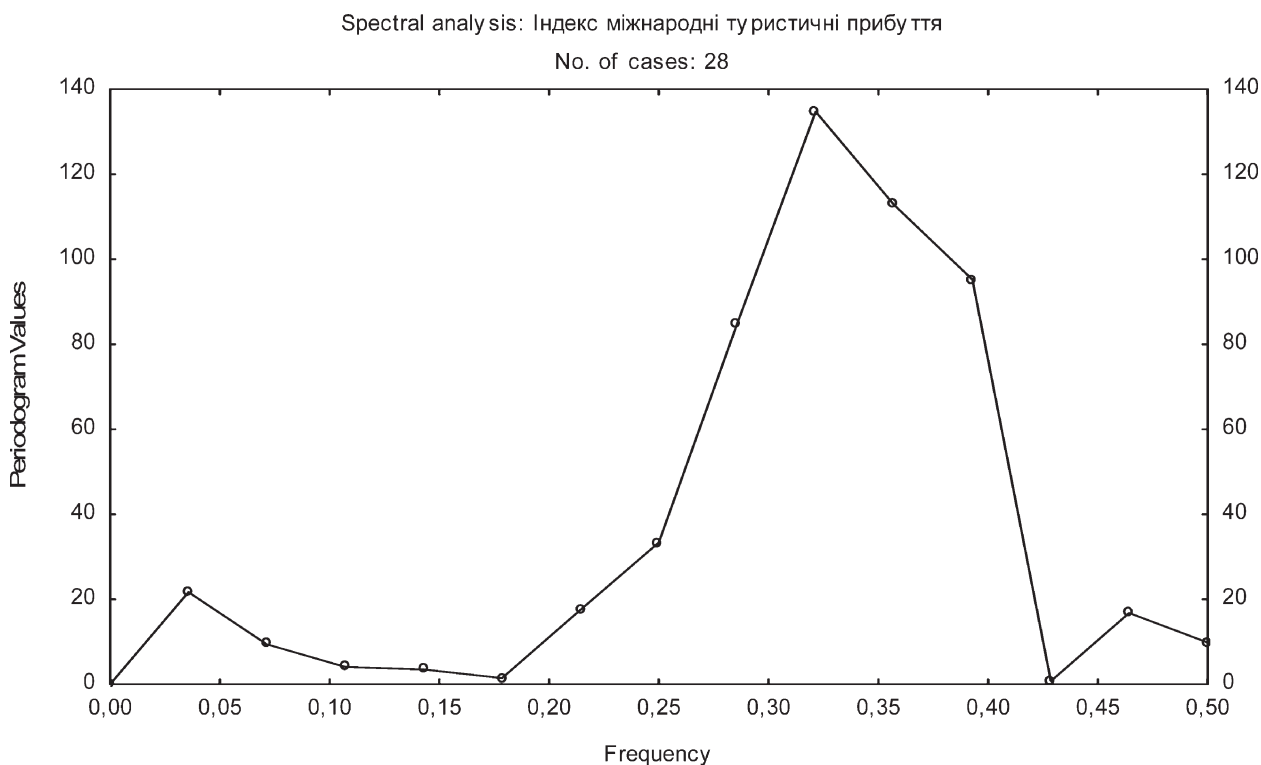

Рис. 2. Спектр циклічних коливань за частотою у світовому туризмі, 1990–2018 рр. (розраховано автором за даними [7–9])

спектр циклічних коливань за частотою у світовому туризмі визначено п'ять найвищих піків, найбільші на частотах — 0,321; 0,357; 0,392. Чітко виражений максимальний пік, визначений на частоті 0,321, зображено на періодограмі рис. 3.

За результатами аналізу, частота 0,321 відповідає значенню 3,11 періоду (кількість одиниць часу, потрібних на повний цикл). Оскільки дані про міжнародні туристичні прибуття являють собою річні спостереження, можна зробити висновок, що існує яскра-

Spectral analysis: Індекс міжнародні туристичні прибуття

No. of cases: 28

Hamming weights: ,0357 ,2411 ,4464 ,2411 ,0357

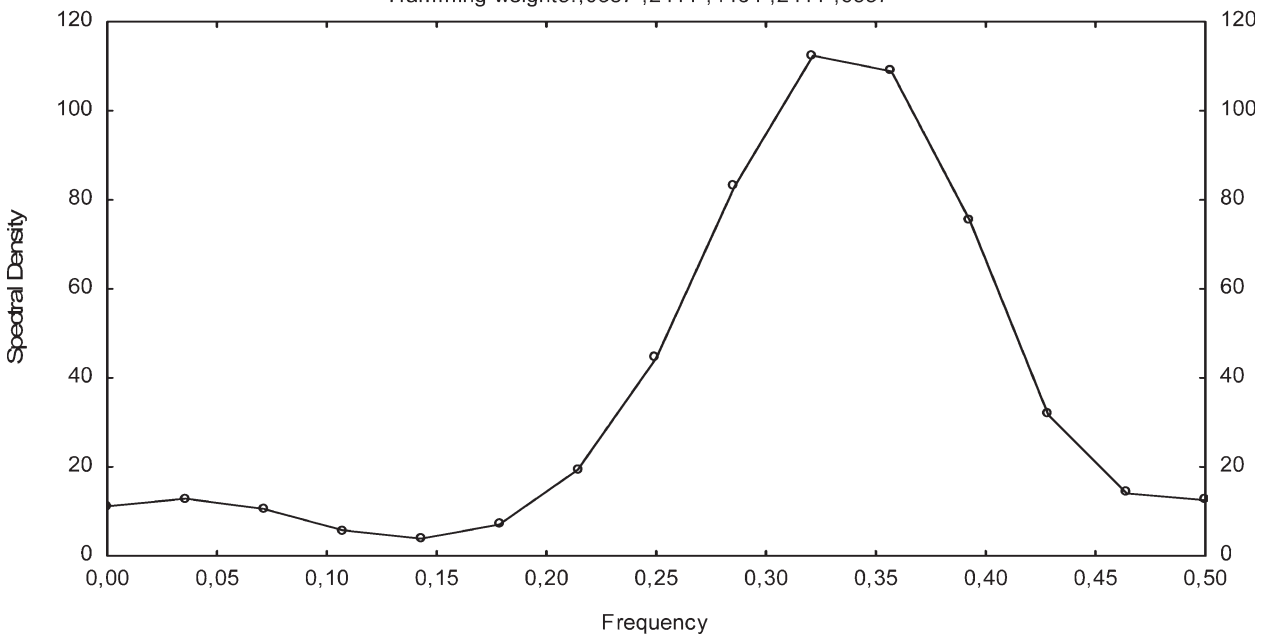

Рис. 3. Спектр циклічних коливань (за частотою; вага Хеммінга) у світовому туризмі, 1990–2018 рр. (розраховано автором за даними [6–8])

во виражений майже трирічний цикл туристичної активності [2, с. 84].

Світовий туризм постійно перебуває в режимі коливального руху вельми складної структури. За допомогою методу спектрального аналізу динамічний ряд індексів міжнародних туристських прибуттів пропущено немов крізь призму: виділено спектр циклічно-хвильових коливань і визначено значущість кожного циклічного компонента. Циклічний процес у міжнародному туризмі розкладено на окремі цілком самостійні види коливань із періодами 2–5, 6–11 і 13–20 років (рис. 4) [2, с. 84].

Цикли туристської кон'юнктури також пов'язані з довгими хвилями Кондратьєва. Межі підвищувальних і понижувальних хвиль кондратьєвських циклів відзначені важливими зрушеннями і переломами у розвитку світового туризму. Така обставина свідчить про те, що цикли Кондратьєва є не

випадковими коливаннями, їх підвищувальні і знижувальні хвилі являють собою певні фази або «кроки» еволюції світового туризму. Тобто, підвищувальні і знижувальні хвилі кондратьєвських циклів відповідають певним фазам еволюційних циклів світової системи, а межі цих фаз знаменують важливі переломи та зрушення у світовому розвитку. Взаємодія довгих хвиль Кондратьєва і циклів туристської кон'юнктури зображено на рис. 5 [2, с. 85–86].

Аналіз взаємодії довгих хвиль Кондратьєва і циклів туристичної кон'юнктури відображає особливості розвитку світового туризму на тому чи іншому відрізку часу. З початку 2000-х років світова економіка вступила у спадаючу хвилю п'ятого циклу Кондратьєва, що відповідає фазі великих потрясінь, яка триватиме приблизно до 2020 р. [5; 9–11]. Так, найбільш істотний підйом у світовому туризмі спостерігається протя-

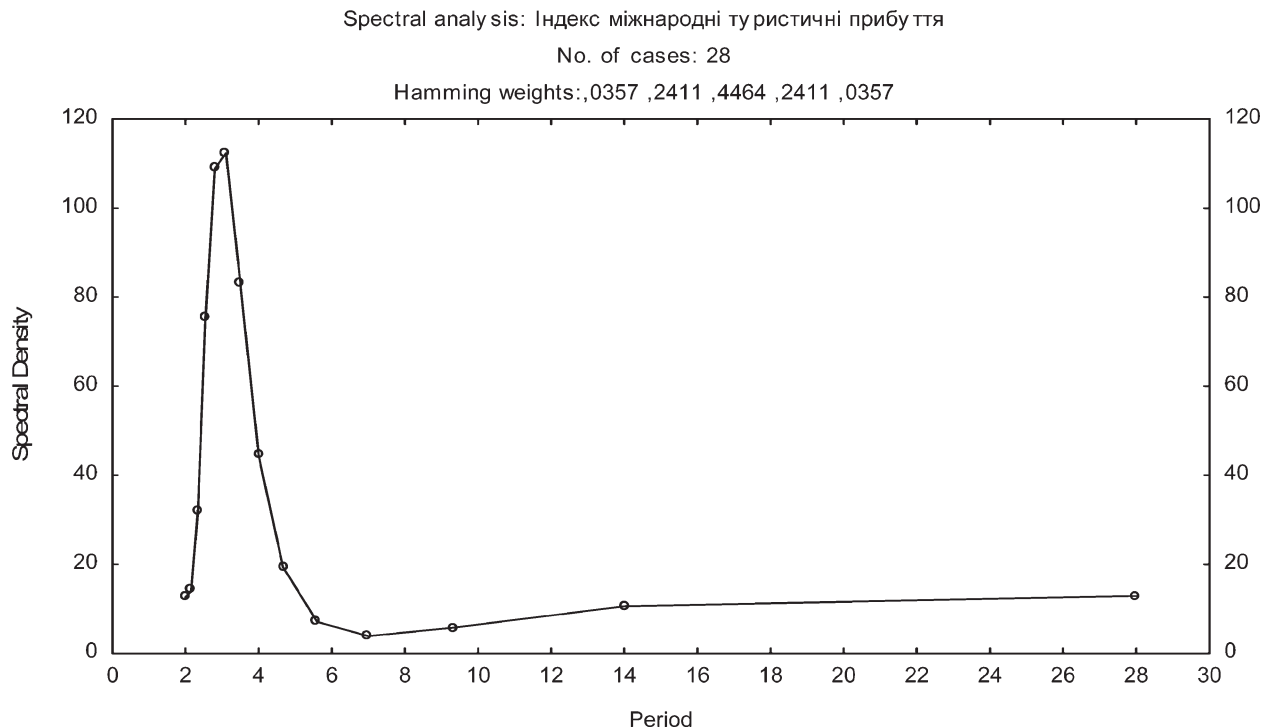

Рис. 4. Спектр циклічних коливань (за періодами) у світовому туризмі, 1990–2018 рр.
(розробка автора за даними [7–9])

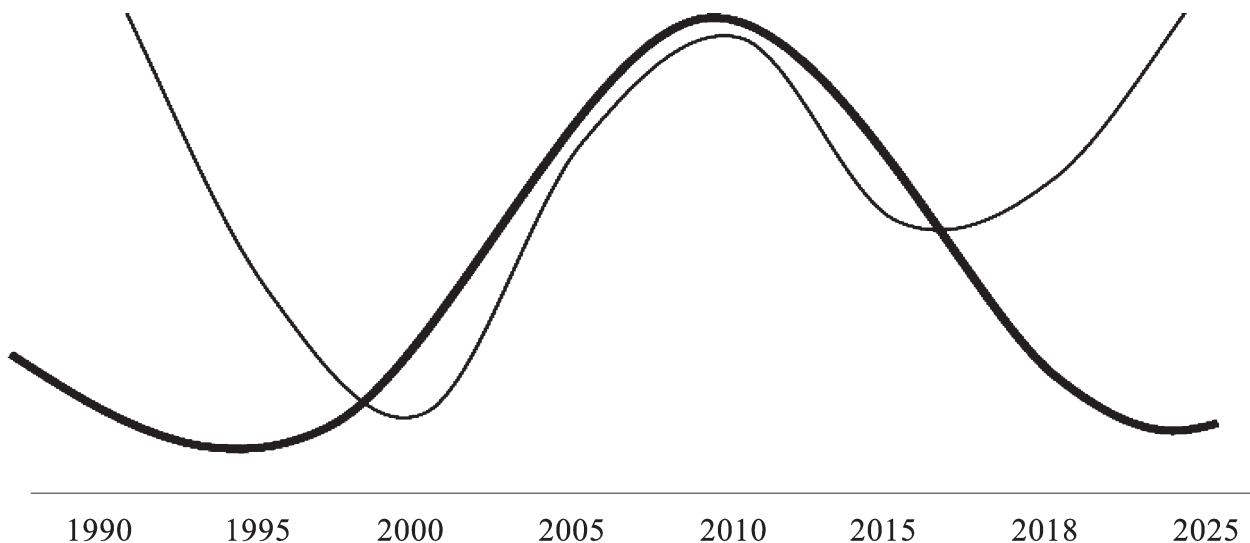

Рис. 5. Взаємодія довгих хвиль Кондратьєва (жирна лінія) і циклів туристської кон'юнктури (бліда лінія) (розробка автора за даними [2, с. 86; 7–9])

гом 2000–2008 рр. та припадає на висхідну фазу сумарного коливання, а найглибший упродовж 2009–2015 рр. — на знижувальну фазу. Загалом туристські цикли, що припадають на фазу зниження Кондратьєвського циклу, характеризуються більшою тривалістю і глибиною депресії, а також слабкими підйомами. На підвищувальній фазі складається діаметрально протилежна ситуація [2, с. 86].

Циклічні коливання світового туризму мають закономірну просторово-часову організацію, у якій можна виділити центри локалізації імпульсу, периферію коливальних процесів і певну періодичність у виникненні імпульсів. Центри локалізації імпульсу циклічних коливань у міжнародному туризмі збігаються з ядрами просторової системи світового туризму, де концентруються основні туристські потоки і генеруються

нові більш ефективні технології ведення туристського бізнесу, форми організації виробництва туристичних продуктів. На рис. 6, за даними ЮНВТО, продемонстровано регіональні тренди розвитку світового туризму, які отримано за аналогією зі світовою тенденцією розвитку світового туризму шляхом згладжування відповідних рядів динаміки [2, с. 87].

Порівнюючи графіки на рис. 6, спостерігаємо збіг довгострокових коливань динаміки зростання міжнародних туристських прибуттів та загальну тенденцію до її уповільнення, що існує не тільки у світових центрах міжнародного туризму, але й в напівпериферійних і периферійних регіонах. Аналогічна синхронність зумовлена дією внутрішніх чинників розвитку окремих кра-

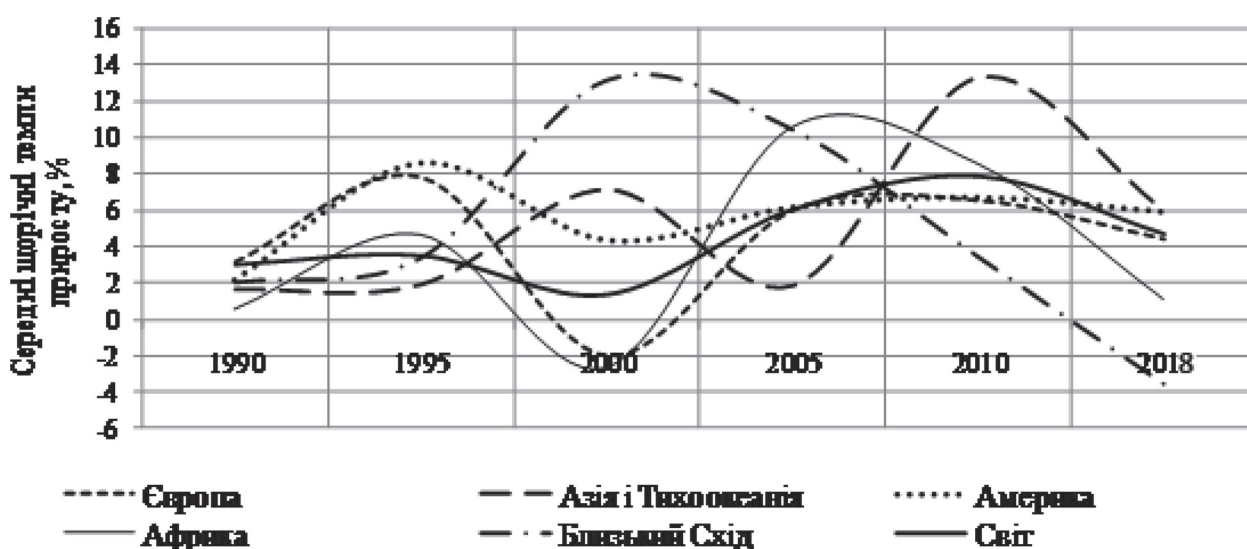

Рис. 6. Циклічно-хвильові коливання у світовому туризмі (загалом по світу і окремим регіонам), 1990–2018 рр. (розробка автора за даними [7–9])

їн, їх груп або регіонів, тривало і об’єктивно діючими процесами, які не обмежені національними рамками. Така тенденція являє закономірний прояв у динаміці світового туризму спадної фази V циклу Кондратьєва [2, с. 88].

Разом з цим уповільнення динаміки зростання світового туризму в різних регіонах відбувається не рівнозначно. З найбільшою силою воно виражено в напівпериферійних і периферійних регіонах, де середньорічні темпи приросту міжнародних туристських прибуттів у 2017 р. порівняно з попереднім десятиліттям скоротилися приблизно в удвічі. Незважаючи на істотне падіння, темпи приросту прибуттів у цих регіонах залишаються вищими, ніж в ядрах просторової структури міжнародного туризму. Напівпериферійні регіони, де значними є не тільки темпи приросту, а й абсолютні величини туристських прибуттів, виконують важливу стабілізуючу роль у циклічному русі світової системи туризму. З 2000 р. було зафіксова-

но три випадки, коли загальносвітовий потік туристів знижувався: у 2001, 2003 і 2009 роках. Під час останньої світової фінансової кризи потік туристів скоротився одразу на 3,9 % [2, с. 88; 7–9].

За даними ЮНВТО, з 2012 р. у зростання прибуттів було зареєстровано у всіх субрегіонах Азії. Загалом туристські прибуття зосереджені переважно в одному субрегіоні — Північно-Східному, однак із нижчою концентрацією, більш рівномірно вони розподіляються територіями Східної, Південно-Східної Азії та Океанії [2, с. 88; 7]. Азіатсько-Тихоокеанський регіон є лідером за темпами приросту серед інших регіонів завдяки відновленню японського в’їзного й виїзного туризму. Середні темпи приросту туристських прибуттів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні найшвидші — 6,6 %. Зменшення туристичних потоків спостерігалось лише в 1997–1998 рр. у зв’язку з азіатською фінансовою кризою та через несподіваний спалах атипічної пневмонії через що, за де-

якими оцінками, Азіатсько-Тихоокеанський регіон втратив щонайменше 3 млн туристів. Окрім того, в Азії більш за все відчувалася економічна криза 2008–2009 рр. [6], попре це використовуючи свої міцні зв'язки з іншими економіками, регіон швидко відновився й займає сьогодні лідируючі позиції в глобальній економіці, про що однозначно свідчать результати його діяльності у світовому туризмі [2, с. 89]. У 2018 р. кількість туристичних прибуттів у регіоні становила 358,7 млн, що на 301,6 млн, або на 511 % більш ніж у 2010 р. Аналізуючи стан сучасного туризму, слід зазначити, що Азіатсько-Тихоокеанський регіон поступово нарощує темпи і його частка в міжнародному туризмі щороку збільшується, що пояснюється темпами та швидкою динамікою економічного розвитку, ступенем концентрації демографічного потенціалу та зростанням населення в найбільших країнах (Китай, Індія, Індонезія та ін.), а також активною туристською політикою, яку стали проводити країни регіону, таким чином залучаючи значні маси туристів [2, с. 89; 13].

Усі туристичні маршрути до Європи складають більше половини загальносвітового обсягу міжнародних туристських прибуттів [2, с. 84]. За останні 28 років кількість туристичних прибуттів у 2018 р. у Європейському регіоні зросла на 234 % (498 млн осіб).

В Європейському регіоні циклічно-хвильові коливання туризму повторюють загальносвітові. Європа є найбільш відвідуваним туристичним напрямком у світі [2, с. 89]. Поступове уповільнення темпів туристичних прибуттів до регіону спричинила серія збройних конфліктів у 1991–2002 на території колишньої Югославії, яка призвела до розпаду останньої. З 2003 р. спостерігається нарощування темпів туристичних прибуттів до Європейського регіону. Після кризових років (2008–2009), в Європі темпи відновлення були більш повільними, ніж в інших регіонах унаслідок порушення повітряного руху, викликаного виверженням вулкану в Ісландії у 2010 р. і економічної невизначеності в Єврозоні. Однак із другої половини 2010 р. туристичний сектор став набирати обертів, і

деякі країни досягли результатів, значно переважаючих середньорегіональні показники, але цього було недостатньо, щоб перекрити втрати 2009 р. У 2018 р. зафіксовано 710 млн прибуттів, регіон утримував лідируючу позицію за кількістю туристичних прибуттів у світі [2, с. 90]. З 2010 р. середні щорічні темпи приросту становлять (+4,8 %).

Американський туристичний регіон є третім за темпами приросту міжнародних прибуттів, кількість яких збільшилася в 2018 р. до 215,7 млн порівняно з 92,8 млн у 1990 р., таким чином збільшилась удвічі (або на 132 %). Значне зниження туристичних прибуттів до регіону було зафіксовано упродовж 2001–2003 рр. у зв'язку з подіями, що сталися у США у вересні 2001 р. та загрозою терактів. Загалом зовнішній потік туристів у країну в 2001 р. впав на 30 % порівняно з показниками 2000 р. Нарощування темпів почалось із 2004 р. (+24 %) порівняно з 2003 р. Американський регіон (+8 %, 151 млн) відновився після спаду 2009 р., викликаного економічними труднощами в Північній Америці і спалахом грипу А (H1N1). Поліпшенню результатів регіону загалом сприяло відновлення позитивних темпів зростання в економіці США, а також посилення процесів регіональної інтеграції в Центральній і Південній Америці і поживлення латиноамериканських економік. Сьогодні, в Американському регіоні (+5 %) темпи зростання відповідають середньосвітовим, причому кращих показників досягли Північна Америка (+5 %) і Південна Америка (+6 %). Фактично, Південна Америка є одним із субрегіонів, що демонструє в останні роки найшвидші темпи зростання туризму. У Північній Америці темпи зростання туристичних напрямків склали 4 %, — відносно високий показник для зрілого субрегіону, у той час як у країнах Карибського басейну (+5 %) темпи зростання збереглися на високому рівні, що дозволило зміцнити результати, досягнуті в 2010 р. [2, с. 90].

Народні повстання в деяких країнах Африки і Близького Сходу протягом 2010–2011 рр. істотно вплинули на туризм в обох регіонах. Кількість іноземних туристів,

які відвідують Африку, становить близько 4 % від загальносвітових. Середньорічні темпи приросту туристичних прибуттів у регіоні за останнє десятиріччя складають 3,6 %. Африка — єдиний регіон, що мав позитивні темпи зростання в 2009 р., завдяки посиленню динамізму економіки та проведення таких заходів, як організований ФІФА в Південній Африці чемпіонат світу з футболу. Повернення туристських потоків у Туніс з 2012 р. позитивно позначилося на результатах Північної Африки (+11 %) та регіоні загалом (+7,9 %). Аналогічним чином, відновлення туризму в Єгипті однозначно поліпшило результати Близького Сходу (+0,7 %), де конфлікт у Сирії, як і раніше, заважає досягненню більше вагомого зростання. Однак туристські потоки до африканських країн та країнами Близького Сходу доки залишаються дуже слабкими [2, с. 91].

Слід зазначати, що цикли в розвитку світового туризму належать до змішаного ендо- та екзогенного типів, коли коливання генеруються самою системою і водночас часто є наслідком впливу зовнішніх сил. Разом із тим туризм являє собою економічний комплекс, розвиток якого більшою мірою пояснюється світогосподарськими процесами і відносинами. Тож, туризм підкоряється загальним закономірностям економічного розвитку, в динаміці якого особливо чітко виражені малі хвилі, що пояснюється швидким оборотом туристського капіталу та впливом зовнішніх сил, які пришвидшують або сповільнюють момент настання циклу, надають резонанс, що пом'якшує або деформує вплив і тим самим спотворює чистоту циклічних траєкторій у світовому туризмі [2, с. 91].

Аналіз процесу розвитку світового туризму та динаміки його коливань дав змогу сформулювати модель життєвого циклу, що складається з чотирьох послідовних стадій: розвідка, зростання, зрілості, спаду або оновлення [2, с. 92]:

— розвідка — характеризується повільними темпами туристичних прибуттів, і, як наслідок, незначні валютні надходження від

міжнародного туризму. Із попитом на туристичні послуги з'являються нові туристичні маршрути, до яких спрямовано найбільший потік туристів, тим самим визначаються провідні туристичні регіони;

— зростання — характеризується швидкими темпами туристичних прибуттів, що призводить до збільшення міжнародних валютних надходжень. З'являється значне посилення конкуренції між провідними туристичними регіонами та центрами, що генерують потужні туристичні потоки, оскільки приносить найбільшу вигоду. Кількість туристів інтенсивно зростає, особливо в пікові періоди, що приводить до їхнього переважання над чисельністю місцевого населення. Однак цей бурхливий розвиток має й свої недоліки — надмірне збільшення кількості населення й пов'язане із цим навантаження на місця життєзабезпечення [1, с. 83];

— зрілості — характеризується уповільненням туристичного потоку, хоча загальна кількість прибуттів ще зростає. На цій стадії коло споживачів практично не розширюється, розвиток туризму досягає свого піку, після чого тримається за рахунок повторних прибуттів, або поступово знижується. Крім того, на цій стадії чітко проявляється так званий «Феномен вірності», який у більшості випадків спонукає ще раз відвідати певну країну [1, с. 83]. Головні центри туризму перетворюються на повністю завантажену частину індустрії туризму з готелями великих транснаціональних готельних мереж і франчайзинговими підприємствами [1, с. 83]. Прикладом можуть слугувати знамениті курорти Західної Європи, Карибського басейну;

— спаду або оновлення — означає досягнення моменту, коли відбувається зниження темпів туристичних прибуттів. На цій стадії відбуваються зниження популярності туристично-розвинених регіонів і підняття популярності нових територій, що приводить до зміни просторової структури туристських відвідувань.

У табл. 1 наведено особливості розвитку світового туризму з урахуванням світових економічних, політичних та інших

Особливості розвитку світового туризму, 1990–2018 роки
(складено автором за даними [6; 1; 2, с. 94; 3; 10–13])

Фаза (стадія) циклу		Роки	Головні чинники, що вплинули на розвиток світового туризму		Туристичні Центри)
			<i>позитивні</i>	<i>негативні</i>	
I	Розвідка	1989–1999	Наростання інтеграційних процесів, розвиток таких організаційно-економічних форм; відокремлення деяких країн Східної Європи від соціалістичної системи господарювання; посилення економічних зв'язків і відносини; розширення митних і політичних союзів.	Серія збройних конфліктів на території колишньої Югославії, розпад останньої; азіатська фінансова криза.	Франція, США, Іспанія, Італія, Угорщина
II	Зростання	2000–2008	Зростання мобільності населення; проведення міжнародних туристичних виставок та ярмарок; спрощення візових та митних формальностей між країнами; збільшення туристських витрат під час поїздок; популяризація нетрадиційних засобів розміщення: гірські шале, мисливські будиночки, бунгало та ін.	Теракт у США (11 вересня 2001 року); конфлікт в Іраку; атипова пневмонія	Франція, Іспанія, Італія, Китай, США.
III	Зрілості	2009–2012	Широке впровадження інноваційних технологій, що проявляються у вдосконаленні всіх компонентів інфраструктури міжнародного туризму; організація масових заходів: проведення чемпіонату з футболу в Південній Африці, європейського чемпіонату з футболу.	Світова фінансово-економічна криза; виверження вулкану в Ісландії	Франція, США, Китай, Іспанія, Італія
IV	Спаду або оновлення	2013 — дотепер	Поява прогресивних технологій, що зумовлює переорієнтувати споживача на самостійне допродажне обслуговування; поява сегменту туристів, що воліють самостійно будувати поїздки без покупки готового тура (самостійне бронювання готелів, екскурсій та ін.)	Цивільна війна в Сирії; серія терактів в європейських країнах	Франція, Італія, Іспанія, США, Китай, Японія

процесів, що відбуваються, періодичних спадів і підйомів в економіці та динаміки коливань туристичної активності з використанням запропонованої моделі циклу [2, с. 92].

Відповідно до моделі життєвого циклу розвитку світового туризму з 1990 і дотепер проходить чотири стадії, порівняно чітко виражені послідовні фази розвідки, зростання,

зрілості, оновлення. Головним показником переходу від однієї стадії до іншої слугує зміна кількості та темпів туристських прибуттів, різні економічні процеси (вертикальна та горизонтальна інтеграція, концентрація, інформатизації та ін.), стан природного середовища та туристської інфраструктури, ставлення місцевого населення до приїжджого [2, с. 95].

Упродовж останніх двадцяти п'яти років під впливом різних чинників світовий туризм зазнав значних трансформацій та перетворився на сегмент глобального ринку. Світові політичні, економічні, енергетичні, екологічні та інші кризи можуть розцінюватися як суттєвий поштовх для подальшого розвитку процесів у світовому туризмі; зміна просторової структури туристських відвідувань, що відображає процес формування низки спеціалізованих туристичних ринків, які відрізняються між собою за інтенсивністю потоків [2, с. 95].

Висновки. У своєму розвитку світовий туризм проходить низки циклів, що змінюють один одного за принципом: підйом — спад — підйом тощо. Зміна циклів повторюється багато разів, вони мають різну тривалість залежно від конкретної економічної обстановки і дії комплексу інших чинників. Динаміка світового туризму хвилеподібна, що притаманно всім туристичним регіонам. Спостереження за характером розвитку світового туризму вказують на те, що впродовж останніх двадцяти восьми років у різних країнах туристичних регіонів світу мали місце чітко виражені, подекуди стрибкоподібні коливання міжнародних туристичних прибуттів (які обрані нами за основний показник циклічності в роботі).

Список літератури

1. Півець І. Вплив етапів життєвого циклу курорту на рівень його конкурентоспроможності. *Економіка*. № 5 (105). 2010. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Skhid/2010_5/16.pdf.
2. Кошель В. О. Розвиток європейського ринку послуг промислового туризму : дис. ... канд. екон. наук. Маріуполь, 2017. 241 с.
3. Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования. *Труды Межд. научно-практ. конф. МГУ*. Москва : РИБ «Туризм», 2006. 400 с.
4. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / пер. В. С. Автономов, М. С. Любский, А. Ю. Чепуренко. М.: Прогресс, 1982. 456 с.

5. Кондратьев Н. Д. Особое мнение. Москва, Наука. 1993. 717 с.

6. Пантин В. И., Айвазов А. Э. Циклы Кондратьева и эволюционные циклы мировой системы: обоснование и прогностический потенциал. *Циклы политического развития: прогностический потенциал (сборник статей)* М. : ИМЭМО РАН, 2010. С. 136–155.

7. Tourism Highlights, Edition (2009), UNWTO Publications Department, 12 p.

8. Tourism Highlights, Edition (2015), UNWTO Publications Department, 16 p.

9. Tourism Highlights, Edition (2018), UNWTO Publications Department, 16 p.

10. Гринин Л. Е. Вербальная модель соотношения длинных кондратьевских волн и среднесрочных жюгляровских циклов. *История и математика: Анализ и моделирование глобальной динамики*. Москва : Либроком, 2010. С. 44–111.

11. Акаев А. А. Современный финансово-экономический кризис в свете теории инновационно-технологического развития экономики и управления инновационным процессом. *Системный мониторинг. Глобальное и региональное развитие*. М. : УРСС, 2009. — С. 230–258.

12. Гринин Л. Е. Кондратьевские волны, технологические уклады и теория производственных революций. *Кондратьевские волны. Аспекты и перспективы* / Отв. ред. А. А. Акаев, Р. С. Гринберг, Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков. Волгоград : Учитель, 2012. С. 222–262.

13. Лозова О. А. Аналіз сучасних тенденцій розвитку міжнародного туризму. URL : http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/29.pdf.

References

1. Pivets, I. (2010). *Vplyv etapiv zhyttievoho tsykladu kurortu na riven yoho konkurentospromozhnosti* [Influence of life cycle stages of resort on the level of its competitiveness]. *Ekonomika* [Economy], vol. 5 (105). Available at : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Skhid/2010_5/16.pdf. (Accessed 7 March 2020).

2. Koshel, V. O. (2017). *Rozytok yevropeiskoho rynku posluh promyslovoho turyzmu. Diss.kand.ekonom.nauk* [Development of the European industrial tourism services market: Ph. D.in Economics Diss.]. Mariupol, Mariupol State University Publ., 241 p.
3. *Turizm i rekreacija: fundamental'nye i prikladnye issledovanija* [Tourism and recreation: basic and applied research]. *Trudy Mezhd.nauchno-prakt. Konf* [Proceedings of international scientific and practical conference]. Moskow, RIB 'Turizm' Publ., 2006, 400 p.
4. Shumpeter, J. (1991). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development]. Available at : <http://uaterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teorija-ekonomicheskogo-razvytyya.pdf>. (Accessed 10 March 2020).
5. Kondrat'ev, N. (1993). *Osoboe mnenie* [Special opinion]. Moskow, Nauka Publ., 717 p.
6. Pantin, V. I (2010). *Cikly Kondrateva i evolyucionnyie cikly mirovoy sistemy: obosnovanie i prognosticheskij potencial* [Kondratieff's cycles and evolutionary cycles of the world system: substantiation and prognostic potential]. *Tsikly politicheskogo razvitiya: prognosticheskij potentsial* [Cycles of Political Development: Predictive Potential], pp. 136–155.
7. UNWTO (2009). *Tourism Highlights*, Edition UNWTO Publications Department, 12 p.
8. UNWTO (2015). *Tourism Highlights*, UNWTO Publications Department, 16 p.
9. UNWTO (2018). *UNWTO Tourism Highlights*, UNWTO Publications Department, 16 p.
10. Grinin, L. E. (2010). *Verbal'naja model' sootnoshenija dlinnyh kondrat'evskih voln i srednesrochnykh zhjuglarovskih ciklov* [Verbal model of long Kondratieff waves ratio and medium-term Juglar cycles]. *Istorija i matematika: Analiz i modelirovanie global'noj dinamiki* [History and Mathematics: Analysis and Modeling of Global Dynamics]. Moskow, pp. 44–111.
11. Akaev, A. A. (2009). *Sovremennyj finansovo-jekonomicheskij krizis v svete teorii innovacionno-tehnologicheskogo razvitija jekonomiki i upravlenija innovacionnym processom* [The current financial and economic crisis in the light of the theory of innovation and technological development of the economy and the management of the innovation process]. *Sistemnyj monitoring. Global'noe i regional'noe razvitie* [System monitoring. Global and regional development.]. Moskow, 141 p.
12. Grinin, L. E., Akaev, A. A., Grinberg, R. S., Korotaev, A. V., Malkov, S. Ju. (2012). *Kondrat'evskie volny, tehnologicheskie uklady i teorija proizvodstvennykh revoljucij. Kondrat'evskie volny. Aspekty i perspektivy* [Kondratieff waves, technological modes and the theory of production revolutions. Kondratieff waves. Aspects and Prospects]. Volgograd, pp. 222–262.
13. Lozova, O. A. *Analiz suchasnykh tendentsii rozvytku mizhnarodnoho turyzmu* [International tourism development modern tendencies analysis] Available at: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/29.pdf. (Accessed 5 March 2020)

Objective. *The objective of the article is the investigation of the world tourism development cyclicity in the context of increasing globalization processes.*

Methods. *To achieve the objective a complex of general scientific and special research methods are used, namely: methods of theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction (to research the starting points of the general theory of the economic cycle, on which process fluctuations in tourism are based), as well as special analysis methods: statistical and structural, mathematical modeling (to determine market fluctuations in world tourism, cyclical fluctuations in world tourism and in the regional context, assessment of world tourism cyclical development), historical and abstract-logical modeling (to build a life cycle model for world tourism development).*

Results. *It is determined that cyclicity is an objective regularity of the world tourism dynamics. Using the method of spectral analysis by the index of international tourist flows, it was determined that the transition to each subsequent stage in world tourism development occurs spontaneously and regularly and is carried out under the influence of economic, political, social and other processes in the world. It is noted that the cyclical nature in the world tourism development*

is characterized by the duration, which depends on the specific economic situation and the effect of a complex of other factors: short, medium and long periods reflecting periodic recessions and upswing caused by shifts in reproductive structure and changes in economic policy, the general market situation and the specific conditions. The model of the evolutionary cycle of world tourism, which consists of four successive stages: exploration, growth, maturity, decline or renewal is considered. It is determined the main criteria for the transition from one stage to another are: changes in the number and rate of tourist arrivals, various economic processes (vertical and horizontal integration, concentration, informatization, etc.), the state of the natural environment and tourist infrastructure, the attitude of the local population to the visitor.

Key words: world tourism, cyclicity, cyclical fluctuations, tourist arrivals, tourist conditions.

Надійшла до редакції 15.04.2020

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-111-120

JEL : O15, R23, J62, J61, J19

УДК 314.74

Яковенко Ю. В.,
аспірант

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: yakovenko@donnuet.edu.ua

СУТНІСТЬ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ

UDC 314.74

Yakovenko U. V.,
PhD student

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: yakovenko@donnuet.edu.ua

THE ESSENCE OF MIGRATION AS A SOCIO-ECONOMIC CATEGORY AND ITS CLASSIFICATION

Мета. — проаналізувати сутність поняття, класифікаційних ознак і видів міграції як соціально-економічного явища.

Методи. У процесі дослідження питання сутності поняття, класифікаційних ознак і видів міграції було використано загальнонаукові методи наукового пізнання. Методи групування та порівняння використано під час дослідження сутності міграції, як соціально-економічної дефініції. Табличний метод було використано під час групування характеристик дефініції «міграція». Методи аналізу, синтезу та узагальнення використано під час визначення основних характеристик міграції. Методи індукції, конкретизації та абстрагування використано під час визначення сутності понять «міграція», «еміграція», «імміграція».

Результати. У статті розглянуто сутність понять та основні змістовні аспекти дефініцій «міграція». Проведено детальний аналіз трактування дефініції «міграція» у нормативно-правових та наукових джерелах. Визначено, що основними складовими міграції є еміграція та імміграція. Сформовано, конкретизовано та узагальнено основні характерис-

© Ю. В. Яковенко, 2020

тики дефініції «міграція». Визначено, що спільною характеристикою для усіх тлумачень сутності дефініції «міграція» є обов'язковість територіального переміщення населення або в межах країни, або поза її межами. Окреслено класифікаційні ознаки та основні види міграції. Запропоновано використання двох класифікаційних ознак «за наслідками впливу на економічний потенціал країни» та «за структурно-віковою групою» як критеріїв для визначення окремих видів міграції.

Узагальнено та вдосконалено тлумачення понять «міграція», яке враховує кількісні зміни населення; «еміграція» та «імміграція». Так, було визначено, що міграція — це переміщення людей, що має постійний або тимчасовий характер, у зв'язку із впливом прямих чи опосередкованих чинників і спричиняє зміну кількісної, соціально-вікової або професійно-кваліфікаційної структури населення на місцевому, регіональному або міждержавному рівні. Поняття «еміграція» було визначено, як переміщення громадян однієї країни шляхом виїзду до іншої країни, з метою постійного проживання, працевлаштування, навчання або уникнення політичних, релігійних переслідувань. Поняття «імміграція» було визначено, як переміщення громадян з «країни — донора» шляхом в'їзду до «країни-реципієнта», з метою постійного проживання, працевлаштування, навчання або уникнення політичних, релігійних переслідувань, для подальшого їх використання під час формування положень міграційної політики, як регулятивного інструменту розвитку та забезпечення функціонування економічних відносин на макро- та мегарівнях.

Ключові слова: міграція, поняття, еміграція, імміграція, характеристика міграції, класифікація, вид.

Постановка проблеми. Упродовж двадцяти років у світі спостерігається тенденція щодо зростання чисельності населення та інтенсивності міграційних процесів. Згідно з даними Міжнародної організації міграції, станом на кінець 2019 р. кількість міжнародних мігрантів становить майже 272 млн осіб, з яких, дві третини — трудові мігранти. Орієнтовна кількість міжнародних мігрантів уже перевершує прогнозовані показники, розраховані на 2050 р., які склали близько 230 млн осіб [13]. Динамічний розвиток міграційних процесів у світі визначає вимогу щодо формування як міжнародних, так і національних міграційних політик, як регулятивного інструменту розвитку та забезпечення функціонування економічних відносин на макро- та мегарівнях. Уточнення понять «міграція», «еміграція» та «імміграція», їх основних змістовних аспектів дозволить визначити та конкретизувати заходи щодо покращення соціально-економічного розвитку регіонів та держав загалом. Групування, узагальнення та конкретизація класифікаційних ознак міграції дозволить здійснити аналіз обсягів міграційних потоків, визначити причини формування, вста-

новити прямі та опосередковані наслідки цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження сутності міграції, а також її класифікації присвячено праці багатьох дослідників. О. Ровенчак зазначає, що «дослідники, розглядаючи міграцію, зосереджуються на її причинах, наслідках, вимірах у цифрах, проте не дають визначення предметові обговорення» [19]. Дослідник наголошує на потребі в чіткому визначенні зазначеної дефініції, зважаючи на зростаючу диверсифікацію міграційних потоків. Разом з тим, дослідник наводить розгалужену класифікацію міграцій та слушно зазначає, що «завдяки запровадженню низки критеріїв видається не так уже й важко віднести якийсь вид міграції до певної категорії» [19]. О. М. Ляшенко та Ю. І. Шампанюк слушно зазначають, що «у різні роки вчені шукали підхід до виведення єдиної дефініції поняття «міжнародна міграція», однак, дотепер не можна однозначно знайти відповідь на це питання» [12]. Доцільно погодитися з думкою О. В. Палагнюк про те, що «переміщення та переселення — зовсім не слова-синоніми, як спершу можна хибно подумати, чим і пояс-

нюється наявність у науковій літературі такої великої кількості визначень і тлумачень терміна «міграція» та її похідних [14]. П. Г. Безуглий [2] акцентує увагу на теоретичних засадах дослідження міграційних процесів у контексті державної політики, вплив яких зумовлює динаміку масштабів, напрямів, інтенсивності міграції. Окрім того, дослідник надає авторську класифікацію видів міграції населення, визначає причинний зв'язок між класифікаційними ознаками цього суспільного явища та його видами. Проблема визначення поняття «міграція» досліджувалася Н. Л. Побулавець. Дослідник слушно зазначає, що «міграція населення є складним суспільним феноменом, що вивчається багатьма науками, зокрема історією, правознавством, економікою, демографією, географією, соціологією тощо» [15]. Окрім того, доцільно погодитися з думкою дослідника про те, що у трактуваннях поняття «міграція» немає одностайності. Т. В. Аверіхіна, Г. І. Шаркова доцільно зазначають, що «міжнародна міграція включає дві основні складові: еміграцію і імміграцію». Дослідники зазначають, що «еміграція — це виїзд робочої сили з однієї країни в іншу, імміграція є протилежним явищем, а рееміграція — повернення робочої сили в країну еміграції (на батьківщину)» [1]. Слушно зазначають Х. Дінгель та В. А. Драк (Hugh Dingle, V. Alistair Drake) [6], що процес міграції населення передбачає два рівні її виникнення: поведінковий характер, що є мотивом для міграції більшою мірою для окремих людей. Доцільно погодитися з думкою дослідників про те, що широке концептуальне розуміння міграції охоплює як її механізм, так і її функції. Ф. Бажжо (Fabio Baggio) [23] акцентує увагу на загальних класифікаційних ознаках міграції. Дослідник слушно зазначає, що розуміння явища міграції та розроблення «класифікацій міграції» завжди має базуватися на врахуванні як об'єктивних критеріїв, так і суб'єктивних мотивацій. Збалансована оцінка обох елементів є критично важливою для осмислення явища. Тому спочатку варто розглянути лише описові класифікаційні ознаки міграції, тоді як інтерпретаційні класифіка-

ції (тобто теорії міграції) будуть обговорені у наукових колах згодом. О. П'ятковська акцентує свою увагу на проблемних аспектах класифікації міжнародної трудової міграції, як окремої категоріальної одиниці. Дослідник слушно зазначає, що «повноцінне теоретичне осмислення міжнародної трудової міграції можливе лише за умови систематизації існуючих термінів щодо трудової міграції та їх класифікації, однак у науковій літературі не існує загальноприйнятої методології побудови типології міграції» [24]. Проблема трактування сутності явища міграції, її загальної характеристики та опису основних видів досліджувалася М. М. Палінчак, Я. П. Дроздовським та В. М. Палінчак. Дослідники слушно зазначають, що «поширення продуктивних сил — об'єктивний процес незалежно від того, розвивається він стихійно чи регулюється державою» [25]. Окрім того, дослідники доцільно зазначають, що більшість науковців надають перевагу такій класифікації міграції, виділяючи такі її види: сезонна; епізодична; маятникова; незворотна. Незважаючи на актуальність та велику кількість досліджень, питання єдиного трактування сутності міграції, а також її основних класифікаційних ознак розкрито не повною мірою та потребує подальшого вивчення.

Мета статті — проаналізувати сутність поняття, класифікаційних ознак і видів міграції як соціально-економічного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі міграція являє собою глобальне суспільно-економічне явище. Тому, необхідно сформулювати цілісне уявлення сутності явища міграції та конкретизувати її.

У науковій літературі немає чіткого визначення та розмежування поняття «міграція». Для конкретизації сутності дефініцій «міграція», першочергово, доцільно здійснити розгляд цього трактування в міжнародних організаціях, нормативно-правових та наукових джерелах.

Міжнародна організація з міграції трактує міграцію як «процес переміщення населення через міжнародний кордон або в

межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів» [13].

Комітет із прав людини Організації Об'єднаних Націй трактує міграцію як «переміщення людей з одного регіону (держави, країни) в інший, у деяких випадках великими групами та на великі відстані» [27].

Міжнародна організація праці (МОП) акцентує увагу на працівниках-мігрантах. Відповідно до МОП «працівник-мігрант» — це особа, яка мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж за власний рахунок, і охоплює будь-яку особу, яка визнається згідно із законом як працівник-мігрант [26].

Згідно з даними Європейського комітету з питань міграції, визначення «мігрант» або «міграція» використовується залежно від контексту, а саме як означення мігрантів, які повертаються, іммігрантів, біженців, переміщених осіб і осіб іммігрантського походження й/або членів груп етнічних меншин, які виникли в результаті міграції [10].

Згідно з даними Державної служби статистики України, міграційний рух населення — демографічний процес, що змінює чисельність і склад населення за рахунок його територіального переміщення [7].

У географічній енциклопедії України зазначено лаконічне тлумачення: «міграція — це переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [5].

А. Хомра трактує поняття міграції, як «територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання» [21]. Ю. Римаренко визначає міграцію населення, як «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. Оскільки міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині — міграції» [18]. Т. Драгунова акцентує увагу на чинниках міграції. Дослідник визначає міграцію, як «переміщення людей між населеними пунк-

тами, регіонами, країнами, зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною на різні терміни місця проживання» [8]. В. Шелюк пропонує дещо ширше визначення міграції: «Міграція — це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень» [22]. О. Ровенчак зазначає, що міграція — це «перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію» [19]. І. Прибиткова трактує явище міграції як «процеси масових переміщень населення через кордони тих чи інших територій будь-якої тривалості, регулярності та цільової спрямованості зі зміною місця проживання назавжди або на досить тривалий час, іноді — без його зміни» [16]. С. Каслс називає міграцією «перетин кордону політичної чи адміністративної одиниці, внутрішньою міграцією — рух з одного ареалу (провінції, округу, регіону чи муніципалітету) в інший в межах однієї країни, а міжнародною — перетин кордонів, які відділяють одну державу від іншої» [11]. Варто погодитися з думкою А. Сові про те, що «стосовно населення термін «міграція» відповідає будь-якому переміщенню досить великої кількості людей, за винятком пересування військових частин» [20]. Л. Рибаківський визначає міграцію як: «будь-яке територіальне переміщення, що відбувається між різними населеними пунктами однієї або декількох адміністративно територіальних одиниць, незалежно від тривалості, регулярності й цільової спрямованості та являє собою міграцію в широкому значенні цього слова» [17]. Х. Дінгель та В. А. Драк визначають, що «слово «міграція» викликає бачення героїчних рухів цілого населення на великі відстані» [6]. Варто погодитися з

думкою дослідників про те, що «міграція передбачає поведінковий характер, що безпосередньо стосується окремих людей» [6].

Отже, доцільно зробити висновок про те, що в сучасних нормативно-правових та наукових джерелах виокремлюють три основних підходи до розуміння сутності поняття «міграція»: класичний, процесний та регіональний.

1. Класичний підхід. У межах цього підходу міграція розуміється як переміщення людей на певний період часу [5; 18; 19; 22; 27].

2. Процесний підхід. У межах цього підходу міграція розуміється як соціально-економічний чи демографічний процес, що призводить до зміни чисельності або складу населення [13; 20; 21].

3. Регіональний підхід. У межах цього підходу міграція розуміється, як переміщення населення у визначених територіальних межах [7; 8; 11; 16; 17].

Основними характеристиками міграції, як наукової дефініції та соціально-економічного явища є: суспільність, масовість, географічна визначеність.

Узагальнюючи існуючі підходи, пропонується трактувати поняття «міграція», як переміщення людей, що має постійний або тимчасовий характер, у зв'язку із впливом прямих чи опосередкованих чинників, що спричиняють зміну кількісної, соціально-вікової або професійно-кваліфікаційної структури населення на місцевому, регіональному або міждержавному рівні.

Основними складовими міграції як соціально-економічної дефініції є еміграція і імміграція. Еміграція — це «виїзд робочої сили з однієї країни в іншу» [1]. Імміграція — це «в'їзд робочої сили до приймальної країни. Реєміграція — повернення робочої сили в країну еміграції (на батьківщину)» [1].

Згідно з Енциклопедією сучасної України, еміграція (від лат. *emigratio* — виселення, переселення) — вимушене або добровільне переселення корінних мешканців з Батьківщини до іншої країни на постійне проживання чи на деякий час з політичних, соціальних, економічних, релігійних та інших причин [9].

У Кембриджському словнику англійської мови «Cambridge English Dictionary» визначено, що еміграція — це процес виїзду з країни, для постійного проживання в іншій країні [4]. Окрім того, у Кембриджському словнику англійської мови «Cambridge English Dictionary» надано тлумачення сутності явища імміграції. Згідно зі словником, явище імміграції визначено, як процес приїзду в іншу країну, щоб постійно проживати в ній [4].

Відповідно до американського енциклопедичного видання «Британська енциклопедія», імміграція — це процес, завдяки якому люди стають постійними резидентами чи громадянами іншої країни. Історично процес імміграції мав велику соціальну, економічну та культурну користь для держав [3].

Узагальнивши основні підходи до визначення сутності понять «еміграція» та «імміграція», доцільно зробити висновок про те, що поняття «еміграція» необхідно трактувати як переміщення громадян однієї країни шляхом виїзду до іншої країни, з метою постійного проживання, працевлаштування, навчання або уникнення політичних, релігійних переслідувань.

Імміграцію доцільно трактувати як процес переміщення громадян з «країни — донора» шляхом в'їзду до «країни-реципієнта», з метою постійного проживання, працевлаштування, навчання або уникнення політичних, релігійних переслідувань.

У сучасних нормативно-правових та наукових джерелах [2; 13; 19; 23; 24; 25] існує багато ознак, відповідно до яких класифікують міграцію. Враховуючи різноманітність класифікаційних ознак, доцільним є їх визначення та групування. Узагальнену класифікацію видів міграції наведено в табл. 1.

Таким чином, існує досить різноманітна система класифікації видів міграції, залежно від певних класифікаційних ознак. Окрім зазначених вище видів міграції, пропонується виділити ще дві класифікаційні ознаки «за наслідками впливу на економічний потенціал країни» та «за структурно-віковою групою». До першої класифікаційної ознаки пропонується включити такі види міграції населення, як:

Класифікація видів міграції (складено автором на основі [2; 13; 19; 23; 24; 25])

№ з/п	Класифікаційні ознаки	Вид міграції
1	За територіальним принципом	Зовнішня міграція
		Внутрішня міграція
		Транзитна
2	За організованістю	Організована
		Неорганізована
3	За критерієм освітньо-кваліфікаційного рівня мігрантів	Міграція освітніх та наукових кадрів
		Міграція кваліфікованих працівників та спеціалістів
		Міграція низькокваліфікованих кадрів
4	За можливістю повернення	Зворотна
		Незворотна
5	За часовим виміром	Сезонна
		Маятникова
		Епізодична
6	За тривалістю	Короткотермінова (менше 2 років)
		Середньотермінова (2–10 років)
		Довготермінова (більше 10)
		Постійна (більше 20 років)
7	За чинником впливу	Економічна міграція
		Екологічна міграція
		Політична міграція
8	За цільовим призначенням	Освітня міграція
		Туристична міграція
		Робоча міграція
		Дипломатична міграція
9	За правовим статусом	Легальна
		Нелегальна
		Напівлегальна
10	За способом реалізації	Ланцюгова
		Стихійна
		Організована
11	За кількістю мігрантів	Одноосібна
		Сімейна
		Групова
12	За міжнародним напрямом	Регіональна
		Континентальна
		Міжконтинентальна
13	За способом причетності	Добровільна
		Примусова
		вимушена
14	За напрямом руху	Еміграція
		Імміграція
15	За сферами діяльності	Будівельна
		Промислова
		Фінансово-економічна
		Сільськогосподарська
16	За місцем цільового призначення	Міграція міського населення (місто-місто; місто-село)
		Міграція сільського населення (село-місто; село-село)

№ з/п	Класифікаційні ознаки	Вид міграції
17	За наслідками впливу на економічний потенціал країни	Міграція вузькокваліфікованих спеціалістів
		Міграція осіб з накопиченим інвестиційним портфелем
		Міграція осіб, які володіють унікальними навичками та здібностями
18	За структурно-віковою групою	Міграція молодого непрацездатного населення
		Міграція дорослого працездатного населення
		Міграція дорослого непрацездатного населення
		Міграція літнього непрацездатного населення

1) міграція вузькокваліфікованих спеціалістів (група осіб, що є висококваліфікованими спеціалістами у певній галузі виробництва продукції або надання послуг);

2) міграція людей з накопиченим інвестиційним портфелем (група осіб, що володіють фінансовими ресурсами, які є потенційним джерелом для мікро- та макроінвестування);

3) міграція людей, які володіють унікальними навичками та здібностями (група осіб, що мають природні здібності, навички, знання та можуть створити унікальний продукт, товар, послугу, що підвищить конкурентні позиції країни на міжнародних ринках).

До другої класифікаційної ознаки пропонується включити такі види міграції населення, як:

— міграція молодого непрацездатного населення (особи, віком від 0 до 15 років, які є майбутнім робочим потенціалом країни);

— міграція дорослого працездатного населення (особи віком від 16 до 55 років, які в процесі виконання певного комплексу робіт створюють нематеріальний або уречевлений продукт);

— міграція дорослого непрацездатного населення (особи віком від 16 до 55 років, які внаслідок впливу певних факторів не можуть створювати нематеріальний або уречевлений продукт);

— міграція літнього непрацездатного населення (особи віком від 55 років, які володіють нематеріальним активом (професійними навичками, знаннями) і можуть його передати новосформованим робочим кадрам).

Висновки. Таким чином, у ході дослідження було проаналізовано та систематизовано основні визначення сутності дефініції «міграція», які доцільно поділити на три основних підходи до трактування: класичний, процесний та регіональний; визначено, що основними складовими міграції є еміграція та імміграція; визначено сутність понять «еміграція» та «імміграція»; згруповано 18 основних класифікаційних ознак та основних видів міграції як соціально-економічного явища; виокремлено дві класифікаційні ознаки для групування видів міграції: «за наслідками впливу на економічний потенціал країни» та «за структурно-віковою групою».

звано основні визначення сутності дефініції «міграція», які доцільно поділити на три основних підходи до трактування: класичний, процесний та регіональний; визначено, що основними складовими міграції є еміграція та імміграція; визначено сутність понять «еміграція» та «імміграція»; згруповано 18 основних класифікаційних ознак та основних видів міграції як соціально-економічного явища; виокремлено дві класифікаційні ознаки для групування видів міграції: «за наслідками впливу на економічний потенціал країни» та «за структурно-віковою групою».

Список літератури

1. Аверіхіна Т. В., Шаркова Г. І. Міжнародна міграція робочої сили, види, причини, та фактори розвитку. Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту : VII Міжнародна науково-практична конференція. Одеса. ОНПУ, 2018. 242 с.
2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.
3. Британська енциклопедія (Britannica). URL : <https://www.britannica.com/topic/immigration>.
4. Кембриджський словник (Cambridge English Dictionary). URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/emigration>.
5. Географічна енциклопедія України. В 3 т. Київ : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2. 359 с.
6. Dingle, H., Drake, V. A. (2007). What Is Migration? *BioScience*, vol. 57, iss. 2, February 2007, pp. 113–121. Available at : <https://doi.org/10.1641/B570206>.

7. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві. *Статистика України*. 2004. №1. С. 72–79.
9. Енциклопедія сучасної України URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17837.
10. Європейський комітет з питань міграції. URL : http://www.coe.int/t/dg3/migration/European_committee_on_Migration/default_en.asp.
11. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы. *Международный журнал социальных наук*. 2001. № 32. С. 27–42.
12. Ляшенко О. М. Шампанюк Ю. І. Особливості трудової міграції України. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 121–125.
13. Міжнародна організації міграції URL : <https://www.iom.int>.
14. Палагнюк О. В. Міграція як соціально-економічний феномен та геополітичний виклик розвитку сучасного суспільства. *Наукові праці. Політологія*. 2014. В. 218. Т. 230 С. 37–41.
15. Побулавець Н. Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття «міграція». *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1 (7). С. 373–377.
16. Прибиткова І. М. Основи демографії : посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: АртЕк, 1995. 256 с.
17. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. Москва : Наука, 1987. 200 с.
18. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). *Енциклопедія / за ред. Ю. І. Римаренка. К. : Довіра, 1998. 912 с.*
19. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. №2. С. 127–139.
20. Сови А. Общая теория населения. Т. 2: Жизнь населения. Москва : Прогресс, 1977. 520 с.
21. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев : Наукова думка. 1979. 148 с.
22. Шелюк В. Соціальна міграція. Етапи, функції, типи. *Перспективи*. 2001. № 3 (15). С. 45–50.
23. Baggio, F. Descriptive classifications of migration. URL : <https://lawsdocbox.com/Immigration/93479335-Descriptive-classifications-of-migration-fabio-baggio.html>. (Accessed 27 November 2019).
24. П'ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 1 (30). С. 30–34.
25. Палінчак М. М., Дроздовський Я. П., Палінчак В. М. Світові міграційні процеси (загальна характеристика). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12. С. 38–44.
26. Міжнародна організація праці (МОП). URL : <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>.
27. Комітет з прав людини Організації Об'єднаних Націй. URL : <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/ccpr/Pages/CCPRIndex.aspx>.

References

1. Averikhina, T. V., Sharkova, H. I. (2018). *Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly, vydy, prychyny, ta faktory rozvytku* [International labor force migration, types, causes, and factors of development]. *VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni problemy teorii ta praktyky menedzhmentu»* [VII International Scientific and Practical Conference «Actual Problems of Management Theory and Practice»]. Odesa, ONPU Publ., 242 p.
2. Bezuhlyi, P. H. (2018). *Teoretychni zasady doslidzhennia mihratsiinykh protsesiv* [Theoretical foundations of migration processes study]. *Politychne zhyttia* [Political life]. Vinnytsia, DNU Publ., no. 1, pp. 5–13.
3. Encyclopedia Britannica. Available at : <https://www.britannica.com/topic/immigration>.
4. Cambridge English Dictionary. Available at : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/emigration>.

5. Geographical Encyclopedia of Ukraine (1990). Kyiv, vol. 2, 359 p.
6. Dingle, H., Drake, V. A. (2007). What Is Migration? *BioScience*, vol. 57, iss. 2, February 2007, pp. 113–121. Available at : <https://doi.org/10.1641/B570206>.
7. State Statistical Service of Ukraine. Available at : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Drahunova, T. (2004). *Prostorovyi analiz mihratsiinoho protsesu v m. Kyievi* [Spatial analysis of migration process in Kyiv]. *Statystyka Ukrainy* [Statistics of Ukraine], no. 1, pp. 72–79.
9. Encyclopedia of modern Ukraine. Available at : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17837 (in Ukr.).
10. European committee on migration. Available at : http://www.coe.int/t/dg3/migration/European_committee_on_Migration/default_en.asp (in Eng.).
11. Kasls, S. (2001). *Globalnye tendentsii i problemy. Mezhdunarodnaya migratsiya v nachale XXI veka: globalnye tendentsii i problemy* [Global trends and issues. International migration at the beginning of the 21st century: global trends and problems]. *Mezhdunarodnyi zhurnal sotsialnykh nauk* [International Journal of Social Sciences], no. 32, pp. 27–42.
12. Liashenko, O. M., Shampaniuk, Yu. I. (2016). *Osoblyvosti trudovoi mihratsii Ukrainy* [Features of Labor Migration of Ukraine]. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], no. 4 (31), pp. 121–125.
13. International Organizations for Migration. Available at : <https://www.iom.int>. (Accessed 27 November 2019).
14. Palahniuk, O. V. (2014). *Mihratsiia yak sotsialno-ekonomichnyi fenomen ta heopolitychnyi vyklyk rozvytku suchasnoho suspilstva* [Migration as a socio-economic phenomenon and geopolitical challenge for the development of modern society]. *Naukovi pratsi. Politologhiia* [Scientific Works. Politology], no. 218, vol. 230, pp. 37–41.
15. Pobulavets, N. L. (2014). *Kontseptualni pidkhody do definitsii poniattia «mihratsiia»* [Conceptual approaches to definitions of the concept of «migration»]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka* [Social-labor relations: theory and practice], no. 1 (7), pp. 373–377.
16. Prybytkova, I. M. (1995). *Osnovy demohrafii* [Fundamentals of Demography]. Kyiv, ArtEk Publ., 256 p.
17. Rybakovskij, L. L. (1987). *Myhratsiia naseleniia: prognozy, faktory, politika* [Migration: forecasts, factors, policy]. Moscow, Nauka Publ., 200 p.
18. Rymarenko, Yu. I. (ed.) (1998). *Mihratsiini protsesy v suchasnomu sviti: svitovyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: (Poniatiinyi aparat, kontseptualni pidkhody, teoriia ta praktyka)* [Migration processes in the modern world: world, regional and national dimensions: (Conceptual apparatus, conceptual approaches, theory and practice)]. Kyiv, Dovira Publ., 912 p.
19. Rovenchak, O. (2006). *Vyznachennia ta klasyfikatsii mihratsii: nablyzhennia do operatsiinykh poniat* [Migration Definitions and Classifications: Approximation to Operational Concepts]. *Politychnyi menedzhment* [Political Management], no. 2, pp. 127–139.
20. Sovi, A. (1977). *Obshchaya teoriya naseleniia. T. 2: Zhizn' naseleniy* [General population theory. Vol. 2: Population life]. Moscow, Progress Publ., 520 p.
21. Khomra, A. U. (1979). *Migratsiia naseleniia: voprosy teorii, metodiki issledovaniya* [Migration of the population: issues of theory, research methods]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., 148 p.
22. Sheliuk, V. (2001). *Sotsialna mihratsiia: Etapy, funktsii, typy* [Social Migration: Stages, Functions, Types]. *Perspektyvy* [Perspectives], no. 3 (15), pp. 45–50.
23. Baggio, F. Descriptive classifications of migration. URL: <https://lawsdocbox.com/Immigration/93479335-Descriptive-classifications-of-migration-fabio-baggio.html> (Accessed 27 November 2019).
24. Piatkovska, O. (2011). *Klasyfiktsiia vydiv mizhnarodnoyi trudovoyi mihratsii: okreslennia operatsiinykh poniat* [Classification of types of international labor migration: definition of operational concepts]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk* [Galician Economic Bulletin], no. 1 (30), pp. 30–34.

25. Palinchak, M. M., Drozdovskyi, Ya. P., Palinchak, V. M. (2015). *Svitovi mihratsiinii protsesy (zahalna kharakterystyka)* [World migration processes (general characteristic)]. *Naukovij visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], no. 12, pp. 38–44.

26. International Labour Organization. Available at : <https://www.ilo.org/global/language/index.htm> (in Eng.).

27. United Nations Human Rights Committee. Available at : <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/ccpr/Pages/CCPRIndex.aspx> (in Eng.).

Objective. *The objective of the article is to analyze the essence of the concept, classification features and types of migration as a socio-economic phenomenon.*

Methods. *In the process of research into the essence of the concept, classification features and types of migration, the general scientific and specific methods of scientific knowledge are used. Grouping and comparison methods are applied in the study of the nature of migration as a socio-economic definition. The table method is used to group the characteristics of the definition «migration». Methods of analysis, synthesis and generalization are used to determine the main characteristics of migration. Methods of induction, concretization and abstraction are applied in the formation of the essence of the concepts of «migration», «emigration», «immigration».*

Results. *The article deals with the essence of the concepts and the main substantive aspects of the definitions of «migration». A detailed analysis of the interpretation of the definition of «migration» in the regulatory and scientific sources is carried out. It has been determined that the main components of migration are emigration and immigration. The main characteristics of the definition of «migration» are formed, specified and generalized. It is determined that the common characteristic for all interpretations of the essence of the definition of «migration» is the obligation of territorial displacement of the population, either within or outside the country. The classification features and main types of migration are outlined. It is suggested to use two classification criteria «by the effects on the economic potential of the country» and «by age group» as criteria for determining particular types of migration.*

The interpretation of migration terms, which presupposes quantitative changes in population,; emigration and immigration is generalized and improved. It has been determined that migration is the displacement of persons, whether permanent or temporary, due to the influence of direct or indirect factors and causes a change in the quantitative, social, age or vocational qualification of the population at local, regional or interstate level. The concept of «emigration» is defined as the movement of citizens of one country by travelling to another country for the purpose of permanent residence, employment, education or avoiding political, religious persecution. The term of «immigration» is defined as the movement of citizens from a «donor country» by entry to a «recipient country» for the purpose of permanent residence, employment, training or avoiding political, religious persecution, for their further use in forming provisions of migration policy, as a regulatory tool for the development and maintenance of economic relations at the macro and mega-levels.

Key words: *migration, concept, emigration, immigration, migration characteristics, classification, type.*

Надійшла до редакції 10.04.2020

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА КОНТРОЛЬ

DOI : 10.33274/2079-4819-2020-72-1-121-120

JEL : M40

УДК 657.1 (047.32) (061.1ЄС:477)

Олійник Я. В.,
д-р екон. наук,
доцент

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ, Україна,
e-mail: oleynik_yv@ukr.net

ЗВІТ ПРО ПЛАТЕЖІ НА КОРИСТЬ ДЕРЖАВИ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

UDC 657.1 (047.32) (061.1ЄС:477)

Oliinyk Ya. V.,
Grand PhD
of Economic Sciences,
Associate Professor

SHEE “Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman”,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: oleynik_yv@ukr.net

REPORT ON PAYMENTS IN PROFIT OF STATE: STATUS AND DIFFICULTIES OF IMPLEMENTATION

***Мета** — дослідити стан та проблемні аспекти запровадження звітування про платежі на користь держави компаніями видобувної промисловості в контексті імплементації положень Директиви 2013/34/ЄС та обґрунтувати концептуальні засади подальшого просування такого звітування для підвищення прозорості виплат визначеної галузі.*

***Методи.** Для вирішення наукових завдань і досягнення кінцевої мети дослідження застосовано підходи та методи наукового аналізу: інституціональний, системний, емпіричний, структурно-функціональний, порівняльний, ретроспективний, індуктивний, дедуктивний, а також логічні, аналітичні та інші методи. Інституціональний підхід уможливив проведення комплексного дослідження національного законодавства в контексті імплементації положень європейського законодавства, зокрема Директиви 2013/34/ЄС. Застосування принципів та методів системного підходу дозволило визначити рівні ієрархії регулювання складання звітності на користь держави. Використання емпіричного підходу уможливило проведення структурно-функціонального аналізу інформаційного матеріалу, моніторинг змін до національного законодавства з питань регулювання складання звітності підприємств видобувної галузі. Порівняльний та ретроспективний аналіз уможливили визначення форми імплементації новацій європейського законодавства в нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку та звітності. Методи наукової індукції та дедукції дозволили встановити взаємозв'язки, взаємодії та вплив інститутів і державних інституцій та визначити на цій основі концептуальні засади подальшого просування звітування про платежі на користь держави підприємствами видобувної галузі.*

***Результати.** Цінність висновків та пропозицій, отриманих у результаті дослідження, полягає в розробленні концептуальних засад подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення прозорості у видобувних галузях через оцінювання стану та визначення проблемних аспектів запровадження звітування про платежі на користь держави з урахуванням новацій національного законодавства та в контексті імплементації положень Ди-*

© Я. В. Олійник, 2020

рективи 2013/34/ЄС. Необхідність розроблення цих концептуальних засад зумовлено необхідністю подальшої реалізації заходів просування звітування підприємств, які здійснюють видобуток корисних копалин з метою забезпечення зростання їх прозорості та підзвітності щодо платежів на користь держави перед суспільством, державою, один перед одним.

Ключові слова: прозорість та підзвітність підприємств видобувної галузі, нефінансова звітність, звіт про платежі на користь держави.

Постановка проблеми. В Україні в нормативне поле введено новий вид звітності — звіт про платежі на користь держави (далі — Звіт). Запровадження Звіту покликано сприяти підвищенню прозорості господарської діяльності у видобувних галузях у контексті виконання зобов'язань України щодо подальшої адаптації законодавства України до законодавства ЄС, зокрема, імплементації положень Директиви 2013/34/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язану звітність певних типів підприємств (далі — Директива 2013/34/ЄС) [1]. Відповідно до заходів, визначених у Плані імплементації Директиви 2013/34/ЄС, до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (далі — Закон № 996) було внесено вимогу складання відповідними підприємствами Звіту, який уперше необхідно було подати за 2018 р. [2]. Утім, Звіт за 2018 р. не готували, тому що методичні та організаційні засади такої звітності не затверджені на державному рівні.

Отже, виникає низка питань щодо стану та проблем запровадження Звіту в Україні:

Чому виникла необхідність складати Звіт про платежі на користь держави?

Хто має складати Звіт про платежі на користь держави?

Куди подається Звіт про платежі на користь держави?

Який зміст Звіту про платежі на користь держави?

Який порядок розкриття інформації у Звіті про платежі на користь держави?

Які методичні рекомендації наявні зі складання Звіту про платежі на користь держави?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадження звітування про платежі

на користь держави є заходом вирішення взятого Україною зобов'язання щодо поступового наближення національного законодавства до законодавства ЄС. Різноманітні аспекти науково-аналітичного обґрунтування процесу імплементації європейських ініціатив у сфері бухгалтерського обліку широко досліджуються вітчизняними науковцями [3–7]. Сталим предметом уваги є питання забезпечення прозорості у видобувних галузях та аналізу змін до національного законодавства в цій сфері [8–12]. Стан та перспективи розвитку видобувних галузей України розкрито у звітах експертів Ініціативи прозорості видобувних галузей. Водночас ступінь розробленості проблеми запровадження звітування уряду перед своїми громадянами за виплати, що отримуються від підприємств, зайнятих у видобувній промисловості залишається невисоким [13–16]. Тож відсутність критичної маси наукових напрацювань щодо формування загального уявлення про організацію складання та подання звітності про платежі на користь держави свідчить про актуальність дослідження цього питання задля впорядкування наявного арсеналу інструментів підвищення прозорості виплат на користь уряду від підприємств видобувної галузі.

Мета статті — дослідження стану та проблемних аспектів запровадження звітування про платежі на користь держави компаніями видобувної промисловості в контексті імплементації положень Директиви 2013/34/ЄС та обґрунтування концептуальних засад подальшого просування такого звітування для підвищення прозорості виплат визначеної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед необхідно визначитися, чому виникла необхідність складати звіт про платежі на користь держави. При-

родні ресурси історично нерівномірно розподілені між країнами. Україна багата на природний капітал (мінеральні, кліматичні, земельні, лісові, водні ресурси тощо). У 2018 р. плата за користування надрами становила **5 % доходів державного бюджету**, а 16 компаній-надрокористувачів входять у ТОП-100 платників податків [17]. За 11 місяців 2019 р. **обсяг реалізованої продукції добувної промисловості склав 14,2 млрд дол. США (16 % обсягів реалізації промислової продукції України)** та **25 % продукції** було експортовано [18]. На перший погляд це надає Україні конкурентні переваги і може забезпечити стійке економічне зростання, оскільки дає значні можливості для стягнення природної ренти. Втім, надприбутки, які отримуються за рахунок експорту природних ресурсів, приводять до формування потужних бізнес-груп та класу так званих «рантьє», що живуть за рахунок ренти. Це є ознаками рентної економіки [19–20], зокрема домінування та задоволення інтересів вузького кола отримувачів ренти та факти непрозорості щодо справляння рентної плати та інших платежів на користь держави підприємствами, які працюють у видобувній промисловості.

Дієвим заходом подолання зазначених негативних явищ може виступити імплементація документів, спрямованих на підвищення прозорості, підзвітності та підконтрольності діяльності підприємств видобувної промисловості, зокрема запровадження складання звіту про платежі на користь держави.

Ініціатива запровадження такої звітності належить Європі. У 2013 р. в ЄС було прийнято Директиву 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26 червня 2013 р. про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язану звітність певних типів підприємств, яка набрала чинності у 2013 році і була введена в дію у ЄС до 2015 р. Директивою 13/34/ЄС значну увагу приділено питанням забезпечення підвищення прозорості виплат на користь урядів ЄС великих підприємств та суб'єктів суспільного інтересу, що зайняті у видобувній промисловості або в заготівлі корінного лісу.

За Директивою 13/34/ЄС такі підприємства мають щороку розкривати суми виплат на користь урядів у спеціальному звіті про платежі на користь уряду. Такий звіт має містити види платежів, порівнянних із тими, що відображаються підприємствами, котрі беруть участь в Ініціативі прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative, EITI) (далі — ШВГ).

Звітування про платежі на користь урядів покликано допомагати урядам країн, багатих на природні ресурси, реалізовувати принципи й критерії корпоративної соціальної відповідальності та звітувати перед своїми громадянами за виплати, що отримуються цими урядами від підприємств, зайнятих у видобувній промисловості.

Згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року Україною, було взято зобов'язання щодо поступового наближення власного законодавства до законодавства ЄС шляхом імплементації положень Директиви 2013/34/ЄС. З цією метою в Україні були прийняті нормативні акти, які встановлюють вимоги складання підприємствами, які працюють у видобувній промисловості, звіту про платежі на користь державі, зокрема прийнято та внесено зміни до:

— Закону України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» від 18.09.2018 р. № 2545, що набув чинності 16.11.2018 р. (далі — Закон № 2545) [21];

— ст. 1, ч. 2 ст. 11 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996 [2];

— Порядку подання фінансової звітності, затвердженого наказом Мінфіну України від 28.02.2000 р. № 419 [22].

Наступним питанням є уточнення, що це за Звіт? Він не є складовою фінансової звітності. Втім, може містити фінансову та нефінансову інформацію. Звіт складають суб'єкти господарювання, які (ст. 1 Закону № 996):

— здійснюють діяльність у видобувних галузях, якщо цього вимагає Закон № 2545;

— здійснюють заготівлю деревини та належать до підприємств, які становлять суспільний інтерес.

Отже, фактично за новацією вітчизняного законодавства є два види Звіту: для видобувних галузей, організаційні та методичні засади якого визначаються вимогами Закону № 2545, та для підприємств, які займаються заготівлею деревини, відповідні засади якого регулюються Законом №996.

Слід зауважити, що Закон №2545 вимагає складання Звіту всіма суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях. Тож Звіт мають подавати всі видобувні підприємства. В Україні національні статистичні класифікації видів економічної діяльності, продукції, товарів створювалися, використовуючи європейські класифікації в незмінному вигляді. Запроваджена з січня 2001 р. Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009-96) створена на базі NACE (Rev. 1). За цією Класифікацією здійснюється організація статистичних спостережень, формування зведеної інформації та публікація статистичних даних. З 2006 р. набула чинності друга редакція Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2005), створена на базі NACE (Rev. 1.1). Класифікацію видів економічної діяльності ДК 009:2010 створено на основі NACE (Rev. 2), запроваджену Регламентом (ЄС) Європейського парламенту та ради від 20 грудня 2006 року № 1893/2006 [23].

Враховуючи, що КВЕД гармонізовано на рівні розділу, групи, класу з Класифікацією видів економічної діяльності ЄС (NACE, Rev. 2-2006), для цілей складання звітності на користь уряду під «видобувними галузями» розуміється відповідний вид економічної діяльності — «Добувна промисловість і розроблення кар'єрів» (код КВЕД-2010-В) [23].

Хто визначає порядок та форму подання Звіту? Для підприємств, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, організаційні засади складання звіту має визначати незалежний адміністратор та багатостороння група з імплементації ІПВГ (після запровадження електронної системи звітності). Але форма Звіту не затверджена.

Що значить для країни бути приєднаним до ІПВГ (EITI)?

ІПВГ — це глобальний стандарт щодо забезпечення відкритого та підзвітного управління ресурсами, що видобуваються. Провадженням цього стандарту займається неприбуткова організація, створена в Нідерландах та підтримана на початку в нульових роках Великою Британією та такою відомою компанією, як British Petroleum. На сьогодні до Ініціативи приєдналася 51 країна, у т. ч. Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Мексика, Албанія, Казахстан. Водночас США та майже всі країни ЄС не є членами ІПВГ.

Видобувні компанії країн, які приєдналися до ІПВГ, мають розкривати інформацію про сплачені ними податки та інші платежі на користь держави. Своєю чергою держава публікує звіт по країні, а незалежний адміністратор готує звіт за стандартами EITI (в Україні — це Звіт ІПВГ).

Україна в 2013 р. приєдналася до ІПВГ та прийняла відповідні нормативні акти [24–28]. За національним законодавством незалежний адміністратор наймається державою та відбирається на основі відкритого тендеру та відповідно до процедур закупівель Світового Банку. В Україні незалежним адміністратором обрано ТОВ «Ернст енд Янг Аудиторські послуги», зусиллями якого підготовано звіти за 2013, 2014–2015, 2016 та 2017 роки і проводиться звіряння. Нагляд за дотриманням Ініціативи здійснює постійно діюча Багатостороння група з імплементації ІПВГ, до якої входять представники держави та неприбуткових громадських організацій.

Який зміст та порядок подання Звіту про платежі на користь держави? Зміст Звіту про платежі на користь урядів регулюється Законом № 2545, яким було адаптовано до національного законодавства вимоги Директиви 2013/34/ЄС. Зокрема визначено, що слід розуміти під платежами, які підлягають розкриттю у звіті. Визначено перелік інформації, що мають розкривати підприємства [21]. Водночас, як вже зазначалося, першим звітним періодом мав стати 2018 р. Підприємства, які здійснюють діяльність у видобув-

них галузях, за Законом № 2545 зобов'язані не пізніше 1 вересня подати Звіт Міністерству енергетики та вугільної промисловості України та незалежному адміністраторові. Втім, за відсутності затвердженої форми Звіту, підприємства, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, зазначену звітність за 2018 р. не подавали. Якщо ситуація із нормативним впорядкуванням методичних та організаційних засад складання не зміниться, то така сама ситуація повториться і за 2019 р. Але слід пам'ятати, що за неподання Звіту встановлено відповідальність.

Із урахуванням особливостей законодавства, що регулює діяльність видобувної та лісозаготівельної галузей, специфіки організації взаємин підприємств цих галузей із державою, діючих форм Звіту про платежі на користь уряду, що застосовуються підприємствами країн-членів ЄС, автором як відповідальним виконавцем наукового колективу фахівців ДННУ «Академія фінансового управління» та під керівництвом заслуженого економіста України, президента ДННУ «Академія фінансового управління» було розроблено проект форми Звіту про платежі на користь держави та Методичні рекомендації щодо заповнення форми Звіту про платежі на користь держави. Концептуальні положення та проекти методичного й організаційного забезпечення Звіту, розроблені в рамках науково-дослідної роботи з наукового забезпечення імплементації директивних вимог ЄС, були детально представлені науковій спільноті [14].

Проект форми Звіту містить вартісні показники про суми нарахованих та сплачених платежів, а також показники обсягів видобутку / заготівлі та реалізації продукції в натуральному вимірі. Проект Звіту передбачає розкриття інформації як по підприємству загалом, так і по окремих проектах. Це забезпечує інформативність звіту, сприяє прозорості та підвищенню ефективності управління використанням природних ресурсів держави, прозорості та підзвітності перед громадянами України за виплати, що отримуються державою від підприємств, зайнятих у видобувній промисловості або у

лісозаготівлі. Запровадження Звіту про платежі на користь держави не викликає значних додаткових витрат визначених груп підприємств.

У Методичних рекомендаціях впорядковуються питання розкриття інформації про платежі, що були сплачені або належні до сплати на користь будь-якого органу державної влади чи органу місцевого самоврядування в Україні підприємств, що працюють у видобувній промисловості або займаються лісозаготівлею, у звітному періоді. Методичні рекомендації можуть застосовуватися великими підприємствами та всіма підприємствами, що становлять суспільний інтерес, які працюють у видобувній промисловості або займаються лісозаготівлею. Методичні рекомендації розкривають зміст статей проекту Звіту та питання його подання й оприлюднення.

Зазначені проекти розглянуті на засіданні Методологічної ради з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України та рекомендовані до затвердження. Крім того, Проект форми Звіту отримав схвальний відгук від Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. Розроблений та запропонований для розгляду Міністерству фінансів України фахівцями ДННУ «Академія фінансового управління» проект був також представлений Міжурядовій робочій групі експертів з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ISAR-UNCTAD) під час 35 Сесії. Крім того, міжнародними експертами було відзначено цінність напрацювань у формуванні належної практики для країн з перехідною економікою.

Висновки. Звітування про платежі на користь державі створює передумови для суспільно відповідального використання корисних копалин підприємствами, зайнятими у видобувній промисловості. Складання Звіту забезпечує можливість доступу громадськості до інформації про використання корисних копалин та про платежі видобувних підприємств, які здійснені у грошовій або натуральній формі на користь державного або місцевих бюджетів. Тож подальше про-

сування Звіту сприятиме не тільки зростанню прозорості та підзвітності підприємств, що працюють у видобувній промисловості, але й продовженню процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС, а також впровадженню передових практик розкриття інформації у видобувних галузях.

Список літератури

1. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&from=EN> (Accessed 27 March 2020).

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 27.03.2020).

3. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: [монографія]. К. : Інститут аграрної економіки, 2009. 648 с.

4. Ловінська Л. Г. Вплив євроінтеграційних процесів на розвиток бухгалтерського обліку та звітності в Україні. *Фінанси України*. 2014. №9. С. 21–30.

5. Гасанов С. С., Леоненко П. М. та ін. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. / за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко. — К. : Академія фінансового управління, 2014. Т. 2. 784 с.

6. Пилипенко Л. М. Розвиток концепцій побудови системи публічної звітності корпорацій в умовах постіндустріальної економіки : монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 336 с.

7. Олійник Я. В. Інституціональні засади організації бухгалтерського обліку в умовах міжнародної інтеграції : [монографія]. К. : Лазурит-Поліграф, 2014. 320 с.

8. Buchanan, J. M., Tollison, R. D., Tullock, G. (1980). *Towards a Theory of the Rent-Seeking Society*. Texas: A&M University Press, 367 p.

9. Shleifer, A., Vishny, R. W. (1998). *The Grabbing Hand: Government Pathologies and*

Their Cures. Cambridge, Mass. ; London: Harvard University Press, 288 p.

10. Проданова Л. В., Шерстюкова К. Ю. Розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці : монографія. Черкаси : Пономаренко Р. В., 2019. 272 с.

11. Соколовська А. М., Уніговський Л. М., Башко В. Й. та ін. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні. Київ : Академія фінансового управління, 2013. 228 с.

12. Природні ресурси у фінансово-економічному забезпеченні розвитку об'єднаної територіальної громади (рекомендації для місцевих лідерів та керівників ОТГ)/ упоряд. М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Д. В. Клиновий; Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України. Київ: ІЕПСР НАН України, 2018. 35 с.

13. Chatzivgeri, E., Chew, L., Crawford, L., Gordon, M. and Haslam, J. (2017). *Reports on payments to governments: a critical review of early developments and experiences*. Aberdeen: Robert Gordon University, 56 p.

14. Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Олійник Я. В. Запровадження в Україні звіту про платежі на користь держави. *Фінанси України*. 2018. № 2. С. 26–47.

15. Малишкін О. І. Звіт про платежі на користь уряду в контексті євроінтеграції. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/98.pdf> (дата звернення 27.02.2020).

16. Оніщенко В. Звіт про платежі на користь державі — ще один новий звіт 2019. URL : <https://www.golovbukh.ua/article/7459-zvt-pro-platej-na-korist-derjav-shche-odin-noviy-zvt-2019> (дата звернення 27.02.2020).

17. Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua> (дата звернення 27.03.2020).

18. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 27.03.2020).

19. Humphreys, M., Sachs, J. D., Stiglitz, J. E. (2007). *Escaping the Resource Curse*, N. Y.: Columbia University Press, 348 p.

20. Karl, T. L. (1997). *The Paradox of Plenty*: The University of California Press.

21. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях : Закон України від 18.09.2018 № 2545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19> (дата звернення 27.03.2020).

22. Про затвердження Порядку подання фінансової звітності: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 № 419. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF> (дата звернення 27.03.2020).

23. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) ДК 009:2010 : Національний класифікатор України. URL: <http://regisral.kiev.ua/kved> (дата звернення 27.02.2020).

24. Про приєднання України до Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2009 № 1098. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1098-2009-%D0%BF> (дата звернення 27.03.2020).

25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях : Закон України від 16.06.2015 № 521-VIII. URL : <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/8186/10462/460636/> (дата звернення 27.03.2020).

26. Про затвердження плану заходів із впровадження Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях на 2015 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 910-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248473702?=&print> (дата звернення 27.03.2020).

27. Про затвердження Порядку забезпечення прозорості у видобувних галузях: постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1039. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-2015-%D0%BF> (дата звернення 27.03.2020).

28. Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF> (дата звернення 27.03.2020).

References

1. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&from=EN> (Accessed 27 March 2020).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999). *The Law of Ukraine «On accounting and financial reporting in Ukraine»*, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (Accessed 27 March 2020).

3. Zhuk, V. M. (2009). *Kontseptsiia rozvytku bukhhalterskoho obliku v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia* [The concept of accounting development in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv, Institute of Agrarian Economics Publ., 648 p.

4. Lovinska, L. H. (2014). *Vplyv yevrointehratsiinykh protsesiv na rozvytok bukhhalterskoho obliku ta zvitnosti v ukraini* [The impact of European integration processes on the development of accounting and reporting in Ukraine]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], no. 9, pp. 21–30.

5. Yefymenko, T. I., Hasanov, S. S., Leonenko, P. M. (2014). *Modernizatsiia finansovoi systemy Ukrainy v protsesi yevrointehratsii* [Modernization of the financial system of Ukraine in the process of European integration : in 2 vols.]. Kyiv, Academy of Financial Management Publ., vol. 2, 784 p.

6. Pylypenko, L. M. (2016). *Rozvytok kontseptsii pobudovy systemy publichnoi zvitnosti korporatsii v umovakh postindustrialnoi ekonomiky* [Development of concepts of building a system of public reporting of corporations in a post-industrial economy]. Lviv, Lviv Politechnics Publ., 336 p.

7. Oliinyk, Ya. V. (2014). *Instytutsionalni zasady orhanizatsii bukhhalterskoho obliku v umovakh mizhnarodnoi intehratsii* [Institutional principles of accounting in the context of international integration]. Kyiv, Lazurit-Polihraf Publ., 320 p.

8. Buchanan, J. M., Tollison, R. D., Tullock, G. (1980). *Towards a Theory of the Rent-*

Seeking Society. Texas: A&M University Press, 367 p.

9. Shleifer, A., Vishny, R. W. (1998). *The Grabbing Hand: Government Pathologies and Their Cures*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 288 p.

10. Prodanova, L. V., Sherstiukova, K. Yu. (2019). *Rozpodil i pererozpodil pryrodno-resusnoi renty v natsionalnii ekonomitsi* [Distribution and redistribution of natural resources in the national economy]. Cherkasy, Ponomarenko R. V. Publ., 272 p.

11. Sokolovska, A. M., Unihovskyi, L. M., Bashko, V. Y. (2013). *Potentsial rentnykh platezhiv za vydobutok korysnykh kopalyn v Ukraini* [Potential of rent payments for mining in Ukraine]. Kyiv, Academy of Financial Management Publ., 228 p.

12. Khvestyk, M. A., Bystriakov, I. K., Klynovyi, D. V. (2018). *Pryrodni resursy u finansovo-ekonomichnomu zabezpechenni rozvytku obiednanoi terytorialnoi hromady (rekomentatsii dlia mistsevykh lideriv ta kerivnykiv OTH)* [Natural resources in financial and economic support of the development of the united territorial community (recommendations for local leaders and leaders of OTG)]. Kyiv, IEPSR NAS Publ., 35 p.

13. Chatzivgeri, E., Chew, L., Crawford, L., Gordon, M. & Haslam, J. (2017). *Reports on payments to governments: a critical review of early developments and experiences*. Aberdeen : Robert Gordon University, 56 p.

14. Yefymenko, T. I., Lovinska, L. H., Oliinyk, Ya. V. (2018). *Zaprovdzhennia v Ukraini zvitv pro platezhi na koryst derzhavy* [Introduction of the report on payments in profit of state in Ukraine]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], no. 2, pp. 26–47

15. Malyshkin, O. I. (2018). *Zvit pro platezhi na koryst uriadu v konteksti yevrointehratsii* [Report on payments in profit of state in the context of European integration]. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/98.pdf> (Accessed 27 March 2020).

16. Onyshchenko, V. (2019). *Zvit pro platezhi na koryst derzhavi — shche ody novyi zvit 2019* [The report on payments in

profit of state state — another new report for 2019]. Available at : <https://www.golovbukh.ua/article/7459-zvt-pro-platej-na-korist-derjavshche-odin-noviy-zvt-2019> (accessed 27 March 2020).

17. Office of large taxpayers of the State Fiscal Service. Available at : <http://officevp.sfs.gov.ua>. (Accessed 27 March 2020).

18. State Statistics Service of Ukraine. Available at : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 27 March 2020).

19. Humphreys, M., Sachs, J. D., Stiglitz, J. E. (2007). *Escaping the Resource Curse*, N. Y.: Columbia University Press, 348 p.

20. Karl, T. L. (1997). *The Paradox of Plenty: The University of California Press*.

21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine «On ensuring transparency in the extractive industries»*, no. 2545, available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19>. (Accessed 27 March 2020).

22. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2000). *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure for submission of financial statements”*, no. 419, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF>. (Accessed 27 March 2020).

23. *Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti (KVED) DK 009:2010: Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy* [Classification of economic activities (NACE) DK 009: 2010 : National Classifier of Ukraine]. (Accessed 27 March 2020).

24. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2009). *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Ukraine’s accession to the Extractive Industries Transparency Initiative”* no. 1098, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1098-2009-%D0%BF>. (Accessed 27 March 2020).

25. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015). *The Law of Ukraine “On amendments to some legislative acts of Ukraine to ensure transparency in the extractive industries”*, no. 521-VIII, available at: <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/8186/10462/460636>. (Accessed 27 March 2020).

26. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the action plan for the implementation of the Extractive Industries Transparency Initiative for 2015”, no. 910-p, available at : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248473702?=&print>. (Accessed 27 March 2020)
27. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure for ensuring transparency in the extractive industries”, no. 1039, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-2015-%D0%BF> (Accessed 27 March 2020).
28. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). Regulations for data sets that are subject to disclosure in the form of open data, no. 835, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF> (Accessed 27 March 2020).

Objective. *The objective of the article is to study the status and challenges of the application of reporting on payments in profit of state by mining companies within the implementation of the provisions of Directive 2013/34/EU and substantiate the conceptual framework for further promotion of such reporting in order to increase the transparency of industry enterprise’s payments.*

Methods. *The following approaches and methods of scientific analysis for solving the scientific problems and achieving the ultimate goal of research, are applied: institutional, systemic, empirical, structural and functional, comparative, retrospective, methods of induction, deduction, as well as logical, analytical and other methods. The institutional approach allows to conduct the comprehensive study of national legislation in the context of the implementation of European legislation, in particular Directive 2013/34/EU. The application of the principles and methods of systematic approach makes it possible to determine the levels of the hierarchy of regulation of reporting on payments in profit of state. The application of the empirical approach makes it possible to carry out a structural and functional analysis of data, to monitor changes to national legislation on the regulation of reporting of mining enterprises. The comparative and retrospective analysis helps to determine the forms of implementation of the innovations of European legislation into the area of accounting and reporting. The methods of scientific induction and deduction makes it possible to establish the interconnections, interactions and influence of institutes and state institutions and on this basis to determine the conceptual basis for the further promotion of reporting on payments in profit of state by mining enterprises.*

Results. *The value of the conclusions and suggestions obtained as a result of the study is in the developed conceptual framework for further improvement of the regulatory framework aimed to enhance the transparency in the extractive industries by assessing the status and identifying the difficulties of establishing the reporting on payments in profit of state taking into account innovations in national legislation made within the provisions of the Directive 2013/34/EU. The development of these conceptual frameworks is caused by the necessity of further implementation of measures to promote the reporting of enterprises engaged in mining activities in order to ensure their transparency and accountability for payments made to government to the society, state, and each other.*

Key words: *transparency and accountability of mining enterprises, non-financial reporting, report on payments in profit of state.*

Надійшла до редакції 28.04.2020

Наукове видання

ВІСНИК
Донецького національного університету
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Серія: Економічні науки

Науковий журнал

2020 № 1(72)

Юридична адреса видавця:

*Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Курчатова, 13, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50042,
e-mail: druk.visnyk@donpuet.edu.ua, www.donpuet.edu.ua.*

Адреса редакції:

*Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
вул. Трамвайна, 16, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50005,
тел. (0564) 409-77-97,
e-mail: druk.visnyk@donpuet.edu.ua, www.donpuet.edu.ua.*

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4929 від 07.07.2015 р.*

Підписано до друку 30.06.2020 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк — лазерний.
Ум. друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 13,68.
Наклад 150 прим. Зам. № 55.

ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-а, оф. 109,
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50086
Свідоцтво про державну реєстрацію № 030567 від 19.01.2007 р.
тел. (067) 539-66-81